

Közép-Európai Közlemények

**XVI. évfolyam 2. szám, 2023/2.
№57.**

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

XVI. évfolyam 2. szám,
2023/2.
№57.

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
153. kiadványa

A megjelenés időpontja:
2024. július 30.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, egyetemi tanár,
Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A Szerkesztőbizottság tagjai:

a 2023. január 1. – 2025. december 31. közötti időszakban

Dr. habil. Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Dr. habil. Bene Krisztián – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD. Döbör András – SZTE JGYPK

Dr. habil. Dömök Csilla – Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Kaposi Zoltán, DSc – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD. Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc, DSc – Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Dékán: Döbör András
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@szte.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

- 1. Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
- 2. Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
  - 1. MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
  - 2. EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
  - 3. HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
- 3. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) „tudományos folyóiratcikk” sorban kerül rögzítésre.**
- 4. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémiától az alábbi minősítéseket kapta**

Kategória	Osztály/Bizottság
A	II. Történelemtudományi Osztálya
A	IV. Agrártudományok Osztálya
A	X. Földtudományi Osztálya
B	IX. Regionális Tudományok Bizottsága
C	IX. Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Doktori Bizottsága
C	IX. Demográfiai Osztályok Állandó BizottságA
C	IX. Politikatudományi Bizottság

- 5. Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
  - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
  - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
- 6. Folyóiratunk évente kétszer jelenik meg: tavasszal és ősszel**

CENTRAL EUROPEAN STUDIES
a referenced journal of history, regional science, geography,
economics and management

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Editorial Board:

Andrej Tóth – University of Economics (Prague)

Krisztián Bene – University of Pécs (Pécs)

András Döbör – University of Szeged (Szeged)

Dömök Csilla – University of Pécs (Pécs)

Zoltán Kaposi – University of Pécs (Pécs)

Zoltán Maruzsa – Eötvös Loránd University (Budapest)

Ferenc Szávai – University of the Reformed Church (Budapest)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary,

6727 Szeged, Lówy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Pécs gazdasági változásai a világgazdasági válság idején (1929-1933) 9
- Wilhelm Réka:** Boglár, Lelle vagy Boglárlelle: a közös időszak gazdasági változásai 27

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Bali Lóránt:** A horvát-magyar-szerb és a horvát-magyar-szlovén hármas határ politikai földrajzi összehasonlító vizsgálata, különös tekintettel a nemzetiségi szerkezet változására 45
- Faragó Beatrix:** Szigetköz területfejlesztése a lokális erőforrásokkal 55
- Nagyné Molnár Melinda – Kápolnai Zsombor:** Helyi termék értékesítésének online kihívásai a Vajdaságban 71
- Lőrinczné Bencze Edit:** Horvátország talpraállításának és az euró bevezetésének dilemmái 85

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ROVAT

- Orosz László:** A délvidéki svábok I. világháborút megelőző radikalizálódásának kérdéséhez. A német egyetemi hallgatók mozgalma. 101

KÖZÉP-EURÓPA ROVAT

- Dömök Csilla:** Közép-Európa államrendszerének és nemzeti viszonyainak alakulása az első világháború után 115

A HORTHY-KORSZAK ROVAT

- Olasz Lajos:** A gyorshadtest hazahozatala a frontról 127

MENEDZSMENT ROVAT

- Benke Mariann:** Konfliktusmenedzsment az elméletben és gyakorlatban Thomas Kilman modellje alapján 147

A „RÖVID MAGYAR 20. SZÁZAD” TÖRTÉNETE ROVAT

- Gulyás László:** Historiográfia a szintézisíráshoz 3. A magyar tragédiák kora 1944. március 19–1948. június 12. 165
- Gulyás László:** Vezérfonál a magyar tragédiák korának (1944–1948) szintéziséhez 1: a magyar-csehszlovák lakosságcsere. 195

RECENZÍÓ

- + 1 db **recenzió Borvendég Zsuzsanna (2023):** Raszkolnyikovtól Zsokéig. In:
Zárug Péter Farkas (szerk.): Csurka István. Néhány tanulmány egy életpálya
megértéséhez. L'Harmattan Kiadó – Salkaházi Sára Miskolc Program
Alapítvány. Budapest. Ismereti: Kása Csaba 205

KAPOSI ZOLTÁN

egyetemi tanár, az MTA doktora,

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
*professor, University of Pécs Faculty of Business and Economics,
 Pécs, Hungary*

ORCID: 0009-0002-7328-7383

email: zkaposi@gmail.com

PÉCS GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN (1929–1933)

*ECONOMIC CHANGES IN PÉCS DURING THE GREAT DEPRESSION
 OF 1929-1933*

ABSTRACT

This study examines the changes of the economy of Pécs, the largest city in Southern Transdanubia. Pécs was a heavily industrialised city with a population of sixty thousand in 1930. There was a quick economic development in the second half of the 1920s. During this time manufacturing industry and small businesses grew, coal mining increased, trade grew and the number of intellectuals multiplied due to the relocation of the Pozsony University to Pécs. However, the depression broke these trends. The manufacturing industry focusing on mass production faced with narrowing markets, leading to layoffs. The decrease in real wages led to a drop in small scale production and retail sales. Merchandising firms once having high turnovers conducting business regionally went into administration. The famous wine trading opportunities of Pécs decreased because of overproduction. In this study we point out, that even in these difficult years there were encouraging signs. The leather factory acquired many other firms. There was a concentration among financial institutions; the Pécsi Takarékpénztár (Pécs Savings Bank) gained strong positions. The city also engaged in different activities: public employment was initiated, new investments were started and soup kitchens were opened. The charity work of wealthy citizens and some companies were significant too. Tourism strengthened too through cheap train tickets, promotion of cultural programmes and construction of tourist hotels.

Kulcsszavak: Pécs, gazdasági válság, munkanélküliség, stabilizáció

Keynotes: Pécs, economic crisis, unemployment, stabilization

1. Pécs gazdasági helyzete az 1920-as évek vége felé

Az első világháború gazdasági hatásai, az 1918. novemberében kezdődő, s 33 hónapon át tartó szerb megszállás, valamint a trianoni béke területi következményei igen rossz helyzetbe hozták a Dél-Dunántúl legnagyobb városának, az akkor mintegy 50 ezer lakossal rendelkező Pécs gazdaságát. Az ipari termelés visszaesett, jelentős munkanélküliség alakult ki, a kereskedelem piaci beszűkültek vagy elvesztek, a hatalmas infláció miatt a reáljövedelmek csökkentek, az agrártúltermelés okozta alacsony árak a polgárok borforgalmazását korlátozták, az idegenforgalom és a vendéglátás mértéke visszaesett. Ezek a folyamatok messze voltak a dualizmus időszakában végbement gyáriparosodástól, a jövedelmek folyamatos növekedésétől.¹ Ám az is tény, hogy a pénzügyi stabilizáció, a külső kapcsolatok legalább részleges rendezése, a külkereskedelmi megállapodások (vámok, szerződések) az 1920-as évek közepétől már egyre jobb háttérrel adtak a pécsi vállalkozások számára is. Ezekben az években mind a gyáripar, mind a kisipar növekedésnek indult. Az országos vásárok forgalma világosan jelezte a folyamatot, hiszen Pécs ezekben az években Magyarország egyik legjelentősebb állatkereskedelmi piacává vált, megelőzve jónéhány nagyobb várost.² A Dunagőzhajózási Társaság (DGT) 1927-től megszabadult a jóvátételi termelés kötelezettségétől, ami jelentősen szélesítette értékesítési lehetőségeit.³ Számos pécsi nagyüzem esetében lehet látni az élénkülést (Zsolnay kerámiagyár, az Angster orgonagyár, a Hamerli kesztyűgyár, a bőrgyár, a dohánygyár, az építőanyagipari cégek stb.). Lényeges volt a város gazdasági működésében, hogy ide került a MÁV dél-dunántúli üzletigazgatósága, ami önmagában is 120-150 új, államilag fizetett dolgozót hozott.⁴ 1923-ban elindult az oktatás a Pozsonyból Pécsre helyezett Erzsébet királyné egyetemen, amely kapcsán sok tucatnyi államilag fizetett oktató telepedett a városba, ehhez tanárlakások tömegét kellett építeni, s jelentős számú vásárlóképes hallgató jelent meg a városban, fenntartva a vendéglátás működését.⁵ Éledezett az építőipar is, hiszen ezekben az években a városi kislakás-, és a már említett egyetemi építkezések, a hatalmas méretű MÁV-bérlőház felépítése, a városközpontban lévő Vadember szálló kollégiummá változtatása stb. komoly keresleti forrás volt az iparág számára. Említsük meg, hogy a kereskedelem élénkülése a délszláv területekről is egyre több vállalkozót vonzott, erősödött Pécs idegenforgalmi pozíciója, amely szállodafelújításokat, új hotelépítést stb. hozott magával.⁶ A Speyer-kölcsonök közműfejlesztéseket lehetett végrehajtani.⁷ A fellendülés azonban nem tartott sokáig, hiszen az 1920-as évek vége felé a világgazdasági változások miatt újra komoly nehézségekkel kellett szembenézni.

2. A gazdasági válság megjelenése és pécsi hatásai

Az 1929. októberében kirobbant gazdasági válságot az Európa közepén lévő kisországok is hamar megérezték. Az előzmények (agrárár-depresszió, csökkenő

hitelkínálat, egyes ágazatokban növekvő munkanélküliség stb.) miatt gyorsan beállt a krízishelyzet. Azok az országok, amelyeknek a gazdasági erősen függetek az amerikai kölcsönöktől, most hatalmas költségvetési hiánnyal, likviditási problémákkal és következetes deflációs állami politikával számolhattak. A magyar kormány 1931 közepén kénytelen volt a likviditás biztosítása miatt korlátozni a betétek kivételét. A bankzárlattal párhuzamosan az európai mintáknak megfelelően a jegybank folyamatosan apadó nemesfémkészlete miatt bevezették a kötött devizagazdálkodást. Mivel az európai országok szinte mindegyike protekcionista intézkedéseket vezetett be, így a magyar külkereskedelem számos külpiazi pozícióját elveszítette, az ország devizabevételei pedig gyorsan csökkentek. Nyilvánvaló volt, hogy az exportbevételek nélkül a külső kötelezettségek teljesítése esetén előbb-utóbb a teljes fizetéseképtelenség veszélye leselkedhet az országra. A bevételek csökkenése a hazai hitelnyújtási lehetőségeket is rontotta: az állam megnezte, hogy milyen gazdasági tevékenységre ad hitelt a vállalkozóknak, ugyanakkor a gazdaság működését a belső felhalmozási forrásokból kellett biztosítani.⁸ A gazdasági válság sok évig tartott, Nyugaton 1929/31–1933 között lezajlott, ám Közép-Európában, így Magyarországon is 1934–35-ig is elhúzódott.

A válság alól a pécsi gazdálkodók sem tudták kivonni magukat. Pécsen már az 1920-as évek vége felé egyre több feszültségforrás jelentkezett. Az egyik ilyen a munkanélküliek szaporodása volt: 1927 október végén a városházán lévő munkaközvetítő még csak 78, három hónappal később már 455, míg 1930 január elején már 1549 munkanélkülit regisztrált. Utóbbiak 45%-át az építőipari szakmával rendelkezők tették ki. A munkanélküliek számának növekedésében alapvető szerepet játszott, hogy megindultak a gyári és a kereskedelmi szektor elbocsátásai.⁹ Az éles probléma a sajtóban is nagy teret kapott, ahol folyamatosan írtak a munkanélküliség növekedéséről, ill. a közmunkák szükségességéről.¹⁰ S hol volt még a vége! A mintegy 61 ezer fős lakossággal rendelkező Pécsen 1932 februárjában 4 232, két hónappal később pedig már 5 060 fős munkanélküliségről vannak adatok.¹¹ A szakszervezeti munkásság 60%-a állás nélkül volt 1932 őszén.¹² Ez azt jelenti, hogy a mintegy 29 ezer fős kereső réteg 17%-a állás nélkül maradt.

A válság alatt sok gyár komoly nehézségekkel küszködött. A világgazdasági válság alaposan visszavetette a keresletet a pécsi ipar termékeire. A pár éve még igen sikeres Pannonia-sörgyárat a csőd szele is megérintette: olyannyira eladhatatlanná váltak a termékek, hogy a sörgyárnak, amely hajdan 60.000 hl, de most már csak 6.000 hl volt a termelése, s emellett a jéggyártás vált a legfontosabb üzemágává.¹³ A Sopiana gépgyár esetében a veszteség folyamatosan növekedett: 1929-ben 17.000, 1930-ban 42 ezer, 1931-ben 30 ezer, míg 1932-ben 40 ezer pengő veszteséggel számolhattak a tulajdonosok. Jól mutatja az ágazat válságát, hogy a vas- és fémiparban dolgozó segédek száma lecsökkent: az 1921. évi 224 segéddel szemben 1931-ben már csak 172-en dolgoztak; a gépgyártásban pedig 62-ről 13-ra fogyott a számuk.¹⁴ Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a Zsolnay-gyár esetében is: 1920-ban még 404-en dolgoztak a gyárban, de 1930-ban már csak 246-an, s ezt

követően nagyon lassan indult meg a növekedés, s majd csak 1934 végére sikerült a válság előtti állapotot meghaladni.¹⁵ Az építőipar még rosszabbul járt: az Ipartestület adatai alapján 1921-ben 945 építőipari segédet tartottak nyilván, ám ez a szám 1931-re 73 főre csökkent.¹⁶ A dohánygyár dolgozói létszáma is visszaesett: 1929-ben 430 főt, ezzel szemben 1932-ben 391 fő foglalkoztattak. Érdekes ugyanakkor a vállalati termelés szerkezetének változása a válság időszakában: a régi termékek visszaesését az új termék, a szivarkagyártás (cigarettagyártás) nem tudta ellensúlyozni.¹⁷ A malomiparra is sanyarú idők jártak. A helyi malomtulajdonosok 1932-ben egy országos akcióhoz kapcsolódva beszüntették tevékenységüket. A probléma egy miniszteri rendelet¹⁸ volt, amely az árakat és az adókat illetően eltörölte a vámórlés és a kereskedelmi őrlés közti különbséget. Emiatt Pécsen és Baranya megyében összesen 1000 malmi alkalmazottnak mondtak fel, és 1932. szeptember 22-től sok malomban megszüntették az őrlést. A megoldás érdekében a város vezetése felajánlotta a malomtulajdonosoknak, hogy részletfizetési kedvezményt kaphatnak, ha hajlandóak újra működni. A válság okozta negatív hatást mutató eseteket még hosszan sorolhatnánk, ám az világosan látszik, hogy a helyi nagyvállalatok komoly elbocsátásokra és termeléseszközcsonkításra kényszerültek.

A válság érzékenyen érintette a kisiparosokat is. Szinte majdnem mindegyik szakmacsoportban érzékelhetjük a tevékenység szüneteltetését, a segédek és a tanoncok számának csökkenését, a munkanélküliek szaporodását.¹⁹ Pécsen a helyi sajtóban egyre-másra jelentek meg cikkek a „haldokló pécsi kisipar”-ról.²⁰ Egyes régi tradíciókkal bíró szakmák kiürültek, lassan az utolsó képviselők is felhagytak a munkával. Így járt például a pécsi kádáripár is, amely iparág sírját a pécsi bortermelés visszaesése ásta meg.²¹ A leépülés még a divatszakmákat is elérte. Pécs esetében a könnyűipari ágazatban dolgozókat sújtotta a legkisebb mértékben a válság: 1932-re például a női szabók száma megduplázódott. Ez azonban csalóka kép: valójában arról van szó, hogy korábban a nagyobb szabóműhelyek 30–35 dolgozót is foglalkoztattak, most azonban a munkások egy részét el kellett küldeni, akik közül sokan önállóan próbáltak megélni. Így a divatszabók esetében 4–5 fős műhelyek alakultak ki, de sok esetben műhelyenként 20 ember is elvesztette állását. A dominóeffektus is látszik: szabóiparosok 1931 októberében úgy döntöttek, hogy a továbbiakban már csak készpénzfizetés ellenében szolgálnak ki terméket, vagyis nem tudnak hitelezni, mert az anyagkereskedők tőlük is megvonták a hiteleket.²² Ugyanilyen döntésre kényszerültek 1931 őszén a cipésziparosok is.²³ Egészében véve a kisipar lehetőségei nagyon összeszűkültek. A nagyvállalatok még viszonylag egyszerű eszközökkel túlléphettek az 1920-as évek pénzügyi-finanszírozási nehézségein, az 1929–33 közti gazdasági válságon, ám a nagyszámú kisiparosnak sem tartalékai, sem terjeszkedési lehetőségei nem voltak, ugyanakkor fejlesztési hitelekhez sokkal nehezebben juthattak hozzá. A pécsi kisiparosok folyamatosan sürgették a közmunkák megindítását (városi építkezések stb.).²⁴ Megindult közöttük az önszerveződés: a válság alatt gazdasági hitelszövetkezetet hoztak létre, s a Kamaránál is megpróbálták elérni, hogy állami megrendelésekhez juthassanak.

Így például a szabó kisiparosoknak a Kamara katonai egyenruha-szállításokat tudott kiharcolni. Egy másik szervezet volt a Pécsi Építőiparosok Szövetkezete, akik az építkezések megindítását és az anyagárak leszorítását próbálták elérni, de említhetjük az Iparosok Országos Központi Szövetkezetét is, amely az iparosok legfontosabb hitelügyeinek intézőjeként lépett fel.²⁵

Hozzá kell tennünk azonban, hogy a válság néhány üzem számára a bővülés lehetőségét teremtette meg. Jó példa erre a bőrgyár, amely a válság alatt is növelte foglalkoztatását: az 1929-ben 349 főt foglalkoztató cég 1933-ban már 485 dolgozónak biztosított munkát. Ugyanebben az időben több csődbe ment üzemet is felvásárolt a pécsi nagyüzem, így például 1931-ben a szombathelyi Stricker S. és Fiai Bőrgyárat, 1933-ban a csepregi Kollár-féle bőrgyárat vette meg, de megszerezte a szombathelyi bőrgyár cipőgyárat is.²⁶

Továbbra is jól menő vállalkozás volt Graumann Gusztáv húsfeldolgozója.²⁷ Graumann kezében a húsipari ág teljes vertikuma összpontosult, amivel a piac nagy részét tudta befolyásolni, ugyanakkor mindig is híres volt kiváló minőségű áruiról, nem utolsósorban új termékeket is bevezetett, például a prágai módra készült sonkát, illetve egyéb márkázott termékeket, amelyeket nemcsak itthon, de külföldön is tudott értékesíteni.²⁸ Az említett cégek mellett még az építőiparban is mutatkozott némi élénkülés a válság alatt, aminek egyik oka a nehéz években megszerzett, sokszor spekulációs pénz ingatlanban való megjelenése, másik pedig a város törekvése néhány – korábban már említett – építkezés kivitelezésére való törekvés, javítandó a foglalkoztatási helyzetet.²⁹

Érdekes módon DGT pécsi és Pécs környéki szénbányászati mutatói csak részben esnek egybe a makrogazdasági trendekkel. A nagy különbségek a válság előtt és alatt mutatkoznak. Az 1920-as években nem volt olyan mértékű fellendülés, mint más ipari ágazatokban, a fejlődés szerény volt. 1927-ben jelentős eladatlan készletek halmozódtak föl, amit csak áron alul lehetett értékesíteni. A bécsi Creditanstalt 1931. évi csődje is érzékenyen érintette a DGT-t, hiszen a banknak többségi érdekeltisége volt a vállalatban. Sokféle elképzelés látott napvilágot a megoldásra, például hogy az osztrák állami vasút átveszi a DGT irányítását, vagy hogy olasz cégek szálltak be a Társaság működtetésébe.³⁰ Problémát jelentettek az ismétlődő sztrájkok is, a legnagyobb 1931 október végén következett be, amikor minden üzemben leállt a munka.³¹ A válság idején 1931-től kezdve a társaság korábbi eredményessége is megtört, s három éven keresztül veszteségesé vált, ami miatt munkaidő-csökkentésre is sor került.³² Ugyanakkor, ha a pécsi üzemi mutatókat megnézzük a válság alatt nem volt olyan mértékű a visszaesés, mint más ipari ágazatokban, amelyekben akár 40-50%-os termeléseszköcsökkenés is bekövetkezett. A pécsi szénkitermelésnél 1929–30-ban stagnáló termelést láthatunk, 1931-ben 2-3%-os csökkenés tapasztalható, de a hazai gazdasági folyamatok mélypontján, 1932-ben már jelentősen nőtt a termelés, amit 1934-ben újra némi visszaesés követett. Az egyes évek között a termelési mutatók alig térnek el, nagyjából évi 600 ezer t tiszta szenet termeltek ebben ezekben az években. A munkaerő-álla-

mány is nőtt a válság éve alatt: 1931–33 között mind a föld alatt, mind a külszínen dolgozók száma emelkedett.³³ Az országos folyamatoktól való eltérésnek sok oka volt. Egyrészt a Jicinsky-féle termelékenységnövelést célzó fejlesztések erre az időszakra értek be, másrészt a hazai ipar és a vasúti közlekedés nagyon rá volt szorulva a pécsi szénre, nem is beszélve néhány nagyfogyasztó speciális iparágról, harmadrészt pedig emeljük ki, hogy a DGT külföldi tulajdonú társaság volt, működése alapvetően az osztrák tulajdonosoktól függött.

Magyarországon a világpiacon ármozgásokból következően a válság által leginkább megviselt ágazat a mezőgazdaság volt. Az óriási túltermelés miatti áresés leginkább a gabonát érintette, a búza nagykereskedelmi ára 1933-ra a húszas évek második felében tapasztalható átlagár harmadára zuhant. Valamivel kisebb, mintegy 50%-os árcsökkenés következett be a többi növényi eredetű terméknél, míg az állati termékek esetében 48%-os volt a csökkenés.³⁴

A városi mezőgazdaság esetében a bortermelés jelentette a legnagyobb problémát, hiszen Európa szerte, de Magyarországon is hatalmas eladhatatlan készletek halmozódtak föl. 1931 elején úgy becsülték, hogy Baranyában mintegy 150 ezer hl eladatlan bor van.³⁵ Már az országos sajtóban is nagy nyilvánosságot kapott, hogy eladhatatlan a pécsi bor. Az alacsony bevételek miatt a szőlők állapota is romlott, hiányos lett a trágyázás, a pótlás, elmaradt a karbantartás, s így a szőlők hozama is visszaesett, így „...ez a külön klassziszú, sajátos karakterű bukétás bor ma...eladhatatlan”.³⁶ A probléma túlmutatott a szőlősgazdák nehézségein: a város határában termelt szőlőkben mintegy 400 pengő/hold napszámért fizettek ki a gazdák, vagyis ez a kb. 800 hold bérmunkával művelt szőlőnél 320 ezer pengő jövedelmet jelentett a napszamosoknak, amely ha a bortermelők csődje miatt kiesik, hatalmas megélhetési problémát hozhatott volna.³⁷ Nyilvánvalóan szükséges volt egyfajta állami beavatkozás a folyamatba, amely Pécsen hamarabb, a megyében valamivel később indult meg. Különböző lehetséges forgatókönyvek alakultak ki. Egyrészt a magas borfogyasztási adó átalakítása, amit ugyan nem töröltek el, de legalább csökkentettek. Egy másik lehetőség volt a közvetlen kimérési jog megadása a termelők számára: 1931 végén Pécsen 125 fő kapott kimérési engedélyt.³⁸ A harmadik, s Pécsen erre sok esetet láthatunk, az eddigi borszőlők helyett csemegezőlők termelése és értékesítése.³⁹ Ide kapcsolódott a negyedik megoldás is, amire már régóta volt minta: a szőlőket gyümölcsösökké kell átalakítani.

A válság alatt sokat foglalkoztak a sertéstartás kérdésével, hiszen a korabeli állományok egy része többek között konyhai hulladékkal táplálva viszonylag olcsón voltak tartható, ezért a városi lakosság fogyasztásában egyre fontosabbá váltak. Országos szinten csak 3%-os volt a sertéstartás visszaesése. Pécsen a sertéstartás népszerű volt, amit jó mutat, hogy a tizenegy thj. város között az 1 holdra jutó sertésszámot tekintve a harmadik helyen állt.⁴⁰ A pécsi szabályozás a belvárosból korábban már kitiltotta a sertéstartást, a nagy sertéshizlaldát felszámolták, de a külvárosokban házanként négy sertés tartása még engedélyezett volt. Viszont ez állandó panaszok forrása vált, hiszen a lakott terület fokozatosan szélesedett, s az

állattartás büze a növekvő népesség számára kellemetlen volt. A városi bizottság elé beterjesztett anyag már arról szólt, hogy házanként csak egy sertésre terjedjen ki a tartás lehetősége, hiszen a város határában számos bérhizlalda működött, ahonnan az ellátás megvalósulhatott.⁴¹ Az érdekvédelem persze működött: nagyon sokan gondolták úgy, hogy a súlyos válságban nem lehet a szegényebb néprétegek megélhetését korlátozni, s azt javasolták, hogy nem a sertéstartás méretét kell korlátozni, hanem szigorúbb egészségügyi szabályozást (pl. az állatok tisztántartása, az ólak takarítása) kell bevezetni.⁴² Szabályozni kellett a betegségek kapcsán a beavatkozásokat, a kötelezettségeket, pl. a sertéspestis lokalizációja kiemelkedően fontos volt.⁴³ A már említett Graumann-cég Basamalomban jelentős yorksértés-hizlaldával rendelkezett, ahova Baranyából, Somogyból vásárolta össze a york-süldőket, ami a persze a tenyésztőknek is jó volt, mert nem kellett költségesen azokat Budapestre szállítani.⁴⁴ A válság alatt a sertéshús ára is csökkent. 1931 nyarán a pécsi hentesmesterek úgy döntöttek, hogy a sertéshús, a zsír, a háj és a füstölt szalon árát leszállítják, ami kb. 15-20%-os csökkentésnek felelt meg.⁴⁵

A válság idején a kereskedelem is jelentős mértékben visszaesett. A túltermelés miatt az élelmiszerek ára csökkent, így a lakosság számára eleinte könnyebben elérhetővé váltak alapvetően élelmezési cikkek. A sokezer fős munkanélküliség és a csökkenő jövedelmek azonban több éven keresztül már erősen éreztették hatásukat. A jövedelmek és megtakarítások kényszerszerű felélése néhány kereskedelmi ág számára katasztrofális forgalmi helyzetet teremtett. A borértékesítés már korábban is nehézkes volt, a válság alatt még rosszabb helyzetbe kerültek. 1930-ban már azt írták a helyi lapban, hogy „...*A borkereskedések számának lényeges apadása azonban már megfelel a borkereskedelem végpusztulásának... a borkereskedelmet, mely Villányt is szépen táplálta, semmifele más kereskedelmi ág nem pótolta azóta sem...*”⁴⁶ Jól mutatja a helyzetet, hogy 1930–31-ben a helyi sajtó, amely minden vásárról beszámolt, szinte kivétel nélkül a gyenge vásári forgalomról írt. Visszaesett a postai és vasúti forgalom is. Az állatvásárokon a kereslet hiánya miatt egyre tárgult a rés a felhajtott és eladott állatok száma között.⁴⁷

Hasonlóan más dél-dunántúli városokhoz,⁴⁸ Pécsen is régi és reprezentatív boltok zártak be. Az egyik legnagyobb veszteség az 1869 óta a Király u. 12. sz. alatt működő Alt és Böhm 1931. novemberi 11-i bezárása volt: „*Ez nem egy cég, nem két kereskedő tragédiája, hanem az egész magyar kereskedelem nagy tragédiájának egyik megrázó jelenete*” – írták róla a Pécsi Naplóban.⁴⁹ Egy évvel korábban a kereskedő cégnek még 26 alkalmazottja volt.⁵⁰ Bezárt az 1883 óta működő, az Irgalmasok u. 16. sz. alatt lévő Spitzer Sámuel-féle rövidáru, rőfös és cipőüzlete is.⁵¹ Egyre több kereskedőnek okozott gondot, hogy az 1927-ben, még jobb gazdasági viszonyok között kötött hosszú távú boltbér-megállapodás után fizetendő összeget a lecsökkent forgalom után nem képes fizetni, ezért a Kamara ezek felülvizsgálatát javasolta.⁵² Számos szolgáltató hagyott fel vállalkozásával. 1933-bezárt Pécs egyetlen még működő gőzfürdője, a Ferencz József gőz- és kádfürdő. A bezárásnak egyértelmű gazdasági okai voltak, ugyanakkor negatív hatással volt az idegen-

forgalomra is.⁵³ Az ilyen, vagy ehhez hasonló eseteket még sokáig sorolhatnánk, de ezekből a példákban is kitűnik, hogy a válság éve alatt a városi kereskedelem nagy nehézségekkel küszködött.

Voltak azonban olyan kereskedelmi ágak is Pécsen, amelyeket a válság csak szelektíven vagy alig érintett. Adataink szerint az állatforgalom esetében az 1932. évi adatokat vizsgálva a lóeladásoknál mintegy 35%-os, a sertéseknél 7%-os visszaesést látunk, ugyanakkor a szarvasmarha értékesítés esetében 22%-os emelkedés látható. Ez együttesen az országos adatokhoz képest, ahol általában 20-30%-os volt a forgalmazás visszaesése, kétségkívül kedvező eredmény.⁵⁴ Szintén jól működött a pécsi hús- és zsírexport. Sózott és füstölt szalonnát főleg Olaszországba és Csehszlovákiába vittek ki, hájat és friss szalonnát Ausztriába. A zsír legfőbb piaca Olaszország és Svájc volt, míg a lehúzott sertéshús és levágott hússertések Ausztriába kerültek. Külföldre összesen 827 ezer pengőnyit értékesítettek.⁵⁵ A pécsi Hangya szövetkezet is jól tartotta magát: például 1932-ben és 1933-ban is az előző évek eredményei után 5% osztalékot fizettek az üzletrész-tulajdonosoknak,⁵⁶ s ez azért is jelentős, mert a válság alatt a Hangya országos rendszerében mintegy 200 szövetkezet megszűnt.⁵⁷

A működési nehézségek világosan látszanak az idegenforgalom visszaesésében. A válság éveiben világtendencia volt a nemzetközi idegenforgalom visszaesése.⁵⁸ Pedig a kezdetek nem voltak rosszak: még a régi fellendülést idézte, amikor 1930 nyarán átadták eredeti funkciójának a „*pazar kényelemmel és luxussal berendezett*” felújított Pannónia szállodát. A tulajdonos Dunántúli Bank sokat költött arra, hogy újra egy reprezentatív szállója legyen Pécsnek.⁵⁹ De a negatív hatások hamar jelentkeztek, 1931 tavaszán már nagyon lehangoló volt a pécsi idegenforgalom. A MÁV vonatjáratokat szüntetett meg, a jövedelmek csökkentek, a külföldiek elmaradtak.⁶⁰ A szállodai kihasználtság is nagyban lecsökkent. Pécsen 1932-ben kb. 200 szállodai szoba volt, de átlagban 60-90 szobát tudtak csak kiadni. A szállóvendégek főleg Budapestről érkeztek, a hét első napjaiban jöttek, de rajtuk kívül magánutazókra nem nagyon lehetett számítani. A vendéglők forgalma is visszaesett. A szállodákban szinte teljesen megszűnt a minőségi ételek iránti igény, korábban 20-25 fajta ételt készítettek, most már alig néhányat. A vendégek, akár csak az egyszerű vendéglőkben, a napi 0,8-1,2 pengős menüet keresték, s így a kínálat is összeszűkült. Mivel Pécsen nagyon sok kifőzde jött létre, a lakosok leszoktak az otthoni főzésről, hiszen annak nagy volt az energiaköltsége, s (főleg a kiscsaládosok) inkább hozatták az ételt.⁶¹

Érdekes jelenség volt, hogy egy-két területen mégis volt turisztikai fejlődés. Ilyen volt pl. a Mecsek Egyesület által kialakított, dömörkapui turistaszálló (menedékház) felépítése. Az egyesületnek az 1920-as évek második felében jó gazdasági éveket voltak, jelentős megtakarításokat képezett, és szeretnék volna a 40. évfordulójukat egy emlékezetes beruházással ünnepelni. Az épület 1930 szeptemberétől pécsi tervezővel és munkásokkal 180 nap alatt készült el, amihez kölcsönöket is felvettek, avatási ünnepsége 1931 szeptemberében volt. Az év második felében

folyamatosan ment a 400 m magasan lévő, gyönyörű kilátással bíró menedékház berendezése, a téli fűtés kialakítása, s 1931 telére már két budapesti csoportot is tudtak fogadni.⁶² A szálló 10 szobáját 30 ágygal két emeleten helyezték el, az étterem a földszinten kapott helyet. A későbbiekben megszervezték a Széchenyi térről óránként induló autóbuszjáratokat is.⁶³

Egy új és sikeres idegenforgalmi vállalkozás volt az egynapos kirándulást lehetővé tevő filléres vonatok indítása Budapestről a nagyobb vidéki városokba, így Pécsre is. Az olasz mintát vette át a MÁV, amivel mindenképpen szerette volna saját utasforgalmát is megnövelni. A pécsi filléres vonatjáratok megszervezésébe Pécs város Idegenforgalmi Irodája is bekapcsolódott, amelynek tevékenységét a pécsi vendéglátóipar is nagyban támogatta. A filléres vonatokkal kedvezményes jeggyel jöhettek a látogatók Pécsre, ahol előre megtervezett programokon vehettek részt, összekötve ezt a kultúrával, gyárlátogatással, mecseki túrákkal vagy egyéb idegenforgalmi látványosságok megtekintésével. Viszonylag jó volt a szervezés és a kiszolgálás: a látogatók már a vonaton vagy az állomáson megkapták az Iroda tájékoztatóját „Filléres gyors” címmel. A folyamatba sok minden belefért: gasztronómiai különlegességek, cukrászdák látogatása, térzene, egyházi koncert, autós-körseta, később majd az 1930-as évek közepén a fürdés lehetősége. A vendégek többsége ebédjeggyel (ne felejtjük el: válság volt) a város bármely első osztályú éttermében egységes áron kapta meg ebédjét; a menü leves, sült hús kóritéssel, salátával, kenyérrrel, valamint sütemény volt. A filléres vonatok megszervezésében a vidéki városok között Pécs volt a legsikeresebb, ide érkezett a legtöbb turista: már az első évben 32 szerelvénnel, alkalmanként akár 600-1000 főt, összesen 14.268 látogatót számláltak. A következő évben is fennmaradt az érdeklődés, amikor a filléresekkel több mint 10 ezer fő, ugyanakkor a Pécsi Ünnepi Hétre még 6 600 fő érkezett.⁶⁴ Látható, hogy a magasabb jövedelmű budapesti polgárság megengedhette magának még a válság éveiben is vidéki kirándulásokat; fordított irányban ez aligha volt elképzelhető.

Az Ünnepi Hétre került forgalomba a Mecseki Gyógyítóka. Sík Lajos, az Idegenforgalmi Iroda vezetője 1933 tavaszán felhívást tett közzé egy, csak Pécsre jellemző, mecseki gyógynövény-kivonatokat tartalmazó likőrkülönlegesség gyártására, amely erősítheti a pécsi idegenforgalmat, ugyanakkor a város emblematis cikkévé válhat. A győztes Geiger Kálmán, az Arany Sas Patika gyógyszerésze lett, aki egyes fűszerkivonatokból és zöld dió párlatából megalkotta a 38% alkoholt tartalmazó, zöldesbarna színű likőrt, amely azonnal elnyerte a zsűri tetszését. Kezdetben fél, egy és három dl-es kiszerelésben, Zsolnay-díszkulacsban került forgalomba, amelyen a város címere szerepelt. A vállalkozás hatalmas sikernek bizonyult.⁶⁵

A piacgazdasági rendszer nehézségei általában először a pénzügyi területen jelennek meg, s ez az 1929. évi amerikai tőzsdekrach után is így volt. A folyamatos finanszírozási nehézségek már az 1920-as évek vége felé nyilvánvalóak voltak, de konkrét intézkedésekre majd csak 1931 nyarán került sor. A Schapringger-bank

már 1929-ben bezárt.⁶⁶ Az első lépés a betétkivonások korlátozása volt, amit a pécsi pénzügyintézményeknél is hamar megéreztek, bár a pénzkivétel mértéke pl. a Pécsi Takarékpénztár esetében nem érte el az országos átlagot,⁶⁷ mégis, a mintegy 9 millió pengős, vagyis 25%-os betétkivonás komoly érvágás volt. 1932-ben újabb 17%-kal zuhant a betétösszeg, ugyanakkor az eredmény is csökkent.⁶⁸ Nagy teher hárult az amúgy is problémákkal küszködő bankokra (gazdálkodók kamatterheinek csökkentése, gazdavédelmi jogszabályok stb.). A kisebb pénzügyintézetek még rosszabbul jártak. A kormányzat igénye is az volt, hogy a kevésbé tőkeerős intézmények száma csökkenjen, ezért hamar felmerült a kisebb takarékpénztáraknak a nagyobb pécsi szervezetbe való beolvasztásának kérdése, amire majd 1934-ben került sor.⁶⁹ A gazdasági válság időszaka jelentős visszaesést hozott a pécsi pénzügyintézeteknek, de más városokban még jelentősebb volt a visszaesés. A vidéki városok között 1934-re már Pécs volt a legjelentősebb pénzügyintézeti központ. A takarékbetétek állománya Pécsen 24,8 millió pengőt tett ki, míg a második, Szegedé csak 16,8 millió pengőt. A váltóállomány is Pécsen volt a legnagyobb 39,4 millió pengővel, nem sokkal maradt el mögötte Debrecen 39 millió pengővel, de azt hozzá kell tenni, hogy Pécs mintegy 61 ezer, míg Debrecen 117 ezer lakosú város volt.⁷⁰

A világgazdasági válság időszaka alatt minden magyarországi település önkormányzatának felértékelődött a szerepe. Pécs város már az 1920-as években is aktívan kivette részét a gazdaság fejlesztésében. A Speyer-kölcsonök révén a város 4,7 millió pengőhöz jutott, amelyből 3,35 millió pengőt vízműbővítésre és csatornázásra, 300 ezer pengőt a légszesztelep továbbfejlesztésére, 350 ezer pengőt bérházépítésre, 56 ezer pengőt iskolaépítésre fordított. Ezek hasznos beruházások voltak, hiszen bevételemelkedést hoztak Pécsnek.⁷¹ A városnak ez az új fejlesztő szerepköre megfelelt az elvárásoknak. Nem véletlenül hangsúlyozta Nendtvich Andor polgármester 1929. évi székfoglaló beszédében: *„A közpénzek fontos szereppel bírnak a közigazdasági élet táplálása körül. Nem volna ésszerű megbénítani a közpénzek amaz egészséges körforgását, amely az adófilléreket produktív közberuházások eszközlése útján eljuttatja az iparozhoz, a kereskedőhöz és a munkások ezreihez, hogy onnan – miután megtermékenyítő hatását a közigazdasági életre elvégezte, – ismét visszaáradjon és pedig megnövekedve a közpénztárba.”*⁷² A fejlesztések persze még mindig a régi, liberális modellt jellemző intézményi keretek között mentek végbe, de már jelezték a jövő irányát.

A város a válság megjelenésével kényszerhelyzetbe került, hiszen a magángazdaság visszaesésének olyan társadalmi és gazdasági hatásai jelentek meg, amelyeket valahogyan kezelni kellett. Ezek a – más városokban és országokban is megjelent – gazdasági problémák nem a hazai vagy a pécsi rendszer működéséből fakadtak, viszont a szegényebb közép-európai területeken nagyon súlyos következményekhez vezettek. A probléma a sajtóban is nagy teret kapott: egyre több cikk jelent meg a fentebb az egyes ágazatoknál már bemutatott munkanélküliség növekedéséről, ill. a közmunkák szükségességéről.⁷³ A város saját bevételeiből, központi támogatásokból, ill. hitelekkel megpróbált építkezések és közmunkák révén munkaalkalmakat

teremteni, valamint a rászorultaknak segélyeket juttatni. Olyan fejlesztésekbe fogtak, mint pl. a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézet kialakítása, az egyetemi tanárok bérházának felépítése, valamint a Vegykísérleti Állomás összesen mintegy 1 millió pengős létrehozása.⁷⁴ 1929-ben a repülőtér kiépítése céljából földmunkákra 60 ezer pengőt, 1930-ban földmunkákra, gyalogjáró-burkolásra, útépítésre 83 ezer pengőt fordítottak.⁷⁵ Szerepelt a tervek között a mecseki tudószanatórium terep-tervezési munkálata, kislakásépítési akció, útépítések, terek karbantartása, csatornázás, magasépítés stb., vagyis mind olyan beruházások, amelyek a foglalkoztatás megteremtésén keresztül a város infrastruktúráját is javították volna.⁷⁶ Nagy jelentősége volt a Megyeri-Kertváros kiépítésének, ahol már állt néhány ház, de a tényleges beépítés csak ezután indult meg. A telep létrehozása nagy lehetőség volt a helyi építőiparnak, a téglagyáraknak, a földmunkával foglalkozó cégeknek.⁷⁷ A kertváros területén lévő telkekhez a belvárosinál sokkal szolidabb áron lehetett hozzájutni, így igen nagy volt az érdeklődés irántuk. A városi erőfeszítések eredményeképpen 1933-ban átadták a balokányi Népfürdőt, ahol versenyek rendezésére is alkalmas úszóstadiont alakítottak ki, s amely kinézetével, Zsolnay-díszítésével, modern felszerelésével, 800 személyes tribünnel egyike volt a legszebb hasonló funkciójú magyarországi fürdőknek. A látogatottságra jellemző, hogy 1933 augusztus elején már napi 1500 fürdőjegyet adtak el.⁷⁸ A korábbi fürdőből csak a régi medence és a fürdőház maradt meg. A fürdő kialakítása mellett a korábban elhanyagolt Balokány-ligetet is átalakították. A fürdő és a liget kialakítása során számos pécsi iparosnak és munkásnak jutott munka.⁷⁹ A városnak nemcsak a kifejezetten szegényeket kellett támogatni, hiszen megindult a középrétegek lecsúszása is: számos, korábban normál jövedelmekkel rendelkező csoport tagjai kerültek nehéz anyagi helyzetbe. A város megpróbált a szellemi dolgozóknak munkalehetőségeket (ügyintézés, hivatali tevékenység stb.) biztosítani, így pl. időszakosan az 1930-as évek elején 135 fő alkalmanként némi jövedelemhez jutott. 1931. november 15-én a város üzembe állította a háziipari foglalkoztató műhelyt, ahol 10 mesterség-csoportban (pl. játékkészítés, varroda, szövés stb.) tudtak pár tucat személyt foglalkoztatni.⁸⁰

A fentebb írt programokat úgy kellett végrehajtani, hogy közben a város bevételei csökkentek, ugyanakkor a segélyezési kiadások növekedtek. Nem segített a városi tulajdonban lévő közművek esetében, hogy a pécsi lakosság nagyfokú takarékossgba kezdett, vagyis nem használt annyi áramot és gázt, mint korábban, ezért a szolgáltató cégek bevétele is visszaesett. A csökkenő bevételek mellett ugyanakkor a korábbi kölcsönök emelkedő tőkerészleteit és kamatait fizetni kellett. A nyomor enyhítésére népkonyhát kellett szervezni. Egyre több pénzt kellett fordítani a gyermekek ellátására, a szegényügy megoldására. Jellemző adat, hogy az 1932. évre a szegényügyre fordítható pénz 740 ezer pengő volt, kevesebb, mint a kamatfizetésre fordított 865 ezer pengő; utóbbi összeghez még hozzá is kell adni a tőketörlesztésre fizetendő 300 ezer pengőt.⁸¹ Mivel a gazdasági helyzet egy év alatt is sokat változhatott, így többször előfordult, hogy módosítani is kellett a városi költségvetést.⁸²

3. Összegzés: Pécs gazdasági helyzete a válság végén

A fentiekből látható, hogy a világgazdasági válság hatásai erősen érintették a pécsi gazdaságot is. A Pécsett végbement gazdasági folyamatok nagy általánosságban egybeestek az ország más városaiban megfigyelhető változásokkal. A legtöbb, főleg a belső fogyasztásra, illetve a külföldi értékesítésre szánt termékek piaca látványosan összeszűkült, így a hagyományos gyáripari tömegtermelés nehezen működött. A munkanélküliség gyors emelkedése a reáljövedelmek csökkenésével járt. Számos korábbi nagy kereskedő vállalkozás ment csődbe, s akkor még nem is részleteztük az agrárium, főleg a boreladások problémáit. A válság mélypontjának 1932 nyara tekinthető. De az is láthattuk, hogy a városi vezetés hamar felismerte a problémákat, s megpróbált lépéseket tenni a szegénység kezelésére, a foglalkoztatás bővítésére, s városi beruházások elindítására, vagy éppen az idegenforgalom bővítésére vonatkozóan. Szembe kellett azonban nézni azzal, hogy az önálló törvényhatósági jogú város jelentős állami segítségre nem számíthatott, lépéseit legtöbbször önerőből kellett megtennie, ami számos esetben kiegészített a gazdagabb rétegek részéről megjelenő társadalmi segélynyújtás, a szegények istápolása, a népkonyhák működtetése, s egyéb karitatív kezdeményezések. Azonban azt is fontos megjegyeznünk, hogy még a súlyos években is voltak olyan pécsi vállalkozások, amelyek bővíteni tudták termelésüket, kapacitásaikat, ugyanakkor egy egészséges üzemi koncentráció is lezajlott. Ezek a lépések a válság tüneteinek enyhítésére alkalmasak voltak, de világos volt, hogy a krízisnek leginkább a külső körülmények javulása vethet véget. Az állami intézkedések, a világpiaci árak és a külső kereslet növekedése, az új igényeket kielégítő iparágak és szolgáltatások, s a megújuló, sokszor Keynes elméletének fontos elemeit tartalmazó gazdaságpolitikai lépések az 1930-as évek közepére már jelentősen tudták oldani a feszültségeket.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Lásd: Kaposi Zoltán (2006) monográfiáját.
- 2 MSE (1928): 103. old.
- 3 Babics András (1952)
- 4 Majdán János (2005): 77–78. old.
- 5 Pécs Lexikon (2010/1): 108-109 Pécs Lexikon (2010/1): 108–109. old.
- 6 Lásd: Kaposi Zoltán (2023) tanulmányát.
- 7 Lásd: Inántszy – Pap Elemér (1938) táblázatos adatai.
- 8 Kaposi Zoltán (2006) 104–105. old.
- 9 Vargha Dezső (1988): 315.; 318.
- 10 Lásd: Dunántúl, 1929. október 27.; Pécsi Hírek, 1929. november 18.
- 11 Vargha Dezső (1988): 322.
- 12 Népszava, 1932. október 6., 6.
- 13 Harcos Ottó (1973): 163.
- 14 Kopasz Gábor adatai alapján közli: T. Mérey Klára (1985) 179. old.
- 15 Rúzsás Lajos (1954): 202. old.
- 16 T. Mérey Klára (1985): 182. old.
- 17 T. Mérey Klára (1997): 79. alapján, átalakítva.
- 18 3500/1932. M.E.
- 19 Egyre többen adták vissza az iparigazolványt. Lásd: Dunántúl, 1931. január 17.
- 20 Dunántúl, 1931. július 25., 4.
- 21 Uo.
- 22 Dunántúl, 1931. október 28., 4.
- 23 Pécsi Napló, 1931. szeptember 16., 4.
- 24 Lásd: Dunántúl, 1931. július 10.
- 25 B. Horváth Csilla (1977).; Kaposi Zoltán (2006): 169. old.; a Kamarához lásd: Kopasz Gábor (1970).
- 26 Gulyás József – Tóth Géza (1962) 84–85. old.
- 27 Lásd: Dunántúl, 1923. augusztus 25.
- 28 A Graumann-céghez lásd: Köztelek, 1931. november 15., 1170.
- 29 A város terveire lásd: Vargha Dezső (1983) tanulmányát.
- 30 Magyar Hírlap, 1931. október 31., 21.; Babics András (1952) 63. old.
- 31 A sztrájkokhoz lásd: Babics András (1952): 220–221. old.
- 32 Babics András (1952): 239. Táblázat adatai alapján.
- 33 Uo. 76., ill. 87. Táblázat adatai alapján.
- 34 Berend T. Iván – Szuhay Miklós (1975): 229. old.
- 35 Pécsi Napló, 1931. január 31., 1.
- 36 Népszava, 1932. október 6., 6.

- 37 Dunántúl, 1931. június 21., 9.
- 38 Dunántúl, 1931. december 29., 4.
- 39 Pécsi Napló, 1931. március 13., 3.
- 40 STUD 1938. december 22., 3.
- 41 Dunántúl, 1933. július 22., 2.
- 42 Dunántúl, 1933. szeptember 28., 3.; lásd még: Pécsi Napló, 1932. szeptember 13., 6.
- 43 Lásd pl. Dunántúl, 1932. július 30., 5.
- 44 Köztelek, 1931. november 15., 1170.
- 45 Új Nemzedék, 1931. augusztus 14., 2.
- 46 Pécsi Napló, 1930. április 6., 1.
- 47 Pécsi Napló, 1931. október 7., 4. A posta próbálta a forgalmat növelni több osztályos-sorsjegyek árusításával.
- 48 Számos hasonló példa látható pl. Nagykanizsa esetében. Lásd: Kaposi Zoltán (2014): 210–211. old.
- 49 Pécsi Napló, 1931. november 15., 1.
- 50 Dunántúl, 1929. március 31., 4.
- 51 Pécsi Napló, 1932. április 17., 5.
- 52 Lásd: Dunántúl, 1932. április 29., 3.
- 53 Dunántúl, 1933. július 2., 8.
- 54 MSE (1932): 107. alapján.
- 55 Az exportról lásd: Pécsi Napló, 1931. augusztus 2., 4.
- 56 Dunántúl, 1933. május 23., 6.
- 57 Sárközi Zoltán (1983): 8.
- 58 Bártfai Endre (2009): 215.
- 59 Trebbin Ágost (2003/2): 37.; lásd még: Pécsi Napló, 1930. augusztus 24., 7.
- 60 Pécsi Napló, 1931. április 24., 1.
- 61 A leírás Szigethy Edével, a 32 éve a vendéglátásban dolgozó, két pécsi szálloda tulajdonosával készült interjúból valók. Lásd: Pécsi Napló, 1932. március 3., 5.; Gonda Tibor (2005/1): 77. old.
- 62 B. Horváth Csilla (1993): 146. old.
- 63 Turisták Lapja, 1936. 9: 340-341. old
- 64 A filléres vonatokhoz: Márfi Attila (2009) 195-204. old. Gonda Tibor (2005/1); Gonda Tibor – Kaposi Zoltán (2022); Juszti Márta (2006).; Pécsi Napló, 1933. november 19., 4.
- 65 Trebbin Ágost (2013): 9.; Lásd még: Dunántúl, 1933. április 26., 3.
- 66 Dunántúl, 1931. október 15., 3.
- 67 Gál Zoltán (2002): 44.
- 68 Nagy-Borsy Kálmán (2022): 45.
- 69 Siptár Lajos (1996): 79. Lásd később.
- 70 Gál Zoltán (2008); Szőnyi Gyula (1937); Nagy-Borsy Kálmán (2022) 50. old.

- 71 Lásd: Nemzeti Ujság, 1933. december 24., 15-16.; Inántsý-Pap Elemér (1938).
- 72 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára IV. 1402. Kgy. jkv. 349/1929.
- 73 Lásd például: Dunántúl, 1929. október 27., 2.
- 74 Vargha Dezső (1983) 343. old.
- 75 Uo. 353.
- 76 A tervekre lásd pl.: Dunántúl, 1930. június 19., 1.; Dunántúl, 1930. október 4., 1.
- 77 Vuics Tibor (1999) 32. old.
- 78 Pécsi Napló, 1933. augusztus 8., 6.
- 79 A fürdő bemutatásához lásd: Pécsi Napló, 1933. július 30., 5-6.; Gonda Tibor (2005/1): 78–79.
- 80 Esztergár Lajos (1933): 79–82., 92–93.
- 81 Az 1932. évi költségvetési tervhez lásd: Dunántúl, 1931. október 28., 4.
- 82 Lásd pl.: Dunántúl, 1932. január 22., 3.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szakirodalom

- Bártfai Andre (2009):** A magyar szállodaipar története 1848–1945. In: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szerk. Csizmadia László. Budapest. 289–360. old.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós (2009):** A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest
- B. Horváth Csilla (1977):** Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (19) 149-167. old.
- B. Horváth Csilla (1993):** A Mecsek Egyesület története II. (1917–1948). Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 37. (1992) Pécs. 143-157. old.
- Babics András (1952):** A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest
- Gál Zoltán (2002):** A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Iparosok és bányászok a Mecsekalkján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs. 7–61. old.
- Gál Zoltán (2008):** „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. Korall 9. (2008) 31. szám. 45–74. old.
- Gonda Tibor (2005):** Pécs idegenforgalmának hőskora (1936–1940). Pécsi Szemle, 2005. tavasz. 70-82 (1. rész); 2005. nyár. 58-67. 1. (2. rész)
- Gonda, Tibor – Kaposi, Zoltán (2022):** Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. Journal of Tourism History 2022. Vol. 14. No. 2. 202-214. old.
- Gulyás József – Tóth Géza (1962):** A kapitalista börgyártás. In: Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György szerk.: A kétszáz éves pécsi börgyár. Pécs. 74–95. old.
- Harcos Ottó (1973):** A Pécsi Pannónia Sörgyár története. Pécs

- Inántsy-Pap Elemér (1938):** A magyar városok Speyer-kölcsönei. Városi Szemle 24. (1938) 4. 481–516. old.
- Jusztin Márta (2006):** „Utazgassunk hazánk földjén” A belföldi turizmus problémái a két világháború között. Korall 7. (2006) 26. szám. 185–208. old.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
- Kaposi Zoltán (2014):** Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Szerk. Kaposi Zoltán. Nagykanizsa. 99–249.
- Kaposi Zoltán (2023):** Válságból válságba. A pécsi kereskedelem változásai (1921-1930). Közép-Európai Közlemények 16. (2023). No. 56. 9–26. old.
- Kopasz Gábor (1970):** A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1880–1948). In: Somogy megye múltjából 1970. Levéltári Évkönyv 1. Szerk. Kanyar József. Kaposvár. 159–195. old.
- Majdán János (2005):** Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs. 55–86. old.
- Márfi Attila (2009):** Filléres vonatok Pécsen a két világháború közti korszakban. In: Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. Kokovai Szabina – Pohánka Éva. Pécs. 195–204. old.
- Nagy-Borsy Kálmán (2022):** A pécsi pénzügyintézetek a két világháború között. Pécs. Szakdolgozat (Kézirat). PTE Egyetemi Könyvtár.
- Pécs Lexikon (2010):** Pécs Lexikon I–II. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs
- Rúzsás Lajos (1954):** A pécsi Zsolnay-gyár története
- Sárközi Zoltán (1983):** A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet. In: Szövetkezetek és mezőgazdasági vállalatok fondjai. Levéltári leltárak 79. Szerk. Sárközi Zoltán – Tóth Gábor. Budapest. 7–11. old.
- Siptár Lajos (1996):** A Pécsi Takarékpénztár második 50 évének története. In: A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Szerk. Siptár László. Pécs. 40–90.
- Szónyi Gyula (1937):** A magyar városok hitelintézetei. Statisztikai Közlemények 68. (1937) 3. 1–142. old.
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest
- T. Mérey Klára (1997):** A pécsi dohánygyár története 1912–1948. Pécs
- Trebbin Ágost (2003):** A pécsi Pannónia Grand Hotel. Pécsi Szemle (6) 2. (nyár) 30–41. old.
- Trebbin Ágost (2013):** A „Mecseki Gyógyítóka” regénye. <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/A-Mecseki-gy%C3%B3gyit%C3%B3ka-reg%C3%A9nye.pdf>
- Vargha Dezső (1983):** Pécs thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1929–1935 In: Baranyai helytörténetírás 1982-1983. Szerk. Szita László. Pécs. 341–363. old.
- Vargha Dezső (1984):** A Balokány tó rendezése és uszoda építése 1933-ban. A Janus Pannoniusz Múzeum évkönyve 28. (1983). Pécs. 217–219. old.

- Vargha Dezső (1986):** Vizsgálatok Pécs thj. város gazdálkodásáról és tisztviselőinek, alkalmazottainak helyzetéről 1920–1944. In: Baranyai helytörténetírás 1985–86. Szerk. Szita László. Pécs. 323–354. old.
- Vargha Dezső (1988/a):** A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunka-rendszer 1929–1940. In: Baranyai helytörténetírás 1987–1988. Szerk. Szita László. Pécs. 315–339. old.
- Vargha Dezső (1988/b):** A világgazdasági válság hatása Pécs város társadalmára és a „Dunántúl” című lap ínségakciói. In: Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából 1. Szerk. Szita László – Vonyó József. Pécs. 221–233. old.
- Vuics Tibor (1999):** A megyeri Kertváros kialakulása és funkcionális változásai. In Font Márta – Vonyó József. Pécs. Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. szám 27–32. old.

Statisztikai munkák

- MSÉ (1928):** Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. Új folyam, XXXVI. Budapest, 1929.
- MSÉ (1929):** Magyar Statisztikai Évkönyv 1929. Új folyam, XXXVII. Budapest, 1930.
- MSÉ (1932):** Magyar Statisztikai Évkönyv 1932. Új folyam, XL. Budapest, 1933.
- STUD (1938):** Statisztikai Tudósító 6. évf. 265. szám. 1938. december 22.

Sajtóanyagok

- Dunántúl, Köztelek, Magyar Hírlap, Nemzeti Ujság, Népszava, Pécsi Hírek, Pécsi Napló, Turisták Lapja, Új Nemzedék

WILHELM RÉKA

PhD-hallgató,

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola

*PhD student, University of Pécs, Faculty of Economics, University of
Pécs, Doctoral School of Regional Policy and Economics*

ORCID: 0009-0002-3885-5058

email: wilhelm.reka@tkk.pte.hu

BOGLÁR, LELLE VAGY BOGLÁRLELLE: A KÖZÖS IDŐSZAK GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI

*BOGLÁR, LELLE OR BOGLÁRLELLE: ECONOMIC CHANGES IN THE
COMMON PERIOD*

ABSTRACT

The aim of this study is to provide a comprehensive overview of the developments in Boglárlelle from 1978 to 1991, contextualised within the economic development of present-day Balatonboglár and Balatonlelle. It describes the economic changes of the towns over the centuries, the circumstances and the process of their union and separation. Last but not least, it briefly explores the developments that followed their independence in 1991, in an attempt to create a tourist industry that was adapted to the conditions of a modern market economy.

In my research, I used literature, contemporary press materials, archival and museum sources, and statistics to learn about the major developments and economic changes of the period of nearly 13 years of Boglárlelle.

As a result of the research, I put into context the 13-year common period of Balatonlelle and Balatonboglár and the developments of this period. I found that in 1978, the year of their union, Balatonboglár and Balatonlelle had different economic roles in the region apart from tourism, so the idea of their symbiotic development was well founded. However, while the aggregate figures for the common period (population growth, significant public utility development, etc.) showed progress, the figures for the individual areas of Lelle and Boglár show significant inequalities. The study has demonstrated the relevance of the concept of forced marriage as a characteristic of Boglárlelle, which is also confirmed by the new developments in the independent towns after the separation in 1991.

Kulcsszavak: Balaton, Boglárlelle, turizmus, településegysítés, gazdasági változások

Keynotes: Balaton, Boglárlelle, tourism, settlement-union, economic changes

1. Bevezetés

Korábbi kutatásaim során már vizsgáltam Balatonlelle és Balatonboglár hozs-zútávú gazdasági fejlődését, melyben érintettem a közös boglárlellei időszakot is. Azonban úgy gondolom, hogy ez az időszak, mint az összevont települések példája, önmagában is vizsgálatra érdemes. Közismert, hogy a szocializmus korszakában a központosító törekvések részeként az önálló településeket nem csak úgy szervezték közös tanácsokba, hogy jogi önállóságukat meghagyták, hanem gyakran egymás melletti városokat vagy településeket is összevontak, egyesítettek.¹ Az összevoná-sokra számos példa van Magyarországon. 1951-ben született meg a mai Várpa-lota az akkori Várpalota, Pét és Inota települések összeolvadásával.² Kazincbarcika 1947-ben jött létre Sajókazincz és Barcika egyesülésével, majd három évvel később Berente települést is beolvastották, azonban utóbbi település – Boglárhoz és Lel-lehez hasonlóan – újból önállóvá vált 1999-ben.³ Területszervezési intézkedések és korszerűsítések következményeként 1982. január 1-én alakult meg a Békés megyei Gyoma és Endröd egyesítésével Gyomaendröd.⁴ Boglár és Lelle esetében érdekesség, hogy a szétválásukért folytatott küzdelmek pont a magyarországi politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltás első éveire tehető.

Balatonboglár és Balatonlelle történetére vonatkozóan jónéhány szakmai alkotás született már. Az 1988-ban megjelent települési monográfia Lelle és Boglár több évszázados múltját mutatja be, egészen az összevonas első időszakáig, de már nem tárgyalja Boglárlelle önállósodási folyamatát, illetve a szétválás hatá-sait.⁵ De születtek már olyan tanulmányok is, amelyek a boglárlellei idősakkal foglalkoztak, azonban azok nagy része szubjektív stílusban (erős lellei vagy bog-lári kötődéssel bíró személy által) íródott. Ambrus (2008) visszaemlékezésében részletes képet kapunk a lelleiek érzéseiről a szétválás kapcsán. Számos tény is felfed, mint például a későbbiekben is említett népszavazást és éhségstrájkot, de összességében a művet komoly érzelmi túlfűtöttség jellemzi, érthető módon az átélt sérelmek miatt. Több olyan leírás készült, amelyek a két település egyiké-nek gazdasági és társadalmi múltjával, fejlődésével foglalkoztak⁶, azonban ezen művekben is gyakran érzékelhető emocionális felhang, vagy épp nem tekintik át részletesen a boglárlellei időszak történéseit. Korabeli sajtóanyagokból is számos következtetés levonható arról, hogy az akkori városvezetés hogyan ítélte meg a közös időszakot. Ezekből ismeretes a kényszerházasság kifejezés⁷ is, mely való-sághoz való illeszkedését is hivatott e tanulmány vizsgálni.

Kutatásommal egy olyan időszakot igyekszem részleteiben bemutatni, amelyről még nem készült objektív szemléletű elemzés. Az említett műveket a kutatásom során felhasználtam, de igyekeztem az emocionális hatásokat kiszűrve a tényekre

koncentrálni. Munkám során korabeli újságcikkek, levéltári és múzeumi források, statisztikák, jogforrások segítségével igyekeztem átfogóbb képet kapni a korszakról. Az alábbi szakmai kérdésekre kerestem a választ:

1. A szocializmus idején milyen előnyökhöz vezethetett két település egyesítése?
2. Boglárlelle létrejötté mennyiben igazolható Boglár és Lelle múltjában fellelhető közös vonásokkal?
3. Valóban jellemezhető az 1978-1991 közötti, boglárlelleli időszak a kényszerházasság fogalmával?

2. A települések adottságai és gazdasági fejlődésük

A 13 éves boglárlelleli időszak jelentőségének megértéséhez és a mai két város, Balatonboglár és Balatonlelle fejlődéstörténetében való elhelyezéséhez elengedhetetlen a települések 1978 előtti történetének rövid bemutatása.

Az egymás mellett fekvő, évtizedek óta fizikailag összenőtt települések eltérő gazdaságföldrajzi adottságokkal rendelkeznek. A mai Balatonlelle egykor mocsaras, lápos vidék volt, ahol nagymértékű lecsapolásokkal érték el a jelenlegi formáját a tájnak, így mezőgazdasági hasznosításra is alkalmassá vált. Azonban a llellei berek legmélyebb pontja máig egy mocsaras vidék képét mutatja. A város közigazgatási területén a legmagasabb pont a Kishegy csúcsa, mely eléri a körülbelül 300 méteres tengerszint feletti magasságot. A hosszú múltra visszatekintő szőlőművelésnek ez a városrész, illetve a városhatárban húzódó Gamási-hát ad otthont. A Balaton mellett egy másik fontos állóvíze van Balatonlellének, ez az 1920-as években kialakított irmapusztai halastórendszer.⁸

Ezzel szemben a nyugatabbra fekvő Balatonboglár lankás, dombos vidéken helyezkedik el. Fekvése és kedvező éghajlata évszázadok óta szolgálja a szőlő- és gyümölcsstermesztést.⁹ Ezen településen is évszázadokig a mezőgazdaság volt a meghatározó gazdasági ág, melynek alapját a szőlőterületek mellett a boglári hegytől délre elhelyezkedő, szántóföldi művelésre alkalmas területek adták. Emellett a település igen hamar a környék közlekedési, és ezáltal kereskedelmi központjává is vált: a délről, Kaposvár vármegyeközpont felől jövő, és a Balaton déli partja alatt futó utak itt találkoztak.

Mindkét városra igaz, hogy egyike a legrégebb óta létező balatoni településeknek¹⁰, már az időszámításunk előtti évezredekben is éltek emberek Balatonboglár és Balatonlelle területén.¹¹ Utóbbi település első írásos említéseiből tudhatjuk, hogy központján áthaladt a Hadút, másnéven Nagyút, mely akkoriban az egyik legfontosabb útvonal volt az ország területén. Lelle neve a Tihanyi Apátság 1055-ös alapítólevelében is feltűnt már¹², míg Boglár első írásos említése valamivel későbbre, de még szintén a 11. századra tehető, amikor is az Apátság birtokaként említették.¹³ A török hódoltság idején mindkét település elnéptelenedett, a vidék mocsaras, lakatlan területté vált.¹⁴ Ezt követően eltérő ütemben népesedtek (többször) újra, Lelle és Boglár is a 18. század elejére vált azóta is lakottá.

A 19. században a magyarországi gazdaság gyorsan fejlődött, s ezzel egyidőben jelentős társadalmi átalakulás ment végbe.¹⁵ E korszak Boglár és Lelle történetében is jelentős változásokat hozott. Az indulás nem volt egyszerű, hiszen a déli part meglehetősen siralmas képet mutatott. Ekkor még mocsaras vidék volt, így először le kellett csapolni, majd töltéseket kellett építeni. A tó állapota már Mária Terézia uralkodása alatt is hangsúlyos téma volt. Mikoviny Sámuelhez köthető az első tervzet, illetve az ő elképzelései alapján készítette el kézzel rajzolt Balaton térképét Krieger Sámuel 1776-ban. Azonban ezek a kezdeményezések nem valósultak meg az ellentétes érdekek miatt, s a földbirtokosoknak egy ideig nem volt érdeke kiszáradt területek létrehozása, ezért nem siettek a rájuk hárult lecsapolási feladatokkal.¹⁶ Az első sikeres lépések a vasútvonal megépítésével történtek meg: 1863-ban átadták a Sió-csatornát, mellyel sikerült a tó vízszintjét 3 méterrel csökkenteni, s ezzel a déli part jelentős része szárazzá vált. A későbbiekben, az 1870–1880-as években történtek további törekvések a dél-balatoni vidék átalakítására, többek közt a Nagyberék, Lelle, Kis-Balaton és a Sió-csatorna környékén.¹⁷

Bogláron 1847-ben megépült egy famóló a Balaton első gőzhajójának, a Kisfaludynak kikötőjeként, amivel erősödött Boglár gazdasági szerepe, mint a régió közlekedési- és kereskedelmi központja. Majd 1861-ben átadták a mindkét települést érintő vasutat, melynek kezdetben csak Bogláron, Szántódon és Keszthelyen volt állomása.¹⁸ A vasúttal, illetve a század végére egyre intenzívebb gőzhajó-közlekedéssel a települések bekapcsolódtak az ország gazdasági vérkeringésébe.¹⁹ Az 1910-es évekre már Balatonlelle vasútállomása is megépült²⁰, majd 1930-ra a Balatonlelle-felső megállóhely is elkészült.²¹

Az 1880-90-es évek fordulójától az addigi hagyományos, a gazdagabb társadalmi osztályok által igénybe vett fürdőéletet felváltotta a polgári réteg számára is elérhető, szabadidőhöz kötődő, tudatos nyaralási-szórakozási igény.²² Így a Balaton-parti településeken, beleértve Lellét és Boglárt is, a korszak másik jelentős változása volt, amikor az 1880-as években elkezdtek megjelenni a fővárosi és vidéki gazdagabb családok fürdőzni, üdülni.²³ A lecsapolások és feltöltések után a helyi nagybirtokosok elkezdtek parcelláztatni a part menti területeiket. Elsőként gróf Hunyadi Imre épített nyaralót Balatonberényben 1881-82-ben, majd a mintát követve a többi déli parti településen is megindult a fejlődés, ezzel az uradalmak és a falusi parasztság számára egy új jövedelemforrás jött létre. A növekvő vendégforgalom kiszolgálását eleinte a nagy- és középbirtokosok biztosították a part menti településeken. Így Lelle elsősorban a Szalay- és Jankovich-családnak, míg Boglár a Bárány-, Körmendy-, később Gaál-családnak köszönhette fejlődését.²⁴

A településeken közös irányvonallá vált a fürdőélet gazdasági helyzetükben betöltött szerepének növekedése. Az idő előrehaladtával a többi helységhez hasonlóan Lellén és Bogláron is megjelentek, és komoly szerepet vállaltak – a helyi földesurak mellett – a fürdőegyesületek a polgári fürdőélet kialakításában. 1895-ben Balatonszentgyörgyön alakult meg az első egyesület, majd ezt sorra követték a többi településen is hasonló társulások.²⁵ 1904-ben megalakult a llelei és boglári

fürdőegyesület is²⁶, melyek a földesúri fejlesztésekkel párhuzamosan egészében változtatták meg a településképet. A balatoni helységek addigi fő bevételi forrása a mezőgazdaság volt, azonban a 20. század első évtizedeire az idegenforgalom is egyre jelentősebb jövedelmi forrássá vált. A Balaton régiójára összességében igaz, hogy megjelentek új társadalmi minták, ugyanakkor a települések rendezettebbek lettek. A korszak két legfontosabb változása a mezőgazdaság visszaszorulása és a szolgáltatások szerepének erősödése volt.²⁷

A második világháborút követően jelentős politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe Magyarországon, mely Lelle és Boglár fejlődésére is hatással volt. A keletebbre fekvő település egy ideig még őrizte mezőgazdasági arculatát, ezzel szemben Boglár már egy iparosodottabb település képét mutatta.²⁸ A 20. század közepén újraindult a települések fejlődése, de most már egyre inkább turizmus-vendéglátás fókusszal. A szakszervezeti üdültetés főszerepet kapott Lelle és Boglár gazdaságában, sőt előbbi a régió egyik legkedveltebb idegenforgalmi központjává nőtte ki magát.²⁹ Lellén jelentősebb ipari termelés csak az 1960-as években kezdett el kialakulni.³⁰

A két település lakossága a 20. században növekvő tendenciát mutatott (1. táblázat), amelyben csak a második világháború okozott törést. A háború előtt mindkét településen kb. 3000 fő lakott.³¹ 1941-ben Lellén 2613, Boglárán 2997 fő élt, ezzel szemben 1949-ben Lellén 2970, Boglárán 2443 volt a lakosság száma.³² Az 1950-60-as években gyorsan nőtt a népesség, így az egyesülés első éveiben Lelle és Boglár együttes lakosságszáma összességében meghaladta a 10 ezer főt is.³³ Látható, hogy a 20. század első nyolc évtizedében a két település együttes népessége több mint háromszorosára emelkedett.

**1. táblázat: Balatonboglár és Balatonlelle népességének alakulása
1910 és 1980 között**

**Table 1: Changes of the population of Balatonboglár and Balatonlelle
between 1910 and 1980**

	1910	1930	1941	1949	1970	1980
Balatonboglár	1522	2199	2997	2443	4047	10324
Balatonlelle	1452	2147	2613	2970	4129	

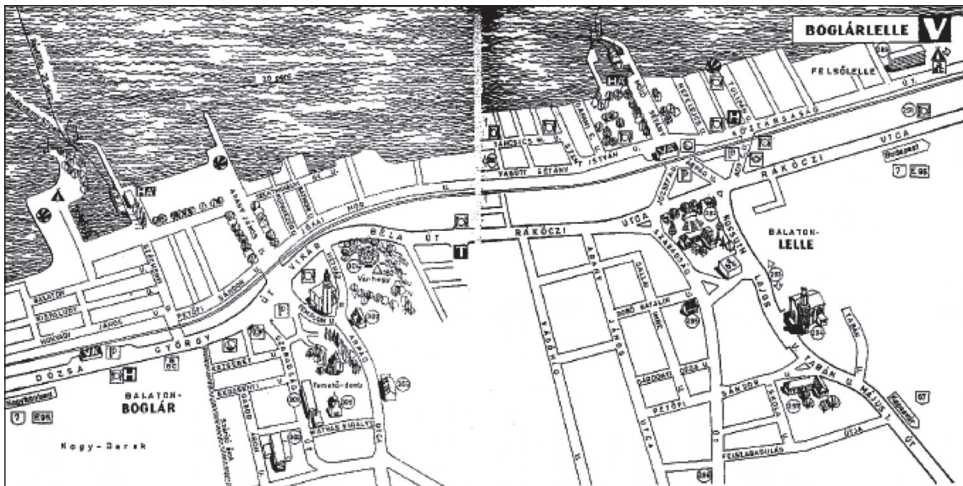
Forrás: Takács (1988) és népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés (2022)

Balatonboglár gazdasági struktúrájában mindig is fontos helyet foglalt el a szőlő- és bortermesztés. 1956-ban jött létre a Balatonboglári Állami Gazdaság az államosítás során elvett birtokokon.³⁴ Eleinte csak a szőlő- és gyümölcsstermelés, illetve kutatás folyt a gazdaság területén, de idővel már feldolgozást és értékesítést is végeztek.³⁵ Hamar az egyik legfejlettebb állami gazdasággá nőtte ki magát az országban. Az első 10 éves időszakban nem volt veszteséges éve. Ez idő alatt több

díjat is elnyert a gazdaság, többek közt az Élüzem címet is. Hazánk egyik legismertebb borvidéke, a világörökség részét képező Tokaj is a Balaton-parti gazdaságnak köszönheti újjáéledését az 1950-es peronoszpóra járvány pusztítása után: Bogláról 300–300 ezer gyökeres szőlőoltványt küldtek 1956–57-ben a tokaji vidékre, ezzel segítve a borvidék helyreállítását.³⁶ A gazdaságban működtettek laboratóriumot is, ahol folyamatosan kísérleteztek új fajtákkal. 1965-ben tartósítottak először szőlőt. Első évben 5 mázsa mazsolát készítettek összesen, míg 1967-ben már 10 vagon szőlőt tartósítottak.³⁷ A termékek jelentős része az ún. „népi demokratikus országok”-ba irányuló exportot tette ki, más részüket pedig a nyugati tőkés országokba szállították.³⁸

A második világháborút követően a Balaton térségében feloszlatták a fürdőegyesületeket, amivel a fürdőéletet új alapokra helyezték. Új vendégkör jelent meg: elindult a munkásüdültes korszaka. A tóparti községeket úgynevezett munkaversenyre hívták, melynek célja a fürdőkultúra emelése volt. Az elvárások többek közt a szabad strandfürdők létrehozására, a fürdőinfrastruktúra fejlesztésére, a propaganda kialakítására vonatkoztak³⁹, azaz összességében egy olyan fejlődés indult el, amely a tömegturizmus lehetőségeit alapozta meg. Az 1970-es évekre a Balaton régiójában olyan tömegturizmus alakult ki, melynek alapját a szociálturizmus adta, de mellette egyre fontosabbá váltak a KGST országaiból érkező turisták, illetve az NSZK-ból beutazók, akik a vasfüggöny kényszere miatt a Balaton mellett találtak német rokonaikkal.⁴⁰ Ebbe a fejlődésbe illeszkedett bele Lelle és Boglár is, melyek egyre inkább kezdtek összekapcsolódni és közös irányba tartani a turizmus térnyerését illetően. 1978-ra, az egyesítés évére, a lentebbi térképen is jól láthatóan, fizikailag már összenőttek. (1. ábra).

1. ábra: Az 1970-es évek végéből származó térkép
Figure 1: A map from the end of the 1970s

Forrás: Zákonyi Ferenc (1980): Balaton. Panoráma. 168–169. old.

3. Érvek az egyesítés mellett és a boglárlellel időszak fejlesztései

Felmerül a kérdés, hogy vajon ennyi év önállóság után miért is született meg Boglárlelle? Mi volt az az összetartó erő, amely jobban összekapcsolta Lellét és Boglárt, mint más, hasonlóan turizmus központú, Balaton-parti településeket?

Boglárlelle gondolata már 1978 előtt többször is felmerült, sőt a két világháború közt az ún. Nagyboglár gondolata is megszületett. Gaál Gaston fiához, Gaál Olivér nevéhez köthető a Nagyboglár-ügy fellendítése, amikor 1935-ben a Jankovich-telepet és Boglár központját összekötő területeit kifarcelláztatta. Ekkor keleten Boglár egyes részei már összeértek Lellel, illetve a nyugati határon a Jankovich-telep Fonyódligethez kapcsolódott. Így ezzel a parcellázással lehetőség nyílt egy Fonyódligettől Lelleig húzódó, összeépült Nagyboglár kialakítására, amely boglári központtal egy jelentős és nagy jövőbeni Balaton-parti település lehetett volna. A gyorsan zajló telekvásárlásoknak köszönhetően a három település – Fonyódliget, Boglár, Lelle – tényleg egyhamar összenőtt fizikailag, de közigazgatásilag való egyesítésük sosem valósult meg.⁴¹ Egy 50-es évekbeli útikönyvben is tettek már arra utalást, hogy hamarosan eljön az az idő, amikor Boglár és Lelle már nem csak határaik mentén, de igazgatás szempontjából is egybeolvadnak.⁴² A második világháborút követő időszak fejlesztési tervei már gyakran egyként kezelték a két a települést: Lelle és Boglár vízellátására és szennyvízelvezetésére is közös megoldást terveztek. A Balaton mint idegenforgalmi központ meghatározó eleme volt Balatonlelle és Balatonboglár fejlődésének az 1960-as évektől kezdődően. Továbbá hasonló volt a két településben a déli part életében elfoglalt szerepük, azonos gondokkal küzdöttek, melyek megoldásában gyakran egymásra voltak utalva (pl.: víz- és szennyvízelvezetés megoldása). Közigazgatási besorolásuk, nagyságrendjük és településszerkezetük sem különbözött egymástól. Országos érrendszerek, mint például a vasút, a 7-es főút és a villany- és telefonhálózat is összekötötte őket. Lellét és Boglárt alapvetően a természetföldrajzi adottságaik és a részben ebből következő eltérő gazdasági feladatköreik különböztették meg egymástól. Ilyen körülmények közt történt meg 1978. december 31-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által hozott döntés alapján Balatonlelle és Balatonboglár Boglárlelle néven való egyesítése.⁴³ A döntés indoka a fentebb leírtak alapján a két település egyirányba tartó fejlődése és egyes fejlesztések terén komoly egymásrautaltsága volt.

De vajon tényleg szükség volt az egyesítésre?

1978-at követően létrejött Boglárlelle üdülőhely-jellege, és jelentős társadalmi-gazdasági változások zajlottak le. Az értelmiségi réteg mellett megnőtt a kisiparosok, kiskereskedők és kisárutermelők száma. Az iparban dolgozók száma közelítette a 30%-ot, míg a termelősövetkezetekben dolgozók aránya folyamatosan csökkent. Azonban problémát okozott, hogy az ipari és műszaki értelmiség, a pedagógusok, illetve az egészségügyben dolgozók száma nem változott kellő mértékben, így a megnövekedett lakosságot már nem tudták kellően kiszolgálni.

Az egyesülést követő években egyidejűleg nőtt a 60 év feletti lakosok és a 14 éven aluli gyermekek száma is. Ahogy fentebb is írtam, egyes ágazatokban már nem volt elég a település népességének kiszolgálására a helyi munkaerő száma, így a környékbeli falvak munkavállalói is Boglárlellén helyezkedtek el. Ezzel a nagyközségnek és a munkaadóknak is egy új problémával, a bejáró/ingázó munkavállalók nehézségeivel kellett szembesülnie.

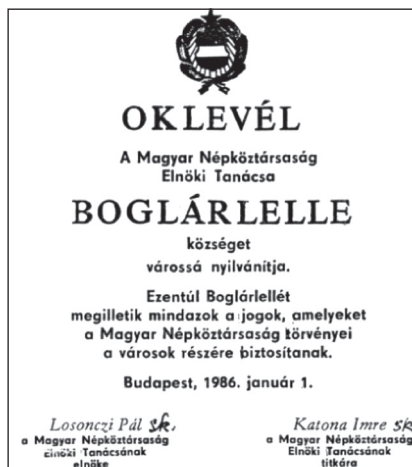
A korábbi terveknek (részben) megfelelően fejlesztették a csatornahálózatot. 1979 decemberére az egyesített településen 19 km hosszú csatornahálózat és 85 km hosszú vízvezetékrendszer állt a lakosság és az üdülők rendelkezésére. A közlekedés fejlesztése érdekében 12 km hosszúságú szilárd burkolatú utat, illetve további 16 km kiépített útszakaszt adtak át. Számos új kereskedelmi és vendéglátó egységet hoztak létre. Továbbá a boglárlellei időszak egyik legnagyobb beruházásaként megépítették a Balaton partvédő művét, mellyel 18 hektár zöld területtel bővítették a strandolásra alkalmas területeket.⁴⁴

A Balatonboglári Állami Gazdaság a boglárlellei időszak alatt is folyamatosan fejlődött. Az Egyesült Államok legnagyobb magyarországi borexportőrévé nőtte ki magát az 1980-as években. Magyarországon máig az egyik legtöbbet fogyasztott pezsgő a BB pezsgő, amelyek gyártását 1982-ben kezdték meg.⁴⁵ Ekkor a boglári gazdaság 1050 hektár szőlőtermő területtel rendelkezett, mely országosan a legnagyobbinak számított.⁴⁶ A következő évben a gazdaság kiugró nyereséget ért el, részben ennek következményeként, részben a sok éve tartó folyamatos fejlődés eredményeként 1984-ben a nagyüzemet mezőgazdasági kombináttá nyilvánították,⁴⁷ és még ugyanebben az évben a Balatonboglári Mezőgazdasági Kombinát eredményeinek elismeréseként megkapta a Dél-Baltoni Borvidék minősítést. A vidéken a szakcsoportokba tömörülő kistermelők száma is folyamatosan emelkedett.⁴⁸ Összesen 16 település határában, 3 700 hektár területen 1700 alkalmazottal működött az akkorra már kombináttá vált gazdaság 1985-ben. Ennek kb. 40%-án, 1500 hektáron szőlőtermesztés folyt.⁴⁹ 1986-ban megalapították a Bonus Bonorum Borrendet, melynek zászlós bora a „boglári muskotály” lett.⁵⁰ A településen folyó magas szintű szőlő- és bortermelés elismeréseként 1987-ben Boglárlelle elnyerte a Szőlő és Bor Városa címet a Szőlészeti és Borászati Hivatal Nemzetközi Szövetségének szavazása alapján.⁵¹

Az egyesítést követően a fejlesztések eredményeként a déli part második legnagyobb településévé vált Boglárlelle 1986-ban megkapta a városi rangot (2. ábra), melyet az 1991. évi szétválást követően mind Lelle, mind Boglár megtarthatott.⁵²

A lakosságszám a közös boglárlellei időszak alatt növekedett. Az 1970-es évek végén közel 10.000 fős településből a rendszerváltás idejére egy 11.034 fős város alakult ki.⁵³ A leírtak alapján jól látható, hogy a település egésze fejlődést mutatott a 13 év alatt, azonban ha külön vizsgáljuk a lellei és boglári településrészt, ott már komoly különbségeket fedezhetünk fel. Tehát a növekvő számok önmagukban nem tudják igazolni, hogy az 1978-as egyesítés megfelelő döntés volt a két település szempontjából.

2. ábra: Boglárlelle városi rangját igazoló oklevél
Figure 2: Certificate of the town status of Boglárlelle

Forrás: Laczkó András (szerk.) (1988): Boglárlelle. Boglárlelle Városi Tanács V.B. 500. old.

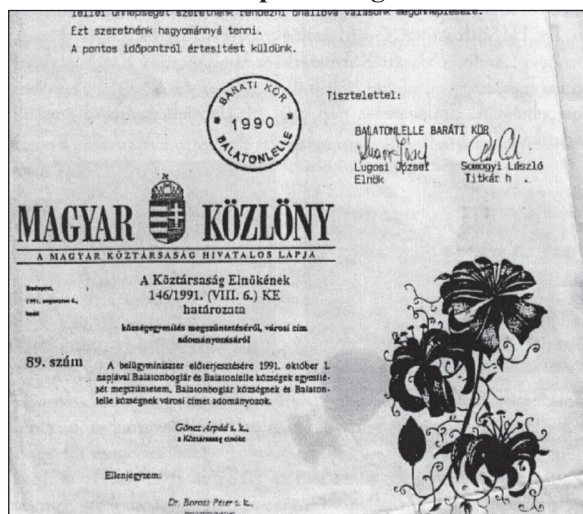
4. A szétváláshoz vezető út és az önálló élet első évei

A 13 éves korszakban a település igazgatásában folyamatos volt a széthúzás, mely ellehetetlenítette a közös munkát, és egyre komolyabb problémákhoz vezetett. Lelle és Boglár szétválásának vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a rendszerváltással egyidőben zajlott. Ekkor kezdtek kiépíteni az új politikai, gazdasági rendszert, mely a turizmust is új alapokra helyezte, amely Boglárlelle életében jelentős szerepet játszott. Így a 20. század utolsó évtizedét egymás elleni csatározással és az új gazdasági rendszerbe való beilleszkedés nehézségeivel kezdte meg Boglár és Lelle (az évtized első évében még egy településként).

A két település szétválásában vitathatatlan a Lelle Baráti Kör szerepe, ahova eleinte lokálpatrióták tartoztak, majd egyre nőtt a tagok száma a lellei lakosságból csatlakozókkal. A boglárlelle „idilli” állapot felbontását a lellei kezdeményezték, mert úgy érezték, hogy a közös településen csak a boglári rész kap támogatást. Sérelmezték, hogy az egyesüléskor ígért fejlesztések közül számos korszerűsítés nem is valósult meg, vagy csak a boglári városrészt érintette. Az 1978-ban jegyzőkönyvbe vett, a két város közt tervezett központ kialakítása sem valósult meg, így szinte majdnem minden közintézmény a boglári településrészen volt. Tervek szintjén maradt az egészségügyi ellátás fejlesztése is. A közel 13 éves időszak alatt a közigazgatási határokat Lelle rovására módosították, számos közcélra fenntartott területet adtak el vagy adtak bérbe. Ez idő alatt összesen 47 utcában történt csatornázás, melyből 41 boglári területen feküdt. Az új gázvezeték-hálózat által

érintett 69 utcából 27 volt csak lellei. Továbbá az egyesített város vezetése számos közterületet és középületet engedett át az enyészetnek. A Baráti Kör tagjai arra is felhívták a figyelmet, hogy a lellei területeken számos szabad parcella van, melyek eladásával jelentős összegek folyhatnak be a városi kasszába. Úgy gondolták, hogy a nagyrészt bogláriakból álló boglárlellei vezetőség azért sem szorgalmazta a szétválást, mert akkor a fejlettebb nyugati településrész elesett volna ezen bevételi forrásoktól a privatizáció során. A békésnek koránt sem nevezhető szétválási folyamat, mondhatni harc már 1990-ben elkezdődött. 1990. december 9-re népszavazást írtak ki Boglárlelle szétválását illetően, amelyet minden lehetséges módon próbáltak manipulálni a város vezetői, mégis 53%-os részvétel mellett 1800 igen és 380 nem szavazat született. Azaz a szavazáson megjelentek 83%-a kívánta a szétválást, és csak 17%-uk voksolt a boglárlellei állapot fenntartása mellett. A számok igencsak beszédesek voltak, de mégsem voltak elegendők még a szétváláshoz, ezért a Baráti Kör úgy döntött, hogy az Alkotmánybírósághoz fordul. A hosszas jogi csatározások során a céljuk mellett igencsak elkötelezett lelleiiek egyéb eszközöket is bevetettek: 1991. július 1-én a városháza előtt egy békés tüntetésnek indult megmozdulás végül éhségsztrájkba torkollott. Ezzel célt értek: a Belügyminisztérium elé korábban felterjesztett szétválási kérelem kapcsán megnyerték a képviselőtestület egyhangú támogatását, mellyel felgyorsították a folyamatokat. A népszavazást követő több mint fél éves jogi procedúra eredményeként 1991. augusztus 6-án a belügyminiszter engedélyezte a szétválást, és október elsejétől újból létrejött két önálló város Balatonlelle és Balatonboglár néven (3. ábra).

3. ábra: Balatonboglár és Balatonlelle újra önálló település lett Figure 3: Balatonboglár and Balatonlelle become independent municipalities again

Forrás: Ambrus Judit (2008): Volt egyszer egy Boglárlelle. Vupe 2008 Kft. 29. old.

Ezzel lezárult a 13 éven át tartó boglárlellel korszak. A békésnek nem mondható elválásnak még jó darabig voltak utóhatásai a boglári és a llelei lakosság kapcsolatára, melyért a volt boglárlellel vezetőséget okolták.⁵⁴

1991-et követően mind a llelei, mind a boglári vezetőség a 13 éves közös időszak kárainak megszüntetésén dolgozott. 1994-ben Németh Miklós, az akkori boglári polgármester is úgy utalt vissza a boglárlellel idősokra, mint a két eltérő fejlődésű település „kényszerházasságára”.⁵⁵

A szétválást követően mindkét településen, ahogy a Balaton-régió más településein is, a tó megmentése, vízminőségének helyreállítása élvezett prioritást. Emellett Lellén 1991-et követően először olyan közművesítéseket folytattak le, melyek az egyenlőtlenül megoszló boglárlellel fejlesztéseket voltak hivatottak pótolni. Míg a nyugatabbra fekvő település háromnegyede, addig Lellének kb. csak az egynegyede volt rácsatlakoztatva a szennyvízcsatorna-hálózatra. Az első három évben megépítettek 2,2 km vízvezeték, 10,8 km hosszú csapadék-elvezető csatornát és 6,5 km új szennyvízcsatornát. Növelték a szilárd burkolatú utak, a járdák és gázvezetékek hosszát. Számos közintézményt is felújítottak, bővítettek (pl.: iskola, rendelőintézet). A biztonságos közlekedés érdekében megnövelték a közvilágítást 1,6 km-rel és meghosszabbították a kerékpárútrendszert is 2,8 km hosszúságú szakasszal.⁵⁶ Ezek mindegyike olyan infrastrukturális fejlesztés volt, melyeket a llelei önkormányzat a város élhetőségének szempontjából halaszthatatlannak vélt, illetve ezekkel kívánta megalapozni a következőkben lefolytatott turisztikai fejlesztéseket is. Ezen időszak alatt számos magánberuházás is történt, melyek már mind a turizmusközpontú fejlesztés részét képezték.⁵⁷

Bogláron az 1990-es évek első felében kezdték meg a Vörösmarty tértől nyugati irányba egy városközpont kialakítását 2-3 szintes lakó- és üzletházak építésével. A turizmus irányú fejlesztések egyik első példjaként ekkor készült el egy parkosított tér is, ami a Sétáló utca indítása volt.⁵⁸

A fejlesztések jól mutatják, hogy a szétválás pozitív hatással volt mindkét településre: Lellén olyan korszerűsítéseket tudtak végrehajtani, amelyek már halaszthatatlanok voltak egy turizmusközpontú település fejlődéséhez a 20. század végén. Bogláron is tovább folytatódtak a fejlesztések, immáron piaci alapú gazdasági körülmények közt. Tehát a tények igazolják a fentebb is említett „kényszerházasság” jellemzést a 13 éves idősokra vonatkozóan, illetve a szétválás helyességét. Érdekes mégis, hogy ami együtt nem ment, az külön működött: az önálló fejlődés lehetősége révén a 2000-es évekre hasonló pályát futott be Balatonlelle és Balatonboglár, azaz a turizmus köré szervezték gazdaságukat.

5. Eredmények

A szocialista központosítás részeként végrehajtott településszervezés elsőszámú célja volt a szűkösen rendelkezésre álló igazgatási erőforrások megosztása a helységek közt. Potenciális előnyt láttak az eltérő gazdasági adottságokkal ren-

delkező települések egymást kiegészítő fejlődésében, esetleges jövőbeni szimbiózisában.

A tanulmányban a főbb folyamatokra koncentrálni bemutatásra került a mai Balatonlelle és Balatonboglár története, amelyből láthatóvá vált, hogy a fürdőéletet leszámítva eltérő gazdasági szerepkört láttak el a régió életében, így az egyesüléskor jogosan gondolhatták, hogy jól kiegészítik egymást a két település. Elmondható, hogy Lelle és Boglár múltjában voltak olyan közös, vagy épp egymást kiegészítő fejlődési irányok, melyek indokolták az egyesítést, de az a valóságban nem hozta meg a várt eredményeket.

A gazdasági mutatók fejlődést jeleznek a 13 éves időszak alatt, azonban ha a részleteket is megvizsgáljuk, látható, hogy ez a növekedés nem volt egyenlő Boglár és Lelle közt. Ez folyamatosan növelte az ellenszenvet a településrészek vezetői közt, és széthúzáshoz vezetett a gazdasági és igazgatási kérdésekben. Így a kényszerházasság hasonlat helytállóan bizonyul, jól leírja a két város, Balatonlelle és Balatonboglár múltjának 1978-tól 1991-ig tartó közös időszakát.

A szétválást, azaz 1991-et követően mindkét településen új lendületet vettek a – főként turizmus irányú – fejlesztések. A 21. század elejére Balatonlellén és Balatonbogláron is egy turizmus-központú, kisvárosi élet alakult ki. Érdekessége a történetnek, hogy ami nem ment együtt, azt végül külön, de alkalmanként együttműködve valósította meg a két település. Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy Lelle és Boglár a szétválásukat követően önállóan, ám mégis egymást segítve fejlődött.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Kanczlerné Veréb Mária – Körmeny Imre (2010): 6. old.
- 2 Tolnai Napló 1951. 10. 23., Pétfürdő: <https://petfurdo.asp.lgov.hu/telepulestortenet>
- 3 Mogyoróssy Pál (2014) és Kismarton Zsolt (2020) alapján
- 4 VB 642/75 1982.02.10.
- 5 Andrássy Antal (1988), Honti Szilvia – Költő László – Németh Péter Gergely (1988), Kanyar József (1988), Magyar Kálmán (1988), T. Mérey Klára (1988), Takács Éva (1988) és Tóth Péter (1988) alapján
- 6 Horváth Iván (2015), Horváth József (1943) és Paál László (2002) alapján
- 7 Somogyi Hírlap 1993. 05. 22.
- 8 Paál László (2002): 14-17. old.
- 9 Nádorfi Lajos – Völgyesy János – Hubert Andorné (1954) alapján
- 10 Kardos Ignác – Simalya V. Ferenc (1907): 67. old., 75. old.
- 11 Honti Szilvia – Költő László – Németh Péter Gergely (1988) alapján
- 12 Horváth József (1943) alapján
- 13 Magyar Kálmán (1988) 51. old.
- 14 Magyar Kálmán (1988) 70. old.
- 15 Kaposi Zoltán (2002) alapján
- 16 Halász Imre (2010) alapján
- 17 Halász Imre (2014) alapján
- 18 Sági Károly (1988) alapján
- 19 Erdősi Ferenc (1988) alapján
- 20 Paál László (2002) alapján
- 21 Andrássy Antal (1988) alapján
- 22 Katona Csaba (2002) alapján
- 23 Katus Lajos (2004) alapján
- 24 Kaposi Zoltán (2021) alapján
- 25 Kanyar József (1983): 24. old.
- 26 Paál László (2002) alapján
- 27 Kaposi Zoltán (2019) alapján
- 28 KSH (1950/a) adatai alapján
- 29 Takács Éva (1988) alapján
- 30 Paál László (2002) alapján
- 31 Mészárosné Kovács Magdolna (1988) alapján
- 32 KSH (1950/b) adatai alapján
- 33 Népszámlálás (1990) adatai alapján
- 34 Reöthy Ferenc (1989) alapján
- 35 Podmaniczky Szilárd (2012) alapján

- 36 Somogyi Néplap 1965. 10. 03.
- 37 Somogyi Néplap 1967.02.03.
- 38 Somogyi Néplap 1967.02.02.
- 39 Kanyar József (1988) alapján
- 40 Lengyel Márton (1995) alapján
- 41 Somogyi Ujság 1935.09.17.
- 42 Takács Éva (1988) 380. old.
- 43 Takács Éva (1988) alapján
- 44 Takács Éva (1988) 394-396. old.
- 45 BB: <https://bb.hu/tortenet>
- 46 Buday-Sántha Attila (2007) alapján
- 47 MNL SML XXXV. 1.b.1984. 02.29.
- 48 MNL SML XXXV. 1.b.1984.10.
- 49 Békés Megyei Népújság 1985.09.30.
- 50 Podmaniczky Szilárd (2012) alapján
- 51 BB: <https://bb.hu/tortenet>
- 52 Kanyar József (1988) alapján
- 53 Wilhelm Réka (2021) alapján
- 54 Ambrus Judit (2008) alapján
- 55 Somogyi Hírlap 1993. 05. 22.
- 56 Ambrus Judit (2008) 46-49. old.
- 57 Wilhelm Réka (2021) alapján
- 58 Pór Péter (2018) alapján

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szakirodalom

- Ambrus Judit (2008):** Volt egyszer egy Boglárlelle. Vupe 2008 Kft. Kaposvár:
- Andrássy Antal (1988):** Boglárlelle az ellenforradalmi rendszer idején. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 259–326. old.
- BB é. n. = BB Bárhol Bármikor (é. n.):** BB története. Letöltve: BB Bárhol Bármikor, <https://bb.hu/tortenet> 2019.10.04.
- Buday-Sántha Attila (2007):** A Balaton-régió fejlesztése. Development Issues of the Balaton Region. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest.
- Erdősi Ferenc (1988):** Boglárlelle közlekedésének fejlődése. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 231–258. old.
- Halász Imre (2010):** A Balaton lecsapolása. História, 2010. 6-7. sz. 37-41. old.
- Halász Imre (2014):** Pläne der Trockenlegung des Balatons im 18. und 19. Jahrhundert. In: Mensch und Umwelt im Pannonischen Raum vom 18. bis ins 20. Jahrhundert. In:

- Borut Batgagelj, Katja Esih, Marija Pocivaviek, Polona Rifelj, Stane Rozman (szerk.): Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 40. Celje, 2014. 191–204. old.
- Honti Szilvia – Költő László – Németh Péter Gergely (1988):** Boglárlelle az őskortól a honfoglalásig. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 5–42. old.
- Horváth Iván (2015):** Boglár partjainál. Balatonboglári képes helytörténet. Balatonboglár: Balatonboglári Városvédő Egyesület
- Horváth József (1943):** Balatonlelle története. Veszprém: Egyházmegyei Könyvnyomda
- Kanczlerne Veréb Mária – Körmeny Imre (2010):** A települési önkormányzatok száma és a települések tagoltsága. Az egyéb belterületek és a településszerkezet vizsgálata. Falu Város Régió, 2010/2-3 sz. 4–20. old.
- Kanyar József (1983):** A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulása. História, 5. évf. 3. sz. 23–25.
- Kanyar József (1988):** Boglárlelle fürdőkultúrájának történetéből. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 475–506. old.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Kaposi Zoltán (2019):** Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 14. Budapest
- Kaposi Zoltán (2021):** A gróf Hunyady család szerepe a balatoni turizmus létrejöttében. TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, VI. évf. 3. sz. 4–26. old.
- Kardos Ignác – Simalya V. Ferenc (1907):** A Balaton összes fürdő és üdülőhelyeinek leírása. Részvénynyomda. Kaposvár.
- Katona Csaba (2002):** Füröd és vendégei: egy fürdőhely és „társadalma” az 1840-1860-as években. Korall, 2002. március 7-8. sz. 56–77. old.
- Katus Lajos (2004):** A Balatonlellei Fürdőegyesület 100 éve. Balatonlellei Fürdőegyesületű. Balatonlelle.
- Kismarton Zsolt (2020):** Kazincbarcika és Berente. Letöltve: <https://barcikaihistorias.hu/kazincbarcika-es-berente/> 2022.10.22.
- KSH (1950/a) = Központi Statisztikai Hivatal (1950):** 1949. évi népszámlálás. 8. Foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest: Állami Nyomda
- KSH (1950/b) = Központi Statisztikai Hivatal (1950):** 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Budapest: Állami Nyomda
- Lengyel Márton (1995):** A balatoni turizmus fejlesztési koncepciója, Budapest: KIT Képzőművészeti Kiadó
- Nádorfi Lajos – Völgyesy János – Hubert Andorné (1954):** Földrajzi mutató: Balatonboglár. Letöltve: https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/640870/default/doc_url/NA_134.pdf 2020.10.30.
- Magyar Kálmán (1988):** Boglárlelle a honfoglalástól a késő középkorig. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 43–80. old.
- Mészárosné Kovács Magdolna (1988):** Lengyel és francia menekültek Boglárlellén. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 363–378. old.

- Mogyoróssy Pál (2014):** Hogyan lett Sajókazinc és Barcika községekből Kazincbarcika? Letöltve: Barcikaihistorias.hu, <https://barcikaihistorias.hu/hogyan-lett-sajokazinc-es-barcika-kozsegekbol-kazincbarcika/> 2022.10.22.
- Paál László (2002):** Balatonlelle. Budapest: CEBA Kiadó
- Pétfürdő (é. n.) = Pétfürdő: Településtörténet. Letöltve:** Pétfürdő, <https://petfurdo.asp.lgov.hu/telepulestortenet> 2023. január 24.
- Podmaniczky Szilárd (2012):** Balatoni Borozó. Balatonboglár: Podmaniczky Művészeti Alapítvány
- Pór Péter (szerk.) (2018):** Balatonboglár Településképi Arculati Kézikönyv. Letöltve: Balatonboglár.hu, https://www.balatonboglár.hu/media/files/TAK_Balatonboglár.pdf 2019.10.07.
- Reóthy Ferenc (1989):** A Balatonboglári Mezőgazdasági Kombinát története (1945–1989). Letöltve: https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/1125765/default/doc_url/RRM_NA_2059.pdf 2020.10.30.
- Sági Károly (1988):** Boglárlelle hajózása. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle Városi Tanács V.B.. Boglárlelle: 203–230. old.
- T. Mérey Klára (1988):** Boglárlelle története Világostól az őszi rózsás forradalomig. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle Városi Tanács V.B. Boglárlelle. 163–202. old.
- Takács Éva (1988):** Adatok Boglárlelle nagyközség történetéhez (1945–1978). In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 379–400. old.
- Tóth Péter (1988):** Boglár, Lelle és Szőlőskislak története a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V.B., 121–162. old.
- Wilhelm Réka (2021):** Se veled, se nélküled. Balatonlelle és Balatonboglár hosszútávú fejlődése. In: Úton a jövőbe. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 69–84. old.
- Zákonyi Ferenc (1980):** Balaton. Budapest: Panoráma

Sajtóanyag

Békés Megyei Népújság, 1985.09.30., Somogyi Hírlap, 1993. 05. 22., Somogyi Ujság, 1935. 09. 17. Somogyi Néplap, 1965.10.03., Somogyi Néplap, 1967.02.02., Somogyi Néplap, 1967.02.03., Tolnai Napló, 1951. 10. 23.

Levéltári források

- MNL SML XXXV. 1.b. 1984. 02. 29.** = MSZMP Somogy Megyei Pártbizottságának ülései 1984. 57. ő. e. 1984. február 29. (2–71. o.). A két pártbizottsági ülés között végzett végrehajtó bizottsági munka. Jelentés: 53–58. old.
- MNL SML XXXV. 1.b. 1984. 10.** = MSZMP Somogy Megyei Pártbizottságának ülései. 1984. 58. ő. e. 1984. október 10. A központi bizottság 1978. március 15-i és a megyei pártbizottság 1978. október 4-i, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztésére hozott határozata végrehajtásának tapasztalatai, s a további feladatok. Jelentés: 5–23. old.

VB 642/75 1982.02.10 = MSZMP Békés Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 1957-1989 MSZMP Békés Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései 1982. 02. 10. (75. oldal)

Statisztikai munkák

Népszámlálás (1910) = A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal

Népszámlálás (1930) = 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1932. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság

Népszámlálás (1990) = 1990. Évi Népszámlálás 1. Előzetes adatok. III. Táblázatok. 4. Részletes területi adatok. Népesség száma, népszaporodás. Budapest, 1990. Központi Statisztikai Hivatal

BALI LÓRÁNT

habilitált egyetemi docens,

MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Keszthely
*associate professor, habil, Hungarian University of Agriculture and Life
Sciences Institute for Rural Development and Sustainable Economy,
Keszthely*

ORCID: 0009-0002-3611-3042

email: balilori@freemail.hu

A HORVÁT-MAGYAR-SZERB ÉS A HORVÁT-MAGYAR- SZLOVÉN HÁRMAS HATÁR POLITIKAI FÖLDRAJZI ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETISÉGI SZERKEZET VÁLTOZÁSÁRA.

*A COMPARATIVE POLITICAL GEOGRAPHY OF THE CROATIAN-
HUNGARIAN-SERBIAN AND CROATIAN-HUNGARIAN-SLOVENIAN
TRIPLE BORDER, WITH SPECIAL REFERENCE TO CHANGES IN THE
NATIONALITY STRUCTURE.*

ABSTRACT

The aim of the study is to describe the political geography of the transformation. It will also devote space to the changes in the nationality structure caused by the transition. In the last hundred years, the border region under study has undergone a significant ethnic homogenisation, brought about by controlled assimilation processes. Their effects have multiplied significantly during the changes of state space. It is clear that there have been significant assimilation processes on both sides of the border. Not only the Hungarians who split into Croatia and Slovenia were affected, but also Croats and Slovenes in Hungary. In each case, a significant influencing factor is the rurality of the accommodation area, which has a more pronounced effect on the nationalities. The primacy of the national language has completely disappeared. In all the nationalities, there is a forced dominance of the official language

Kulcsszavak: Horvátország, Szlovénia, hármes határok, nemzetiségek

Keywords: Croatia, Slovenia, triple borders, nationalities

1. Bevezetés

Az elmúlt közel száz év, illetve a rövid XX. század történéseit áttekintve, a magyar – jugoszláv (szerb – horvát – szlovén) határ rendelkezik a legkisebb állandósággal. Erről tanúskodott már 1942-ben Rónai András Kelet – Közép – Európa határállandósági térképe is. A történelem hű maradt önmagához és az állandóság továbbra is viszonylagos maradt. A tanulmány célja, hogy bemutassa az átalakulás politikai földrajzi folyamatait. Emellett teret szenteljen az államváltó tér okozta nemzetiségi szerkezet változás bemutatására is. Az elmúlt száz évben a vizsgált határ menti térségben egy jelentős etnikai homogenizáció ment végbe, amelyet irányított asszimilációs folyamatok idéztek elő. Ezek hatásai az államtér váltások során jelentősen multiplikálódtak¹.

2. Horvát – magyar – szerb hármashatár politikai földrajzi fejlődése

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő bő száz évben a területnek többször is katonai agresszióval és ad-hoc jellegű határmódosításokkal kellett szembe néznie. Az első ilyen aktus az első világháborút követően következett be. Az antanttal szövetséges déli szomszédunk Szerbia hazánk rovására minél nagyobb területeket igyekezett megszerezni.

Az első világháború lezárása többéves folyamat volt, amely 1918. november 3-án kezdődött Padovában, az antant országai fegyverszünetet kötöttek az Osztrák-Magyar Monarchiával. Tíz nappal később (1918. november 13-án) Magyarország és az antant között létrejött a belgrádi katonai egyezmény. Ez a fegyverszüneti egyezmény jelölte ki a déli demarkációs vonalat Magyarország és a délszláv területek között. Az ideiglenes határvonal a Maros mentén a Tiszáig, majd a Szabadka-Pécs vonalon keresztül a Dráváig, innentől a folyó mentén a magyar-osztrák határig húzódott. Eszerint a Muraköz és a Muravidék nem szerepelt az antant által megszállt területek között. Az egyezmény utolsó pontja azonban kikötötte a beavatkozás jogát, ha az országban zavargások törnének ki. Az emigrációban élő szerb miniszterelnök Nikola Pašić és a Jugoszláv Bizottság vezetője Ante Trumbić 1917. július 20-án megállapodtak abban, hogy egy leendő közös délszláv állam jön létre a szerb, a horvát és a szlovén népet magába foglalva².

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot 1918. december 1-én kiáltották ki, melynek következtében december 24-én a szerb-horvát csapatok megszállták a Muraközt, majd a Murán átkelve néhány muravidéki településre is bevonultak, később pedig Muraszombatot is elfoglalták. E katonai lépés indoklásaként a belgrádi katonai egyezmény utolsó pontját használták fel, holott a területen semmiféle zavargás sem történt.

A párizsi békekonferencia feltétel nélkül a SZHSZ Királysághoz csatolta a területet, s ennek következményeként 1919. augusztusában a helyi lakosság meghallgatása nélkül végbement a Muravidék és a Muraköz megszállása. Ekkor a Muravi-

déken az 1910-es népszámlálási adatok szerint 20 346 fő volt magyar (a lakosság 22,3 %-a), akik a térség keleti peremén alkottak összefüggő tömböt. A Muraköz népességének 90,8 %-a horvát volt, a lakosság 26 %-a beszélt magyarul.

A Trianonban hazánknak ítélt Pécs városát és környezetét, valamint Baja környékét és az Észak-Bácskát csak erőteljes katonai nyomásra volt csak hajlandó kiüríteni*. A bemutatott térségről, akár csak hazánk többi határ menti területéről elmondható, hogy kialakításukkor csak kis mértékben vették figyelembe a nemzetiségi és etnikai viszonyokat. A következő önkényes határ- és hatalomváltásra 1941 tavaszán került sor, amikor a Baranya-háromszög és a történelmi Bács-Bodrog megye középső és déli része újból Magyarországhoz került, igaz csak egy rövid időre, mert 1945-től helyreálltak a trianoni határok.¹

A magyar relációt kevésbé, de a horvát-szerb történelmi viszonyt erősen mérgező sajátos ideiglenes határkorrekciókra is sor került. Először 1931-ben, amikor a történelmi régiókat felszámolva úgynevezett bánóságokra osztották fel Jugoszláviát. A mai Horvátország területének jelentős része, a Szerémséget leszámítva a Szávai bánóság területére esett, amelynek székhelye Zágráb lett. Míg a szomszédos Dunai bánóság a Szerémség, a Vajdaság és Észak-Szerbia alkotta.

A második világháború utáni második Jugoszláviában sor került a történelmi határok korrekciójára is, mely során a Szerémséget Szerbiához (Vajdasághoz), a Baranya-háromszöget pedig Horvátországhoz csatolták. A két világháború között Európa egyik legmultietnikusabb területe volt a hármás határ térsége. Szerbek, horvátok, magyarok, bosnyákok, németek, csehek, ruszinok és szlovákok, és kisebb számban mozaikszerűen lengyelek, románok és szlovénok laktak. Homogén nemzetiségi terület még járási szinten sem volt.² A második világháború után egy határozott, politikailag támogatott etnikai homogenizációs folyamat indult el. Ennek során az egykori jugoszláv területekről csaknem teljesen eltűntek a németek, valamint a magyarok is jelentős létszám csökkenést szenvedtek el. Ezek több alkalommal is szervezett etnikai tisztogatások során mentek végbe. Emellett a teljes jugoszláv éra, és az azt követő évek is a folyamatos horvát-szerb etnikai és államközi konfliktusokkal terheltek. Elég csak az 1992-1995-ben lezajlott polgárháborúra gondolnunk, mely során, az általunk vizsgált terület horvát részén jelentős haditevékenység folyt. A Baranya-háromszög pedig 1998. január 15-ig szerb

* Az 1921. augusztus 14-én kikiáltott Baranyai Magyar – Szerb Köztársaság Belgrád védelmét élvezte. Legfőbb kormányzati szerve az úgynevezett Intéző Bizottság volt, amely 25 tagból állt. Tagjai „akik a bányák felrobbantásával és utolsó csepp vérükig való ellenállással és hasonló szokásos számárságokkal fenyegetőztek” nem szándékoztak kivonulni. A bábállamot támogató egykori magyar hadügyminiszter, Linder Béla pécsi polgármester számára, azonban hamar nyilvánvalóvá vált a helyzet fenntarthatatlansága Belgrád támogatásának hiányában. Így Petar Dobrović köztársasági elnökkel egyetértésben kezdeményezték a kiürítés megkezdését. Bár Pécs kiürítése augusztus 22-én megtörtént, ennek ellenére a Dunától keletre több fennakadás is történt. Ennek fő okát az adta, hogy a szerbek és a nagyhatalmak által használt térképek közötti eltérés 2-9 kilométer volt, ennek tisztázása pedig időt vett igénybe.

megszállás alatt volt. A erdői béketárgyalásokat követően csak lassan kezdett el a két ország közeledni egymáshoz, ehhez szükség volt mindkét oldalon az egykori „háborús” vezetők leváltása is. Ezután pedig az EU ösztönző szerepének erősödésével indult meg az együttműködésre törekvés a horvát és a szerb fél részéről. Napjainkban is fel-fel lángolnak egyes aktuál politikai kérdést illetően a szerb-horvát ellentétek, ennek ellenére a nemzetek közötti közeledési folyamat megindult. Horvátország 2013. július 1-jétől az EU tagja, amely pozícióra Szerbia is aspirál.³

3. Horvát – magyar – szlovén hármass határ politikai földrajzi fejlődése

1918. december 24-én a szerb csapatok elfoglalják a Muraközt, a behatoló egységek elsődleges célja a szerbek, horvátok és szlovének egy államban való egyesítése volt, ezért célozták meg a vegyes lakosságú Alsólendva és környékének elfoglalását. A Murát átlépve Alsóbesztercéről (Dolnja Bistrica) kiindulva Murszombat (Mursak Subaota) irányába fordulva vonták ellenőrzésük alá a többségében szerb katonákból álló szabadcsapatok a térséget, amely 1919. január harmadikáig maradt a kezükön, ekkor a magyar erők visszafoglalták és a Tanács Köztársaság megalakulásáig helyőrség védte a várost és vidékét.⁴

A magyar és a szomszédos délszláv népek között húzódó határ kialakulását két fontos tényező befolyásolta, az egyik a magyar államhatalmi és közigazgatási szervek kaotikus, zilált állapota, a másik pedig az antant hatalmak érdekei. Ebbe a milióbe illeszkedett bele Jože Klekl plébános és a horvát hatóságok pánszlávista elképzelése is a nyugat-magyarországi szláv korridort illetően, amely a Szerb – Horvát – Szlovén Királyságot elsősorban horvát érdekek alapján kötötte volna össze Csehszlovákiával Burgenlandon, Zala, Vas, Moson, Sopron vármegyén át 170 km hosszan és 60-75 km szélességben. Ezt az elképzelést a Rába menti szlovén és a gradistyei horvát lakosság magas nemzetiségi arányára alapozták.^{5,6}

A magyarországi ruszinok és németek törekvéseihez hasonlóan a vendek egyes politikai csoportjaiban is felmerült az autonómia gondolata, amelyet az ország egységének megőrzése érdekében a magyar politikai elit is támogatott. Obál Béla Vas vármegye főispánja, a Mura vidékért felelős kormánybiztos vetette fel, reagálva a szlovén önállósodási törekvésekre, a Vend vármegye kialakítására vonatkozó javaslatát 1919 januárjában. Az elképzelés szerint Zala vármegye területén élő vendeket egyesítették volna három járásban, a murszombatiban, a felsőlendvaiban, illetve a belatinciban. Az említett javaslattal párhuzamosan került kidolgozásra a Jožek Klekl vezette szlovén katolikus papok autonómia javaslata, amely a Mura és a Rába mentén élő szlovéneket egyesítette volna a Slovenska krajina (Szlovén Vidék) autonóm egység keretében Murszombat székhellyel. Elsősorban az oktatás és a kultúra területén követeltek autonómiát, a többi társadalmi és gazdasági szektor tekintetében nem kértek. A Tanács Köztársaság időszakában nem kedvezett a magyar érdekeknek a béketárgyalásokon. A leendő délszláv állam arra törekedett, hogy katonai nyomással, az egyes térségek előzetes

okkupációjával „bírja rá” a nagyhatalmakat a számára kedvező határkiigazításra. Az Ötök Tanácsa 1919. augusztus 1-én rábólintott a Muravidék katonai megszállására, amely 12-én és 13-án végbe is ment. A magyar lakosságból a megszállás ténye nem váltott ki heves tiltakozását, a fennálló állapotot ideiglenesnek tekintették. Ellenálló magyar katonai akciókra csak november 23-án és 24-én került sor Kebelénél (Kobilje), 29-én Hosszúfalunál (Dolga Vas), illetve december 30-án Dobronaknál (Dobrovnik) és Csenténél (Čente). Ezek egyike sem eredményezett tartós sikereket.⁷

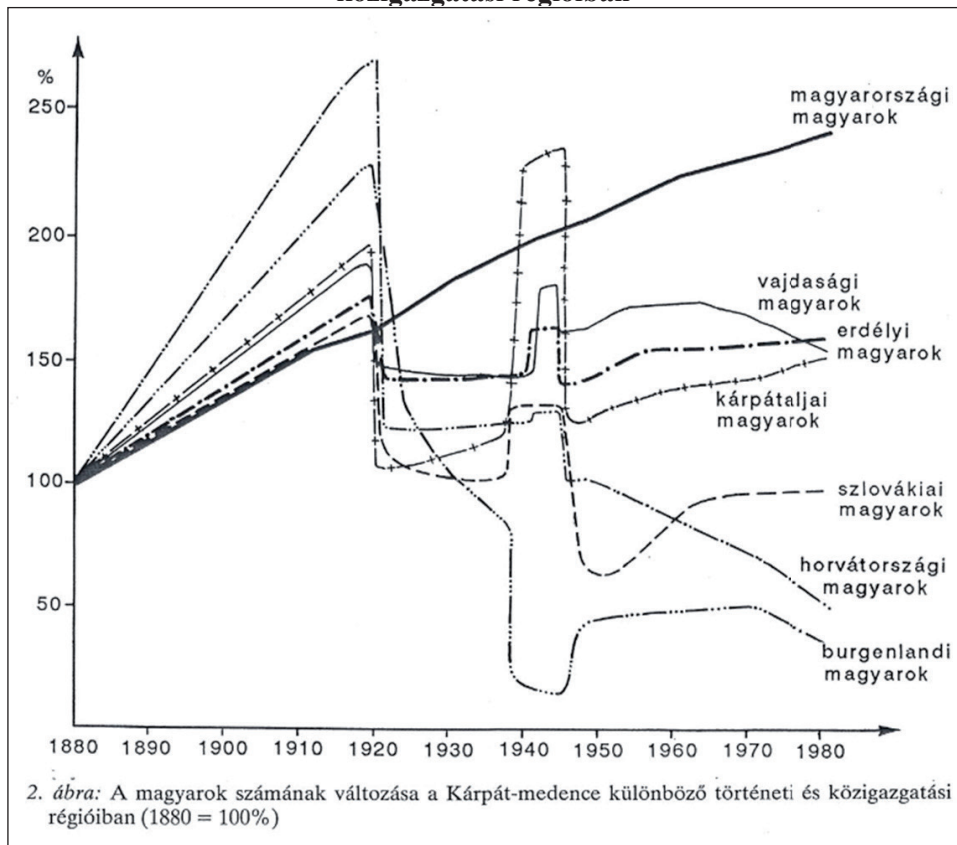
A második világháború előestéjén visszatért a Muraköz és a Dráva-szög, ez azonban csak ideiglenes állapot volt. Az 1940. december 12-én aláírt örökbarátsági szerződés még egy évet sem bírt ki. „1941. áprilisában Magyarország belesodródott a Jugoszlávia elleni német akcióba. (A német csapatok átengedése Magyarország területén valójában már önmagában véve is részvételt jelentett.) Formálisan csak az ország szétesése után vette birtokba az 1920-ban elszakított területek nagy részét.” (Hardi T. – Hajdú Z. – Mezei I. 2009, 290. p.) A határ korrekció utáni területi veszteségek miatt a Független Horvát Állammal való viszony nem volt felhőtlen.

A magyar adminisztráció 1941. június 9-én vezeti be a katonai közigazgatást Muraköz megyében. Stridóvár környékén a németek heves ellenállását csak 1945. április 12-én sikerült megtörni és térséget jugoszláv ellenőrzés alá vonni. A köz- és államigazgatás újra szervezése hamar elindult, 1945. november 29-én kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, ennek eredményeként már 1946. április 9-án kijelölték az új belső határt Horvátország és Szlovénia között. Jugoszláv – magyar viszonylatban a térségben visszaállt az 1940. utolsó békeév állapota. Az 1992-1995-ös honvédő háború és annak következményei a hármas határ politikai földrajzi helyzetére nem gyakoroltak hatást, korrekció nem történt. Horvát – szlovén viszonylatban napjainkban a szárazföldön csak csekély nézeteltérések vannak a határvonal futását illetően⁸.

4. A nemzetiségi szerkezet átalakulása

A határállandóság tekintetében mind két térség rendkívül nagy változékonyságot mutat. A trianoni katasztrófát megelőző időszakban a kiegyezést követő gazdasági konjunktúra, jólét következtében 1880-tól 1920-ig a két vizsgált térségben a magyar ajkú lakosság száma több, mint ötven százalékkal növekedett, egyes esetekben több, mint száz százalékkal. Igaz ez alul maradt a mai anyaország területén végbement népesség növekedéstől, ennek ellenére elmondható, hogy magyar nemzetiség térnyerése pozitív tendenciákat mutatott. Az újonnan létrejött Szerb – Horvát – Szlovén Királyságban, társadalom-szociológiai okokkal magyarázhatóan, szignifikánsan kevesebben vallották magukat magyarnak. Ez az 1941-es impérium váltást követően újból növekvő tendenciába fordult.

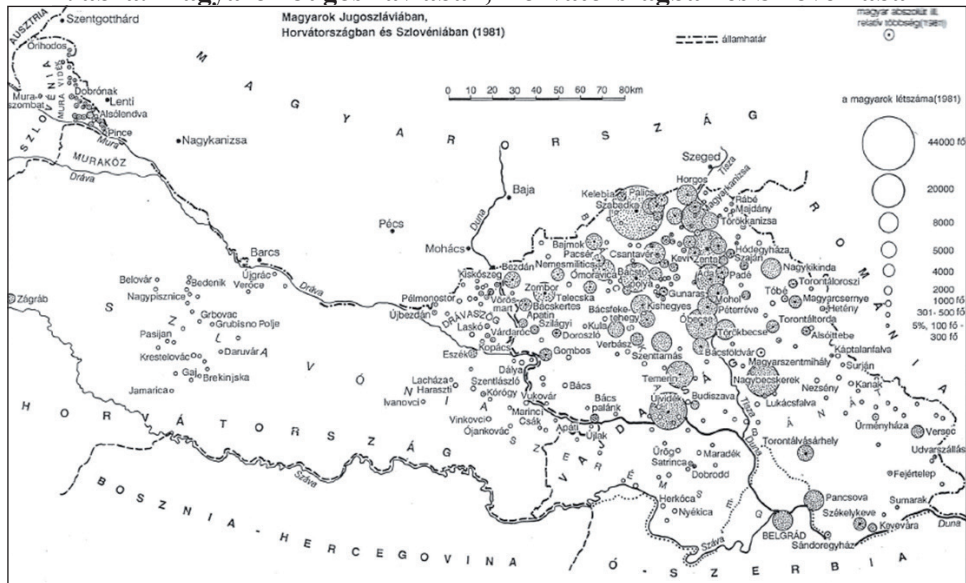
1. ábra. A magyarok számának változása a Kárpát-medence egyes közigazgatási régióiban⁹

Forrás: Kocsis K. – Kocsisné Hodosi E. 1992. 15. old.

A vizsgált területet a titói éra idején nem érték jelentős etnikai tisztogatások, ennek ellenére az etnikai homogenizáció jelentős méretű, ötven százalék közeli volt (1. ábra.). A hetvenes évektől a nemzetiségek is részesülhettek az öngazgatás adta előnyökből, ennek ellenére a Kelet-Szlavónia magyarság létszáma húszezer fő alá csökkent és napjainkra megközelítette a 2021-es népszámlálási adatok alapján a tizenegyezer főt. Szállás területe a Drávaszögbe szorult vissza, Laskó, Várdaróc, Vörösmart, stb. településekre. Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Ójankovác asszimilációs rátája pedig egyre erősödik. Hasonló folyamatok játszódtak le Muravidéken is. Az 1953-as népszámláláskor több mint tíz ezer fős magyarság lélekszáma mára 6-7 ezer főre csökkent. Pozitívként mondható el, hogy a népszámlálási adatok és a terepi becslések is azt mutatják, hogy az elmúlt húsz évben fogyás lelassult, leállni látszik. A képet azonban árnyalja a vegyes házasságok magas száma (2. ábra).

2. ábra. Magyarok Jugoszláviában, Horvátországban és Szlovéniában

Forrás: Kocsis K. – Kocsisné Hodosi E. 1992. 73. old.

A határ magyar oldalán is erős etnikai homogenizáció zajlott le. 1960-ban több mint harminc ezren vallották magukat horvátnak, addig ez a szám napjainkra éppen, hogy meghaladja a tíz ezer főt. Szállás területük Dél – Baranya, Dél – Zala és Vas megye egyes aprófalvaira koncentrál. Ezek a határ menti rurális térségek az államszocializmus óta küzdenek az elvándorlás problémájával, amely a grádis-tyei, a mura menti és baranyai horvátokat egyaránt sújtja. A téma szempontjából még említést érdemelnek a Rába menti szlovénjaink, amelyek száma pár ezerre tehető. Asszimilálódásukat magas fokáról tanúskodik az a helyzet, hogy nem tudtak megyei nemzetiségi önkormányzatot létrehozni, mivel csak tíznél kevesebb településen tartottak szlovén nemzetiségi önkormányzati választást.

5. Összefoglalás

Egyértelműen megállapítható, hogy a határ mind két oldalán jelentős asszimilációs folyamatok játszódtak le. Nem csak a Horvátországba és Szlovéniába szakadt magyarság érintett ebben, hanem magyarországi horvátság és szlovénység is. Mindegyik esetben jelentős befolyásoló tényező a szállásterület rurális helyzete, amely fokozottabban fejti ki hatását a nemzetiségek tekintetében. A nemzetiségi nyelv primátusa teljesen megszűnt. Mindegyik nemzetiségi esetében az államnyelv dominanciájával jellemezhető kényelvűség tapasztalható.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Hajdú Zoltán (2008): Rónai András, a politikai földrajzos. Földrajzi Értesítő LVII. évf. 1-2. füzet. 39–54 old.
- 2 Bali Lóránt – Szalai Gábor (2011): A horvát – magyar – szerb hármas határ néhány társadalomföldrajzi aspektusa. Közép – Európai Közlemények. VIKEK. Szeged, 144–150. old.
- 3 Bali Lóránt – Szalai Gábor (2011): A horvát – magyar – szerb hármas határ néhány társadalomföldrajzi aspektusa. Közép – Európai Közlemények. VIKEK. Szeged, 144–150. old.
- 4 Göncz László 2000: Sajátos események a Mura mentén 1919-ben. In: (szerk.) Göncz László Lendvai füzetek 17. A Mura mente és a trianoni békeszerződés. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, 33–50. old.
- 5 Pándi Lajos 1995: Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény. Osiris – Századvég. Budapest, 798 old.
- 6 Gulyás László (2005): Gulyás László 2005: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 233 old.
- 7 Göncz (2000) 33–50. old.
- 8 Kalšan, Vladimir 2014: Muraköz történelme. Tiskara Letis. Csáktornya, 463. old.
- 9 Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter 1992: Magyarok a határainkon túl. A Kárpát – medencében. Tankönyvkiadó. Budapest. 179. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bali Lóránt – Szalai Gábor (2011):** A horvát – magyar – szerb hármas határ néhány társadalomföldrajzi aspektusa. Közép – Európai Közlemények. VIKEK. Szeged. 144–150. old.
- Göncz László (2000):** Sajátos események a Mura mentén 1919-ben. In: szerk. (2000) Göncz László Lendvai füzetek 17. A Mura mente és a trianoni békeszerződés. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva. 33–50. old.
- Gulyás László (2005):** Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 233. old.
- Gulyás László (2021/b):** A Bánság felosztása és a magyar-jugoszláv-határ születése. A Román és a Jugoszláv ügyek bizottságának ülése. In: Gulyás László (2021/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben II/2. kötet. Szeged. Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- Gulyás László (2023/b):** Az első világháború és a versailles-i békerendszer államszervezeti következményei különös tekintettel a kisebbségi helyzet változásaira. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 359–367. old.

- Gulyás László (2023/c).** A párizsi békekonzferencia jellemzői és működése. In. Gulyás László szerk. (2023/b): In. Gulyás László szerk. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Szeged. Egyesület Közép-Európa Kutatására. 53–58. old.
- Gulyás László (2024/b):** Baranyai-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság. In. Gulyás László szerk. (2024/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben II/1 kötet. Szeged. Egyesület Közép-Európa Kutatására. 321– 330. old.
- Gulyás László (2024/c):** A Délvidék szerb megszállása. . In. Gulyás László szerk. (2024/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben II/1 kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 296–299. old.
- Kalšan, Vladimír (2014):** Muraköz történelme. Tiskara Letis. Csáktornya. 463 old.
- Kocsis Károly – Kocsiné Hodosi Eszter (1992):** Magyarok a határainkon túl. A Kárpát – medencében. Tankönyvkiadó. Budapest. 179. old.

FARAGÓ BEATRIX

egyetemi docens,

Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Sopron
*associate professor, University of Sopron Alexandre Lamfalussy Faculty of
 Economics Sopron, Hungary*

ORCID: 0000-0002-3480-8898

email: farago.beatrix@uni-sopron.hu

SZIGETKÖZ TERÜLETFEJLESZTÉSE A LOKÁLIS ERŐFORRÁSOKKAL

*TERRITORY DEVELOPMENT OF SZIGETKÖZ WITH THE LOCAL
RESOURCES*

ABSTRACT

The development or underdevelopment of an area partly depends on the utilization of the resources. Neglecting territorial competitiveness can lead to economic and social decline. The study focuses on Szigetköz, where one area development opportunity is the assessment of culture-based innovation capacity and the development of a local strategy. In doing so, they can create a competitive advantage by building on the specific resources of the settlements. The geographical features of Szigetköz are unique, but they have remained unused in terms of development. In addition to strategic analytical methods, the research method includes primary research, using questionnaires and in-depth interviews. The population of Szigetköz and cultural NGOs participated in the survey. The results show the strategic development directions that showed based on the survey deficiencies, but their resources are ready for utilization.

Kulcsszavak: területfejlesztés, regionális, kultúra, gazdaság, stratégia

Keynotes: territorial development, regional, culture, economy, strategy

1. Bevezetés

Egy terület fejlődése valamilyen szinten önállóan is végbemegy, amennyiben nem, az elnéptelenedik, vagy újrahasznosításon esik keresztül. A területi versenyképesség figyelmen kívül hagyása először gazdasági, majd társadalmi hanyatlással jár. A globalitás által egyre nagyobb lehetőségek tárulnak elénk, amelyek jó gyakorlatként, a kutatók által ismertetett felmérések eredményeiként, módszerta-

nok alapján segítenek egy térség fejlesztésében. Az egyik innovatív területfejlesztést jelenti a tudás-alapú (tanulás- alapú) innovációs képesség felmérése¹, majd ez alapján a fejlesztéshez szükséges stratégia kidolgozása. Ezen módszer által a települések egyedi erőforrásokra építve egy versenyelőnyt építenek ki, amely csak a területre érvényes tőkeelemek hasznosításán alapszik. A sajátos erőforrások hasznosítása által a térségek hosszú távú jövedelemtermelő képességet érhetnek el, amely a fenntarthatóságban jelentősen megnyilvánul. Az Európai Unió Lisszaboni stratégiája szintén ösztönzi a tagállamokat a versenyképes tudás-alapú gazdaság kialakítására^{2, 3}. A versenyképességben számos tényező szerepet játszik, ezért egyfajta fejlesztési irány nem biztos, hogy teljes hatékonyságot nyújt a gazdaságfejlesztésben, de jelentősen hozzájárulhat. A tudás-alapú gazdaság egyik feltétele a technológiai változás⁴, amely napjainkban a digitális technológiára összpontosul nagyobb mértékben. A regionális innovációs rendszerek (RIS) koncepcióban a társadalmi beágyazottság erőteljesen megnyilvánul⁵, amely a rurális térségek egyik erőssége. A RIS lényeges része a smart infrastruktúra koncepciója⁶, amely tudás-intenzív üzleti szolgáltatásokkal segíti a térség fejlesztését. Számos területfejlesztési modell, koncepció segíti a térségek fejlesztő stratégiájának kialakítását, alkalmazásukhoz megfelelő menedzsment szükséges.

Szigetköz kiváló természeti, földrajzi elhelyezkedési adottságait méltató tanulmányok sora található a szakirodalmi keresésekben, amelyek következtetése is egyező, amely szerint Szigetköz adottságai kihasználatlanok maradtak. A térség sikerességét meghatározó stratégiai irányvonalak felkutatására vállalkozott a tanulmány, amelyben a kultúra és a sport együttes hatását vizsgálja a területfejlesztés eszközeként.

1. ábra Szigetköz földrajzi meghatározása
Figure 1. Geographical definition of Szigetköz

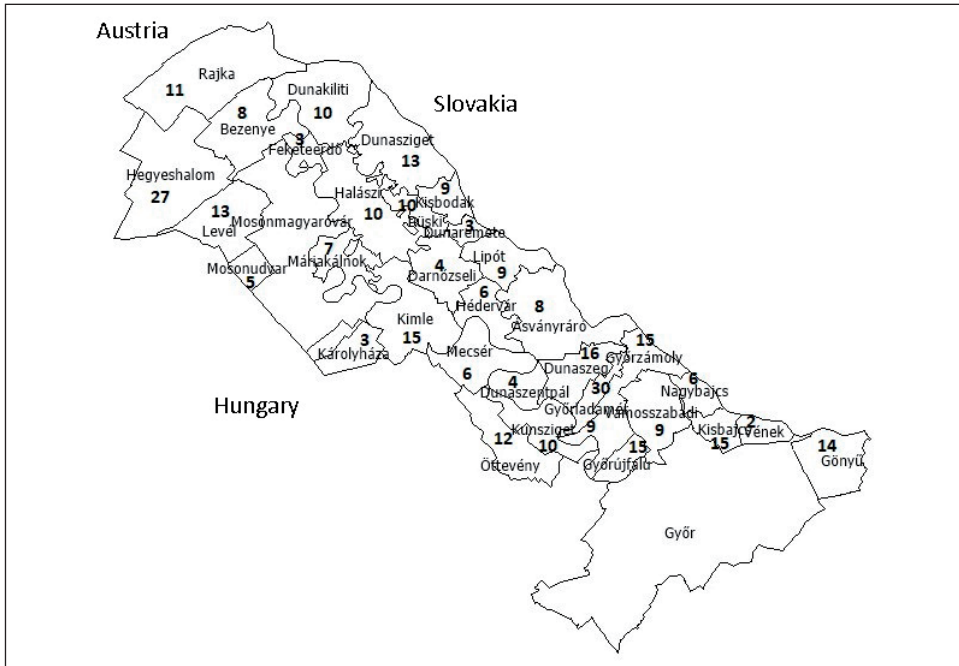
Forrás: Pécsi, Somogyi, 1967 alapján saját szerkesztés

Szigetköz Nyugat-Magyarországon, a Kisalföld közepén helyezkedik el, területe 375 m². Alakja hosszúkas, szabálytalan, 6-8 km széles, 52,5 km hosszú. Lejtése miatt Felső- és Alsó Szigetközre osztható, de a tanulmányban Középső Szigetköz is meghatározásra került, amely nem földrajzi alapú, hanem gazdaságszociológiai szempontú⁷. Szigetköz földrajzi meghatározása, mint mikrorégió, az alábbi ábrán kerül ismertetésre. (1. ábra)

Kisalföld mint nagytáj és makrorégió meghatározásából kiindulva Szigetköz a Győri medencében középtáj mint mezorégióhoz tartozik. Közelebbi megközelítésben Szigetköz-Mosoni síkság kistáj része, amely a szubrégió ebben a tekintetben. Mikrorégióként a Szigetköz jelenik meg, amely pontos térképi megjelenítése a következő ábrán látható. (2. ábra) Szigetköz kedvező földrajzi elhelyezkedése által két országhatárt is érint, amely Ausztria és Szlovákia. Ennek köszönhetően a kulturális erőforrásait még kedvezőbb helyzetbe kerülnek. A 2. ábrán, Szigetköz térképes megjelenítésében láthatóak Szigetköz települései, és földrajzi elterülése, amely a Duna vonalában a természetvédelmi övezetet is körül határolja. Az ábrán feltüntetett számok a civil szervezetek számát mutatja az egyes településeken, amely által láthatóvá válnak a civil szervezetek által aktívabb övezetek.

2. ábra Szigetköz települései, elhelyezkedése
Figure 2. Szigetköz settlements, location

Forrás: saját szerkesztés

A természet alapú turizmus lehetőségével jellemezhető Szigetköz, amely az egyik leggyorsabban fejlődő turisztikai iparág, és amely több elnevezéssel is bír, mint az ökoturizmus vagy a kalandturizmus^{8,9}. Szigetköz vidéki térség gazdasági mutatóinak növekedéséhez a mezőgazdaság már nem ad annyi többletet, amellyel sikeres térséggé válhat, ezért szükséges az alternatív ágazatok erősítése, kiépítése, amely a belső erőforrásokra épül.

Szigetköz, mint turisztikai desztináció meghatározó, amelynek feladata nem csak a turizmus fejlesztése, hanem a lakosok életminőségének javítása egyaránt^{10,11,12}. Hazánk egyik legnagyobb szigete az osztrák, és a szlovák határ mentén, többféle célcsoportnak kínál lehetőséget, célpontot. A turizmus területén a víziturizmus¹³, az egészségturizmus¹⁴, és a kulturális turizmus¹⁵ nagy lehetőségeket rejt magában. A turisztikai attrakciók tekintetében Szigetközben a legtöbb attrakció kevésbé alkalmazható a turizmusban, amely a rendezvényturizmusra is jellemző. Kereskedelmi szálláshely Szigetközben a települések felében található, amely a turisztikai szolgáltatások alapját jelentené. A rendezvények tekintetében nem mutat nagy aktivitást a térség. A szakirodalom, és a térségben történt kutatások alapján, attrakciók szempontjából a térség nem jelent vonzerőt.

A turisztikai termék Szigetközben a sportturizmus¹⁶ irányában is igen kedvező, hiszen a természetvédelmi terület, a vízi környezet adottságai mind ezen területre irányulnak. A civil sport szektor hazai felemelkedése pozitívan járul hozzá a terület sportfejlesztéséhez¹⁷. A sport a humán tőke tehetségmentartó erejéhez is hozzájárul, megfelelő menedzsmenttel¹⁸ amely növeli a terület szakmai színvonalát. A sport hozzájárul az oktatásban az esetleges tanulási problémákhoz¹⁹, a kultúra területén a területi identitás kialakításához. A sportturizmussal szorosan összefügg a szálláshely szolgáltatás, a sportszolgáltatások piaca, a vendéglátás, amelyek egyrészt szakembereket vonzanak a térségbe, amely egyrészt a tudásgazdaságot, másrészt a látogatók számát növeli, akik a fogyasztói piac által erősítik a gazdasági eredményt a térségben. A sportturisztikai kereslet alapjai kerülnek bemutatásra a következőkben. Egyik lényeges pont maga a sporttevékenység lehetősége, ami a szigetközben a vízi sportágakhoz, valamint a természeti környezethez köthető. A turizmus célcsoportját, keresletét befolyásolja az infra-, szuprastruktúra, a közlekedés, a szállás minősége, a szórakozási lehetőségek kínálata, a kapcsolódó szolgáltatások jelenléte. Szigetköz rurális jellege egyéniséget kölcsönöz a tájnak, amit kiegészítenek a natúrpark természetvédelmi körzet és a vizes sportlehetőségek. Jellemzően szabadtéri szabadidős lehetőségek állnak rendelkezésre, amelyet az időjárás is befolyásol. Évi középhőmérséklete 9,5C⁰, amely a túrázáshoz megfelelő hőmérsékletet biztosít.

2. A kutatás célja, módszere

A kutatás fókuszában a Szigetköz területfejlesztési irányainak meghatározása áll, különös tekintettel a kulturális aktivitás területére. A cél az, hogy a társadalmi

tőke felhasználásával növeljék a térség versenyképességét. A vizsgálat két fő vonalat követ: egyrészt a gazdasági jellegű megközelítést, amely magában foglalja a kulturális iparágak felmérését és hálózati összefüggéseinek feltárását, másrészt pedig a tudásgazdaság kialakításának lehetőségeit vizsgálja és stratégiába építi.

A kutatás elemzi a térség intézményi hátterét és meglévő kulturális szervezeti bázisát. Ezen információk mellett primer kutatásra is sor került, hogy átfogó kép kerüljön kialakításra a kulturális és humán tőke jelenlegi helyzetéről a térségben. Ezek az adatok lehetővé teszik majd egy térségfejlesztési stratégia kialakítását és javaslatok megfogalmazását az oktatás, képzés és kulturális aktivitás területén.

A kutatás a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG17)²⁰ irányelvei mentén történik, melyeket az ENSZ fogalmazott meg. Ezek az irányelvek szolgálnak alapul a kidolgozott stratégiák és javaslatok számára, hogy azok hozzájáruljanak a fenntartható fejlődéshez.

A kutatás módszertana a KRAFT modellre épül, mely egy innovatív és fenntartható fejlesztési koncepciók indexére támaszkodik. Ennek keretében a kultúra potenciáljainak vizsgálata történt a kutatás során. A modell segítségével lehetőség nyílik az újításokra és fenntartható fejlődési stratégiák kidolgozására a térség kulturális szegmenseiben.

A kutatás módszere primer és szekunder adatbázis elemzésekre épül. A mélyinterjú mintája a területen lévő intézményekből, kulturális, képzéssel, oktatással foglalkozó szervezetekből, az önkormányzati vezetők közül tevődik össze. Az online felmérés szigetközi civil szervezetek körében kerül megvalósításra, n=1300, valamint mélyinterjúk n=43 kerültek felvételre a jó gyakorlatok felmérése.

3. Szigetköz stratégiai elemzése a kultúra területén

A fejezetben áttekintésre kerül a Szigetköz makro- és mikrokörnyezeti elemzése, amely meghatározza a stratégiai fejlesztések alapját és az új lehetőségeket a térség számára.

A Szigetköz makrokörnyezetének bemutatásához a PESTEL elemzés kerül bemutatásra. Ez az analízis ismerteti a szélesebb környezeti tényezőket, amelyek hatással vannak a térség gazdasági és társadalmi potenciáljaira, valamint a terület innovációs lehetőségeit átfogó megközelítésben vizsgálják.

A makrokörnyezeti elemzés segítségével azonosíthatóak a legfontosabb szegmensek a térség számára, azok a környezeti szegmensek, amelyek a legnagyobb hatással vannak a térség hatékony fejlődésére, az aktuális környezeti tényezők és befolyásoló tényezők közötti összefüggések elemzése, és a környezeti változások trendjeinek elemzése.

A PESTEL analízis végül lehetővé teszi, hogy azonosításra kerüljenek a jelenlegi tendenciák és értékeljék azokat az eseményeket és környezeti hatásokat, amelyek hosszú távon meghatározzák és formálják a térség általános életkörülményeit.

3.1. Szigetköz PESTEL modellje az oktatás, kultúra területén

Szigetköz makro környezetének elemzése rámutat arra, hogy milyen kitörési pontok jelennek meg a területfejlesztésben. A fejlesztés hátere biztosított, ami a politikai, jogi környezetet jelenti, valamint a gazdasági szinten is az országos adatokhoz képest magasabb szintet képvisel a térség. A természeti környezet kimondottan erős potenciált jelet a térség számára, amelyben az iparági szegmensek érvényesülni tudnak (oktatás, kultúra). A kihasználatlan növekedési pontok: a technológiai környezet, a társadalmi hálózatok kiteljesedése, fejlesztése, kiépítésének hiánya. (1. táblázat).

1. táblázat Szigetköz PESTEL modellje az oktatás, kultúra területén
Table 1. Szigetköz's PESTEL model in the field of education and culture

Politikai tényezők (Political)	Gazdasági tényezők (Economical)
<ul style="list-style-type: none"> • politikailag támogatott térség • a természeti értékekre koncentrálnak • számos kormányzati pályázati forrás felhasználható a térség egyéni természeti értékeinek kihasználására • a területfejlesztéshez szükséges politikai döntések biztosítottak 	<ul style="list-style-type: none"> • a három főváros közelsége miatt a térség gazdasági potenciálja magas • munkahelyteremtő képessége kiemelt • gazdasági lehetőségeiben kiaknázatlan erőforrások szerepelnek • térségfejlesztéssel a gazdasági tőkeelemek kiemelt szegmenssé tehetik Szigetközt
Társadalmi tényezők (Social)	Technológiai tényezők (Technological)
<ul style="list-style-type: none"> • életszínvonal magas • belső migráció aránya növekedő tendenciát mutat • a társadalmi kapcsolatok, hálózatok kiépítése erősítésre szorul • a vezetői szinteken a társadalmi szerveződés magas, de csak lokális kiterjedésű 	<ul style="list-style-type: none"> • az országos szinthez mérten átlagos a technológia hasznosulása a térségben • a digitális társadalmi novumok nem jellemzőek a térségben • a lakosok, a diákok, a térségben élők technológiai informáltsága átlagos • a technológiai környezet elérhetősége megfelelő a térségben
Természeti tényezők (Environmental)	Jogi tényezők (Legal)
<ul style="list-style-type: none"> • jelentős természeti értékekkel rendelkezik a térség • számos iparági terület hasznosul a természeti értékekből • a víz szerepe vonzerőként jelenik meg, egyedivé teszi a térséget, amely a területfejlesztésben kiemelt szerepet kap • az oktatás, kultúra területén a természeti értékek egyénivé teszik a térséget, ami image alakító tényező, valamint a lokális identitást növeli 	<ul style="list-style-type: none"> • a természetvédelmi szabályozások jelenthetnek korlátokat a területi hasznosításban • jogi szabályozás biztosítja a térség környezeti értékeinek védelmét • a jogi tényezők nem korlátozzák a területfejlesztés oktatási, kulturális környezetét • nemzetközi szabályozások segítik a természeti értékek megőrzését

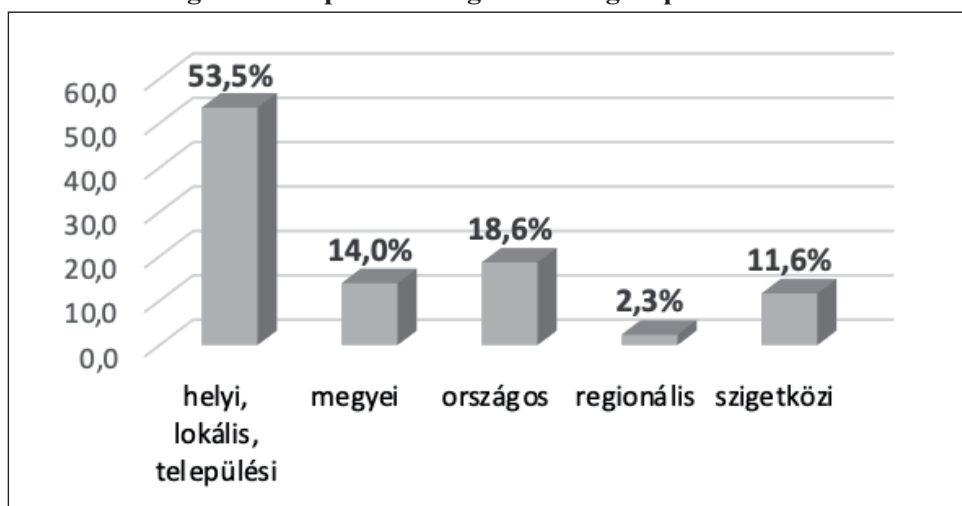
Forrás: saját szerkesztés

3.2. Civil szervezetek felmérése a területfejlesztés stratégiai irányaihoz

3.2.1. Szigetköz civil szervezetek felmérésének eredményei

A primer kutatásban, amely a területi civil szervezeteket vizsgálta, 43 szervezet vett részt. A kutatás online formában zajlott, a szigetközben tevékenykedő civil szervezeti lista alapján került kiküldésre a kérdőív. Tevékenységi körük alapján legnagyobb arányban kulturális, polgárőr, oktatási, szociális területekben működnek. A civil szervezetek lokális szinten működnek annak ellenére, hogy a két ország közelsége nagyobb távlatokat mutat. (3. ábra)

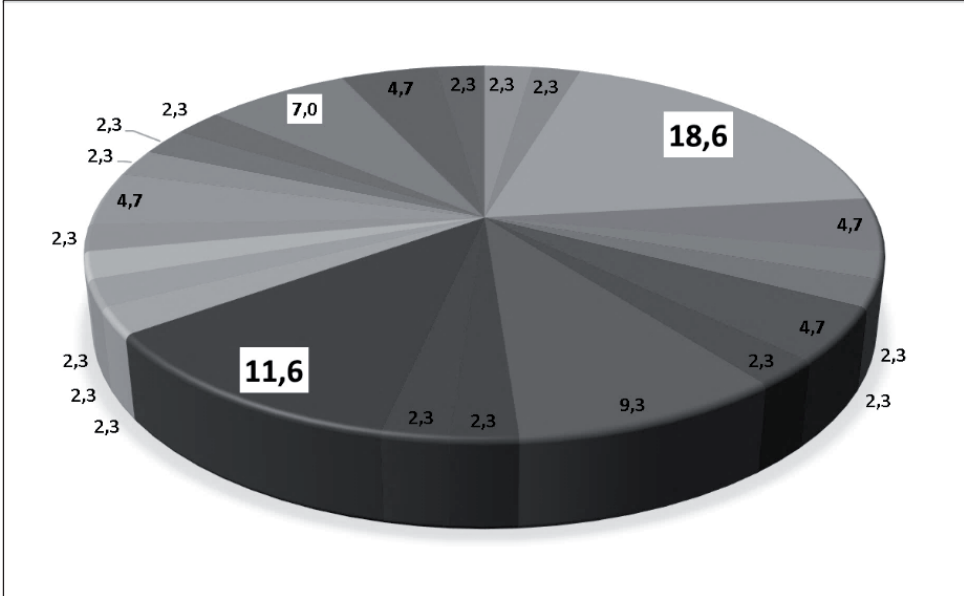
3.ábra A szervezet/csoport tevékenységének kiterjedése
Figure 3. Scope of the organization/group's activities

Forrás: saját szerkesztés

A stratégiai pontok feltárásában a civil szervezetek felmérése kiemelt jelentőségű, amely alapján azonnal láthatóvá válik, melyik irányokat kellene erősíteni. A szervezet működésének kihívásai a civil szervezetek belső gyengeségét mutatják, amelyek legnagyobb arányban az előregedő tagság/vezetőség, utánpótlás hiánya 18,6%, gyenge PR tevékenység 11,6%, pénzügyi/anyagi problémák 7%. (4. ábra)

4. ábra A szervezet/csoport működésében tapasztalt kihívások
Figure 4. Challenges experienced in the operation of the organization/group

Forrás: saját szerkesztés

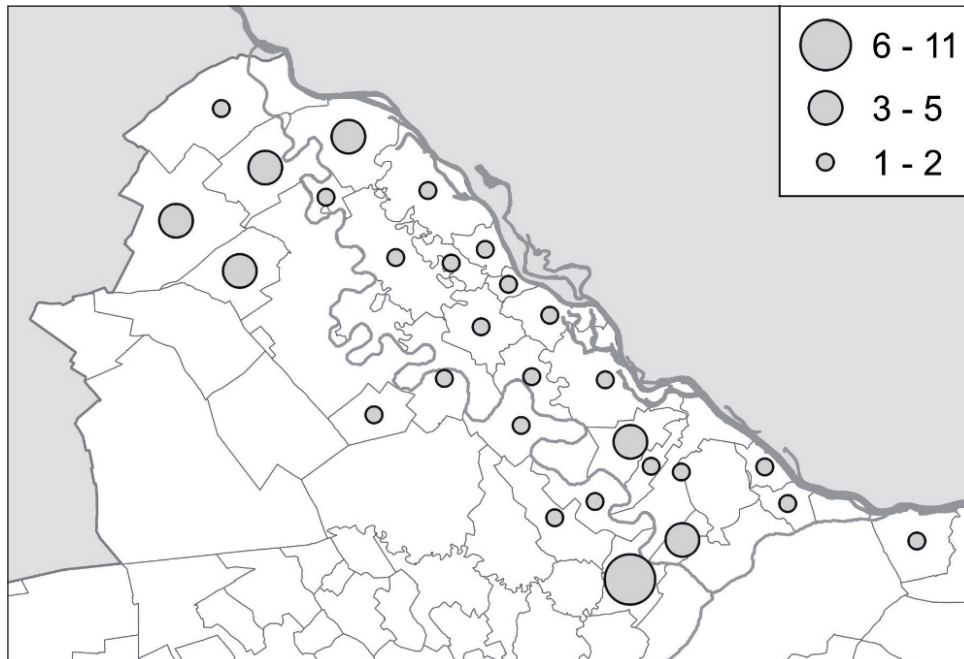
3.2.2. Civil szervezetek általi kultúra alapú területfejlesztés

A kultúra Szigetközön két fő forrásból táplálkozik: egyrészt a természeti értékekből, másrészt a társadalmi alapokból. A természeti értékek kiaknázása a területfejlesztés vezetésének feladata, amelynek célja a társadalmi és gazdasági előrehaladás. A társadalmi tőke innovatív fejlesztésével a térség gazdasági potenciálja komplex módon növelhető. A területfejlesztés számos újítási lehetőséget rejt magában, például az oktatás és a kultúra terén történő ágazatkiterjesztés révén.

A kultúra területén Szigetközön összesen 58 civil szervezet működik, amelyekbe Győr és Mosonmagyaróvár szervezetei nem tartoznak bele, a települések felmérésében azok számadatainak torzítása okán. Ezek a szervezetek különböző témakörök mentén tevékenykednek, köztük nyugdíjasklubok, kulturális alapítványok, iskolai alapítványok, hagyományőrző és természetvédő csoportok, nemzeti-ségi közösségek, községépítő egyesületek, színjátszókörök, honismereti társaságok és énekkarok. (5. ábra)

A civil szervezetek területi megoszlásában két nagyobb csomópont bontakozik ki, amely Felső-Szigetköz és Alsó-Szigetköz köré épül. Ennek oka a két nagyváros közelsége, amely Mosonmagyaróvár (Felső-Szigetköznel) és Győr (Alsó-Szigetköznel). Közép-Szigetközben viszont változatos, sokoldalú kisebb szervezetek jelennek meg, amely a kulturális élet színesítését jelzi.

5. ábra Szigetköz kulturális civil szervezetek területi megoszlása
Figure 5. Territorial distribution of cultural civil organizations in Szigetköz

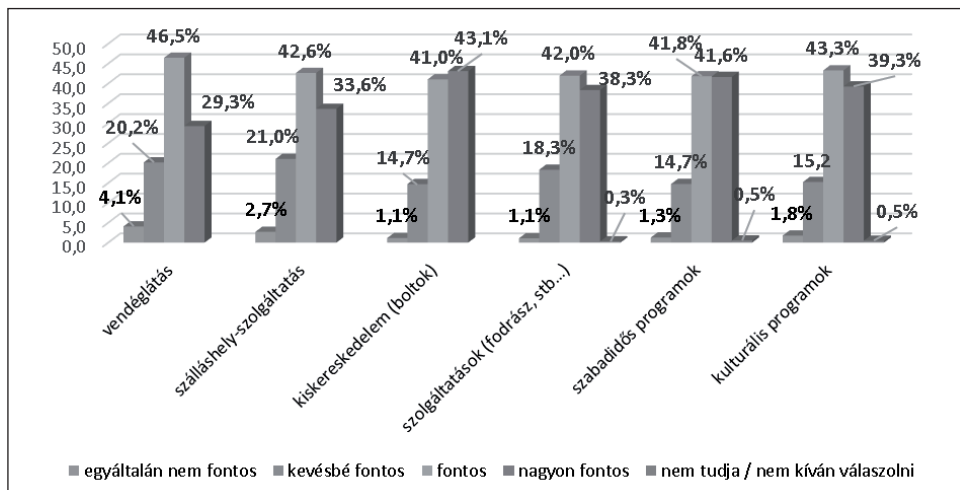

Forrás: saját szerkesztés

3.2.3. A kvantitatív primer felmérés eredményei

A lakossági kérdőíves felmérésben (n=1300) a kultúra területén tapasztalt helyi jellemzőket mérték fel, amelyben a nők aktívabban vettek részt a válaszadásban. A kérdőívet kitöltők képzettségi szintje 61,4%-ban középszintű volt. A helyi lakosság gazdasági és társadalmi összetételének megértése szempontjából fontos meghatározni a munkavállalói státuszt, amely hatással lehet a helyi lehetőségekre és akár a települési szokásokra is. Ez alapján a kérdőívet kitöltők 58,4%-a alkalmazotti munkakörben dolgozik. A területi identitás, a kulturális közeg vonatkozásában lényeges kérdés a területen élés időszaka. A helyi kötődés a válaszadóknál erősen jelenik meg, 69,5%-ban. A területfejlesztés szempontjából a helyi lakosok számára fontos területek kerültek bemutatásra. A helyiek kiemelten fontosnak tartják a vendéglátás, szállásadás, kiskereskedelem, szolgáltatások, szabadidős és kulturális programok fejlesztését. A helyi igények alapján stratégiai irányok váltak láthatóvá, amelyek további felméréseken alapulnak. (6. ábra)

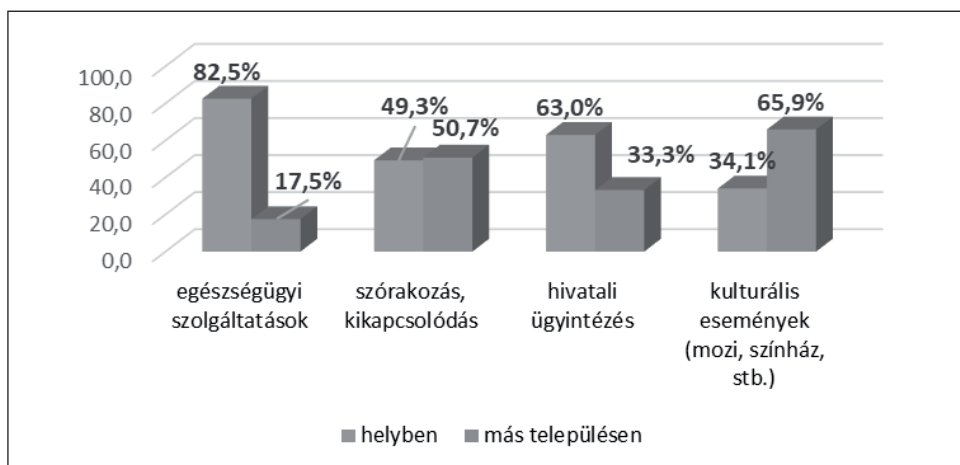
6. ábra A településen lévő ágazatok, szolgáltatások fejlesztésének fontossága
Figure 6. The importance of the development of sectors and services in the settlement

Forrás: saját szerkesztés

A fejlesztés tekintetében hasonló arányú jelentőséget tulajdonítottak a kitöltők az óvoda és az iskola fejlesztésének egyaránt.

7. ábra A szolgáltatási ágazatok helyi településen való megjelenése
Figure 7. Appearance of service industries in local settlements

Forrás: saját szerkesztés

Az óvodai és az iskolai szolgáltatások közel minden szigetközi településen elérhetőek, ismertek a lakosok körében, amelyet a későbbi felmérés is igazol, amely az oktatási hivatal adatai alapján készült.

A területfejlesztés iránya a szolgáltatások kiépítésére is kitér, amely alapját a helyi igények képezik. A 7. ábra alapján a kulturális és a szórakozási lehetőségek inkább a közeli nagyvárosban érhetőek el, a helyi rendezvények nem elégítik ki az igényeket.

4. Következtetések

4.1. Stratégia javaslatok

A kultúra területén a stratégiai javaslatok a SWOT MÁTRIX alapján kerül bemutatásra.(2. táblázat) A mélyinterjú elemzések, a kérdőíves felmérés a civil szervezetek és a lakosság körében, az alábbi stratégiai irányokat jelölték ki. A SWOT Mátrix lényege, hogy konkrét javaslatokat fogalmaz meg a belső erőforrások felmérése alapján, amelyek az erősségeket és a lehetőségeket előtérbe helyezve kezelik a gyengeségeket és a veszélyeket. A kulturális erőforrások összpontosítására hatékony lenne a térségben egy kulturális központ alapján működtetni a fejlesztéseket, amely akár klaszter jelleggel fogná össze a terület kulturális lehetőségeit és desztinációként alkalmaznák a marketingtevékenységet, a rendezvények szervezését, a tudástőke bevonását, a nemzetköziesítést.

2. táblázat SWOT Mátrix stratégiai javaslatok a kultúra területfejlesztési stratégiájához

Table 2. SWOT Matrix strategic proposals for the territorial development strategy of culture

SWOT MÁTRIX	Erősségek (Strenghts)	Gyengeségek (Weaknesses)
	<ul style="list-style-type: none"> • kulturális sokszínűség • földrajzi elhelyezkedés • aktív civil közösségek • egyedi kulturális környezet • nemzetiségek erős jelenléte 	<ul style="list-style-type: none"> • együttműködés más szervezetekkel • kevés a nemzetközi és hazai kapcsolat más intézményekkel • infrastruktúra fejlesztés szükséges • elöregedő szervezetek • kevés marketing tevékenység
	Akciók	Akciók
Lehetőségek (Opportunities)	<ul style="list-style-type: none"> • Kulturális központ létrehozása • művésztelepek létrehozása • Fesztiválok szervezése • Nemzetközi kapcsolatok kiépítése 	<ul style="list-style-type: none"> • a belső migráció bevonása a kulturális életbe • Kulturális turizmus kiépítése • Szigetköz értéktár marketingjének növelése • digitális technológia alkalmazása
Veszélyek (Threats)	<ul style="list-style-type: none"> • cserekapcsolatok kiépítése • projektek nemzetköziesítése • szervezetek együttműködésének növelése a projektek létrehozásában – hálózatok kiépítésének feltételével • regionális központ létrehozása, központi támogatás alapján rendezvények szervezése, Szigetköz együttes marketing tevékenységének növelése 	<ul style="list-style-type: none"> • az egyéni attrakciók megismérésének elősegítése központilag • imázsépítés a területi tökeelemek felhasználásával • a helyi média erősítése • a közösségi média használatának képzése a térségben

Forrás: saját szerkesztés

5. Összefoglalás

Szigetköz természeti, gazdasági adottságaiban rejlő lehetőségek, a tőkeelemek hasznosításának lehetősége a felméréseket követően még szélesebb körben tárult fel, mint az a vizsgálat előtt mutatkozott. A térség természeti adottságai, a vízi környezet, a három ország találkozási pontja, az internacionális közeg olyan kiaknázatlan lehetőségek, amely hasznosítása hatalmas hatékony fejlesztési lehetőségeket rejt magában. Szigetköz mint regionális térség menedzsmentje egységes intézkedést igényel, amelyben a finansziális támogatás megfelelő szakmai, organizációs, stratégiai megvalósítással párosul. Láthatóvá vált, hogy az egyes területeket amelyek a társadalmi-, gazdasági fejlesztést lehetővé teszik, nem lehet külön kezelni. A kultúra mint társadalmi erőforrás, a tudástőkével, a gazdasági erőforrásokkal és megfelelő stratégiával és annak menedzsmentjével érhet el hatékony eredményt. Szigetköz egységes területfejlesztési stratégiát kíván, amelyben viszont széleskörű, innovatív projektek megvalósítása szükséges.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium felkérésére a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetében az „Insula Magna” Fenntartható Fejlesztési Program keretében valósult meg.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Bajmócy Z. (2008): A regionális innovációs képesség értelmezése és számbavétele a tanulás-alapú gazdaságban. In: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.) (2008): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 26-46. o.
- 2 Lisszaboni Stratégia Európai Parlament (2009) https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/empl/dv/lisbonstrategybn_/lisbonstrategybn_en.pdf
- 3 CEC 2005: Working Together for Growth and Jobs. A New Start for the Lisbon Strategy. Communication to the Spring European Council. COM(2005)24. Commission of the European Communities, Brussels
- 4 Storper, M. 1997: The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. The Guilford Press. New York – London.
- 5 Cooke, P. 2004: Regional Innovation Systems – an Evolutionary Approach. In Cooke, P., Heidenreich, M., Braczyk, H. J. (ed): Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalized World (2nd edition). Routledge, London – New York, 1-18.
- 6 Malecki, E. J. 1997: Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness. Longman, Edinburgh
- 7 Göcsei I. (1979): Szigetköz természetföldrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 8 Franklin, A. (2003): Tourism of body and nature. In: Tourism. An introduction. Sage Publications, London, pp.213-243.
- 9 Lawton, L., Weaver, D. (2001). Nature-based tourism and ecotourism. Tourism in the twenty-first century: reflections on experience, 34-48
- 10 Puczkó, L., Smith, M. (2010): Tourism-Specific Quality-of-Life Index: The Budapest Model. In: Budruk, M. – Philips, R. (szerk.): Quality-of-Life Community Indicators for Parks. Recreation and Tourism Management Social Indicators Research Series, Springer, London, DOI: 10.1007/978-90-481-9861-0_9
- 11 Crouch, G. I., Ritchie, J. R. B. (1999): Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. Journal of Business Research, 44(3), 137–152.
- 12 Strack, F. (2022): A Szigetköz turizmusának helyzete és lehetséges fejlesztési irányai. TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 2022 VII. évfolyam 4. szám
- 13 Pókó, N. (2019): Vízparti turizmus a Duna folyó mentén Magyarországon – egy kérdőíves felmérés alapján. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 4(2)
- 14 Rieger, T. (2013): Sustainability and Health Tourism. In: Jenkins I. – Schröder, R. (szerk.): Sustainability in Tourism: A Multidisciplinary Approach. Springer Gabler, Wiesbaden
- 15 Timothy, D. J. (2011): Cultural Heritage and Tourism: An Introduction. Channel View Publication, Bristol
- 16 Standeven, J., Knop, P. de 1999: Sport Tourism. Human Kinetics, USA
- 17 Gósi, Zs., Bukta, Zs. (2020): A sport civil szervezetei mint az elmúlt évtized nyertesei. Civil Szemle 17:2 pp. 59-68., 10 p.

- 18 Faragó B., Béki P., Konczosné Szombathelyi M. (2018): Athlete and Successful Career in the Competence Matrix. In: Tibor, János Karlovitz (szerk.) Some Recent Research from Economics and Business Studies, Komárno, Szlovákia: International Research Institute (2018) pp. 73-80., 8 p.
- 19 Vida G., Ambrus A. (Szerk.) (2023). Együtt, értük: A tanulási zavar diagnosztikus azonosításának új lehetőségei. Sopron, Magyarország: Soproni Egyetem Kiadó, 172 p.
- 20 ENSZ Sustainable Development Goals, SDG, <https://sdgs.un.org/2030agenda>

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bajmócy Zoltán (2008):** A regionális innovációs képesség értelmezése és számbavétele a tanulás-alapú gazdaságban. In: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.) (2008): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 26–46. old.
- CEC (2005):** Working Together for Growth and Jobs. A New Start for the Lisbon Strategy. Communication to the Spring European Council. COM(2005)24. Commission of the European Communities, Brussels.
- Cooke, Philip (2004):** Regional Innovation Systems – an Evolutionary Approach. In: Cooke, P., Heidenreich, M., Braczyk, H. J. (ed): Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalized World (2nd edition). Routledge, London – New York, 1–18. old.
- Crouch, Geoffrey. I.- Ritchie, J. R. Brent (1999):** Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. *Journal of Business Research*, 44(3), 137–152.
- ENSZ Sustainable Development Goals, SDG, <https://sdgs.un.org/2030agenda>**
- Faragó Beatrix- Béki Piroska- Konczosné Szombathelyi Márta (2018):** Athlete and Successful Career in the Competence Matrix. In: Tibor, János Karlovitz (szerk.) Some Recent Research from Economics and Business Studies, Komárno, Szlovákia: International Research Institute (2018) pp. 73–80., 8. old.
- Franklin, Adrian (2003):** Tourism of body and nature. In: *Tourism. An introduction*. Sage Publications, London. 213–243. old.
- Göcsei Imre (1979):** Szigetköz természetföldrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gósi, Zsuzsanna – Bukta, Zsuzsanna (2020):** A sport civil szervezetek mint az elmúlt évtized nyertesei. *Civil Szemle* 17:2 pp. 59–68., 10 old.
- Lawton, Laura Jane – Weaver, David Bruce (2001):** Nature-based tourism and ecotourism. *Tourism in the twenty-first century: reflections on experience*, 34-48. old.
- Lisszaboni Stratégia Európai Parlament (2009):** https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/empl/dv/lisbonstrategybn_/lisbonstrategybn_en.pdf
- Malecki, Edward J. (1997):** Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness. Longman, Edinburgh
- Pécsi Márton – Somogyi Sándor (1967):** Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. *Földrajzi közlemények* 16.(92) 1–20. old.

- Pókó Nikolett (2019):** Vízparti turizmus a Duna folyó mentén Magyarországon – egy kérdőíves felmérés alapján. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 4(2)
- Puczkó, László – Smith, Melanie (2010):** Tourism-Specific Quality-of-Life Index: The Budapest Model. In: Budruk, M. – Philips, R. (szerk.): Quality-of-Life Community Indicators for Parks. Recreation and Tourism Management Social Indicators Research Series, Springer, London, DOI: 10.1007/978-90-481-9861-0_9
- Rieger, Thomas (2013):** Sustainability and Health Tourism. In: Jenkins I. – Schröder, R. (szerk.): Sustainability in Tourism: A Multidisciplinary Approach. Springer Gabler, Wiesbaden
- Standeven, Joy- Knop, de Paul (1999):** Sport Tourism. Human Kinetics. USA
- Storper, Michael (1997):** The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. The Guilford Press. New York – London.
- Strack, Flórián (2022):** A Szigetköz turizmusának helyzete és lehetséges fejlesztési irányai. TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 2022 VII. évfolyam 4. szám
- Timothy, Dallen J. (2011):** Cultural Heritage and Tourism: An Introduction. Channel View Publication. Bristol.
- Vida Gergő – Ambrus Attila szerk. (2023):** Együtt, értük: A tanulási zavar diagnosztikus azonosításának új lehetőségei. Magyarország: Soproni Egyetem Kiadó. Sopron.

NAGYNÉ MOLNÁR MELINDA

habilitált egyetemi docens,

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gödöllő
*associate professor, habil Hungarian University of Agriculture and Life
Science*

ORCID: 0009-0005-8714-1838

email: nagyne.molnar.melinda@uni-mate.hu

KÁPOLNAI ZSOMBOR^{1 2}

doktorjelölt,

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gödöllő
PhD candidate, Hungarian University of Agriculture and Life Science

email: kapolnaizsombor@gmail.com

A HELYI TERMÉKEK ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK ONLINE KIHÍVÁSAI A VAJDASÁGBAN

*ONLINE CHALLENGES OF SELLING LOCAL PRODUCTS IN
VAJDASÁG (SERBIA)*

ABSTRACT

Vajdaság is one of the most developed agricultural regions in Serbia. Agriculture has a long history in its territory, thanks to the region's favorable conditions. In 2014, the so-called Agricultural and Rural Development Strategy was launched in the country, the aim of which is to adapt the agricultural and rural development practices of the EU. In the process, many reforms were implemented. This is also the case with support for short supply chains. According to the 2022 data register of the Vajdaság Agricultural Association, 325 local producers and local product makers are registered in the region. Our goal was to find out what criteria form the buyer side of the producer circle, what they buy, how they want to get information about the local product range. The questionnaire survey was also stimulated by the fact that VASZ (Vajdaság Agrarian Association) operating in Vajdaság, recognizing the connections between REL and local economic development, took an active role in initiating the creation of a new website that could help customers to get information about registered products, and their availability. The same interface would give the producers the opportunity to gain recognition and get to know each other. This

is also of great importance because, in the long term, it can serve well to bring together those who offer local products³ and also to build a community identity across borders. In the long term, the collaboration can create shopping communities that are already well known in Hungary but do not yet exist in Serbia, which can help create a relationship between producers and consumers with marketing and communication tools, can help display the offer, and can even function as a sales channel maintainer (webshop, producer's market and shop), which in turn can serve to improve the prospects of local producers/product makers living in Vajdaság⁴

Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, helyi termék, bevásárló közösség

Keynotes: local product, shopping community, local economic development

1. Bevezetés

A globális élelmiszergazdaság számos fenntarthatósági problémát vet fel. Nemcsak gazdasági és környezeti természetű. Ma már világos, hogy a vidéki életter megújításának egyik kiváló módja az a helyi gazdaságfejlesztés, melynek alapja rövid ellátási láncok létrehozása. Kujáni (2014) megfogalmazása értelmében a rövid ellátási lánc (REL) a termelők, a fogyasztók és a vidékkel foglalkozók, ott élő lakosok olyan hálózata, amely egy megújuló és lerövidült termelési, -feldolgozási -értékesítési és fogyasztási rendszert jelent. Előnye a környezettudatosság, hogy a helyi termékek értékesítéséhez kevesebb csomagolóanyag szükséges, a szállítás lerövidül, megismerhetjük a helyi termék készítőjét és a termék előállításának módját, azaz kapcsolat jön létre a termelő/készítő és fogyasztó között. Ez azt jelenti, hogy nincs közvetítő szereplő, akinek a költsége beépül a termék árába. A REL általános célja, hogy bővüljenek a kis mennyiségű előállító, felvásárlási piaccal nem rendelkező termelők és a családi gazdaságok értékesítési lehetőségei. További cél ösztönözni, hogy a helyben termelt, előállított termékek helyben legyenek feldolgozva, értékesítve. Cél az is, hogy erősödjön a vidéken élők megélhetési lehetősége, bővüljön a turisztikai vonzerő a háztáji és tájjellegű, hagyományokra épülő innovációk megjelenésével.⁵

A helyi termék előállításának segítése, ösztönzése, továbbá a piaci értékesítési lehetőségek megteremtése és támogatása kimondottan fontos feladata a gazdasági szereplőknek. Főként a vidéki térségek számára válhatnak különösen jelentőssé ezek a termékek, alternatívát jelenthetnek a vidéki térségek társadalmi-gazdasági helyzetének javítására. A helyi termékek készítése munkahelyteremtő, megélhetést biztosító hatású.⁶ A helyi termék előállítása és értékesítése számos szereplőnek kedvez:

- Termelőnek: lehetőséget ad termékeik értékesítésére, ezzel jövedelemszerzési lehetőséget biztosít, illetve anyagi biztonságuk növekszik
- Fogyasztóknak: Egészségesebb, kevesebb tartósítószeret tartalmazó élelmiszerek, megbízható, hagyományos ízek, minőségi termékek, egyidőben meg-

ismerkedhetünk a termék előállításának folyamatával, megismerhetjük magát a termelőt,

- Helyi munkavállalóknak: kiszélesítheti a munkavállalás lehetőségeit, társadalmilag hasznos munka végzését jelenti, idősebb személyektől a helyi szokások, tudás átvételét hozza magával, munkát biztosít az alacsonyabb végzettséggel rendelkező személyeknek is.
- Turisztikai szolgáltatóknak: Szálláshelyeken, egyedi kézműves tárgyak vásárlásának lehetőségét adja, bővítheti a turisták számára a programkínálatot és ezzel együtt javíthat a szolgáltatások versenyképességén is.
- Település önkormányzatának: javíthat a foglalkoztatottak számának alakulásán, egyedi arculatot ad a településnek, emellett a helyi adóbevételek nagysága is növelheti.
- Kistérségi közösségeknek: erősíti a turisztikai vonzerőt, segíti a helybélieket a megélhetésben, növeli a foglalkoztatottságot és a jövedelmet, illetve a kistérség egyedi arculatát segíti megalkotni, a kiveszőfélben lévő használati tárgyak, motívumok megőrzésével ápolni tudják a térség kulturális örökségét és ezzel stabilabb és egyben élhetőbb társadalmat biztosít.⁷

A helyi termék-paletta a Vajdaságban is rendkívül színes. Vannak állati eredetű termékek, például a gypajjú, méz és mézkészítmények, tejtermékek, étkezési olajok, zsírok, stb. Vannak növényi alapanyagok, növényi termékek, például bio termékek, díszítéshez vagy csokorkészítés céljából vágott virág, zöldségfélék, étkezésre alkalmas gyökerek, gumók, gyümölcsök, lisztek, gabonafélék, olajos magvak, feldolgozott növények stb. De nemcsak mezőgazdasághoz köthetőek ezek, hiszen különböző helyben készült kézműves termékek is eladásra kerülnek: bördíszmű-termékek, kerámiák, festett üvegek, textilből készült bábok, ruházati termékek, sálak, kendők, kézimunkák, szőnyegek, faragott edények, dísz tárgyak, játékok, fonatok, vessző kosarak, csuhéból fonott tárgyak stb.

Bizonyos termékek esetében rendkívül fontos, hogy a termékhez tartozzon termékleírás, mert ez a fogyasztóknak segítségére lehet abban, hogy megtudják a termék származását, összetételét és még egyéb fontos tulajdonságait. Ezek lehetnek helyi termék, bio, vagy egyéb minősítéssel rendelkező feltüntetések is.⁸ Természetesen nem minden helyi termék jut el a védjegyek, tanúsítványok szintjére, melyek garanciáját adják a jó minőségnek. Általánosságban elmondható, hogy ezeket a jelöléseket egy független csoport osztja ki az arra pályázó, a feltételeknek megfelelő és érdemes készítőknak.⁹ A Vajdaságban jó gyakorlatként említhető, hogy a Prosperitati Alapítvány, a Va-Te-Be-T (Vajdasági Termelési, Beszerzési és Értékesítési Társaság) és a VASZ (Vajdasági Agráregyesületek Szövetsége) által közösen kidolgoztak egy védjegyszabályzatot 2019-ben.^{10 11} A Helyi Termék Védjegy (1. ábra) alapvető célja és elsődleges szerepe, hogy az olyan helyi termék elismerésére és megkülönböztetésére szolgáljon, amely maradéktalanul megfelel a szabályzatban foglalt követelményeknek. A Helyi Termék Védjeggyel ellátott ter-

mékekkel különösen fontos célként fogalmazódott meg a vevők bizalmának elnyerése, a Helyi Termékben megjelenő értékekben erősíteni a Vajdasághoz tartozást is. Ez a rendszer hozzásegít ahhoz is, hogy a vajdasági emberek más megközelítésből szemléljék a helyi termékeket, illetve hogy a tudatos, minőségi fogyasztásra ösztönözzék őket (Vajdasági helyi termék kézikönyv és szabályzat).¹²

1. ábra: A Vajdasági helyi termék védjegye
Figure 1: The Vojvodina local product trademark

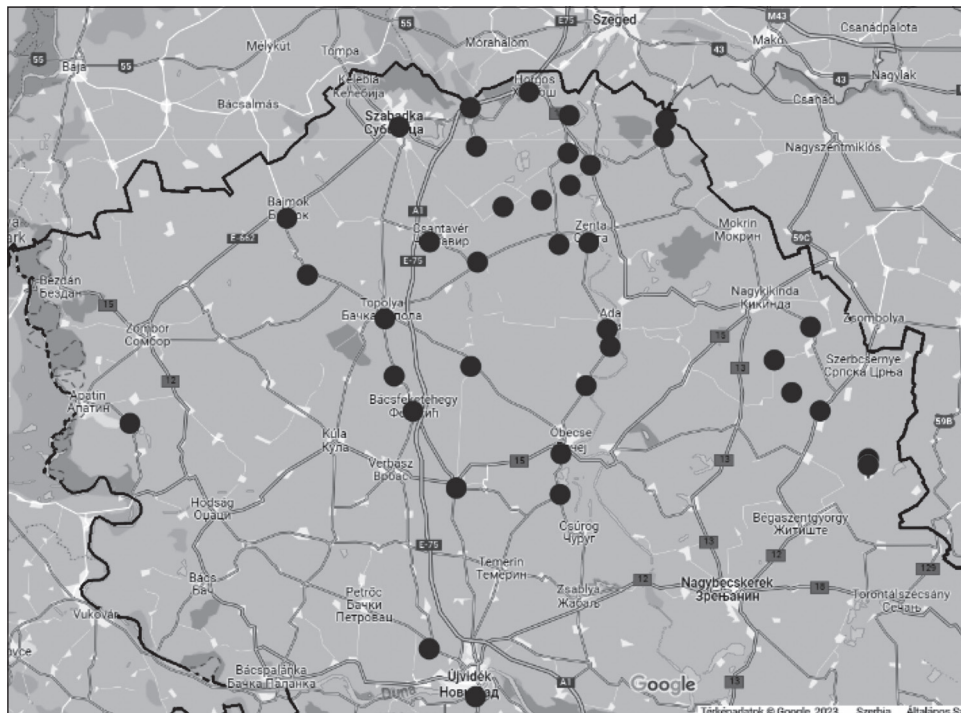
Forrás: Vajdasági helyi termék kézikönyv és szabályzat

A védjegy kérelmezésére folyamatosan van lehetőség. A Helyi Termék Védjegyet csak egyéni vállalkozók bejegyzett mezőgazdasági termelők és egyesületek kérelmezhetik, akiknek egy üzleti év alatt kevesebb mint 8.800,00 euró az árbevétele, illetve ha 4.400,00 eurónál kevesebb a mérleg fő összetétele. A kérvényhez mellékelni kell a Földművelésügyi, Erdészeti és Vízgazdálkodási Minisztérium Központi Nyilvántartásába (szerbül: „Centralni Registar”) való regisztrációjáról szóló igazolás eredeti példányát. Amennyiben olyan terméket állít elő a termelő, amely megkövetel más jogszerű végzést, egyéb engedélyeket akkor azokat is csatolnia kell a kérelemhez. A védjegyeztetésnél a szakbizottság a következő szempontokra figyel azon túl, hogy a Szerbiában az adott gyártási folyamatokra hatályos jogszabályokat betartatja: a felhasznált alapanyag előállítása nagy mértékben kötődjön a Vajdaság területéhez, a késztermék feldolgozása és előállítása a Vajdaságban legyen, helyi munkaerőt vegyen igénybe, prezentálja a kulturális, táji sajátosságokat, tükröződjön benne a helyi hagyományok alkalmazása a termék előállításánál, de vizsgálja a termék megjelenését és annak higiéniai, érzékszervi és táplálkozás-értékbeli (élelmiszerek esetén) jellemzőit is.¹³

2. Anyag és módszer

A helyi termékek iránti kereslet vizsgálatára online kérdőív készült, aminek terjesztésére különböző vajdasági közösségi csoportokban került sor. A kutatást összesen 109 olyan válaszadó segítette, akinek volt tapasztalata a helyi termékekről, mert már vásárolt ilyet.

1. térkép: A vásárlók lakhelye (n=109)
Map 1: Customers' place of residence (n=109)

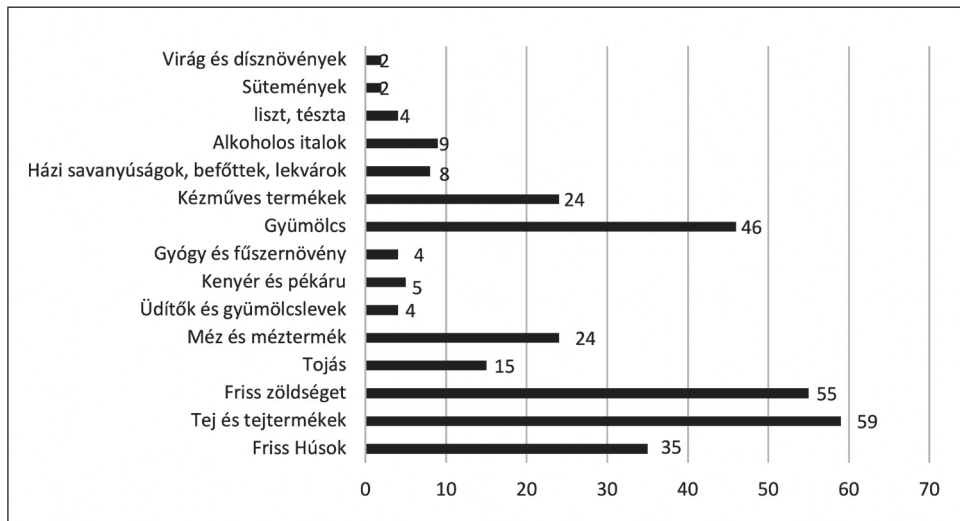
Forrás: Google térkép, szerkesztette Ótott N. 2023., n=72, 109)

A megkérdezett vásárlók lakóhelyét az 1. térkép mutatja be. Az általános gyakorlatnak megfelelően a válaszadásban ebben az esetben is a nők voltak többen (66% nő és 34% férfi kitöltő volt). Egyetlen kérdés kapcsán a tanulmány alapoz egy másik felmérésre is, mely 72 helyi termék előállító/ készítővel készült a Vajdaságban ugyancsak 2023 tavaszán.

3. Eredmény

A vásárlók között végzett online kérdőíves felmérésben egyik kulcs-kérdés volt, hogy megismerjük, milyen helyi termékeket keresnek a fogyasztók, azaz, milyen termékek szintjén lehet versenyképes a helyi termék-kínálat (2. ábra). A friss zöldségek és gyümölcsfélék mellett a tej- és tejtermékek voltak a legtöbbször megnevezett árucikkek, de igen széles volt a paletta: sütemények, lisztek, pékáruk, vágott virág, dísznövények, gyógy-és fűszernövények, tojás, friss húсок, házi savanyúságok, alkoholos italok, szörpök, gyümölcslevek, mézek és nem mezőgazdasági eredetű kézműves termékek is megjelentek a fogyasztói kosárban.

2. ábra: A leggyakrabban vásárolt helyi termékek (válaszadás darab)
Figure 2: Most frequently bought local products (number of responses)

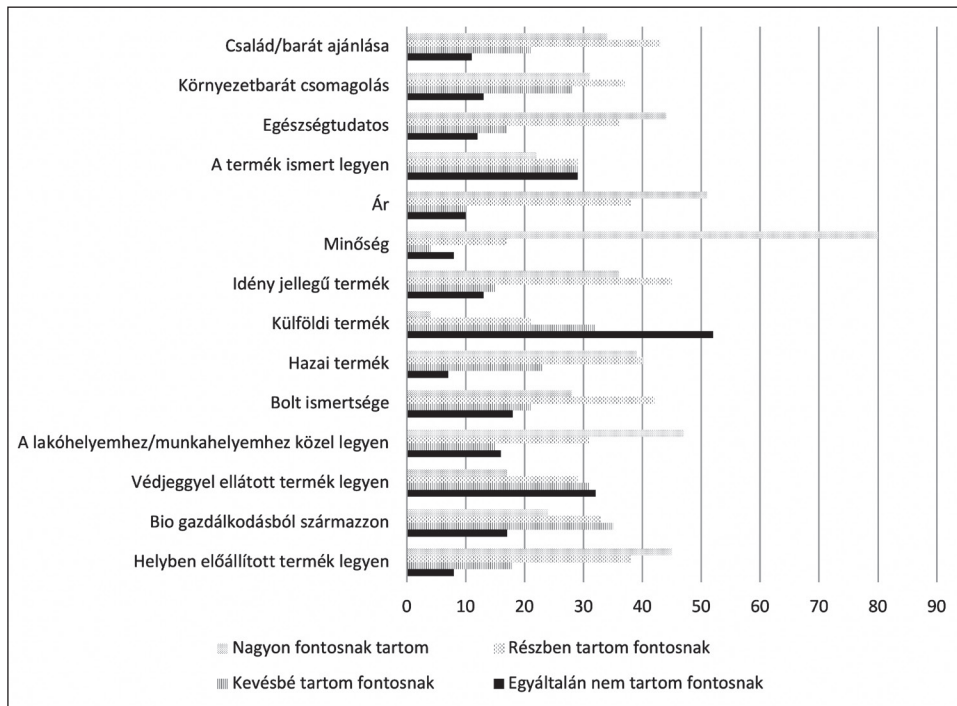

Forrás: kérdőíves felmérés, 2023., n=98

Az élelmiszerek helyben történő megtermelését a válaszadók 60%-a tartotta nagyon fontosnak (a skálán a legnagyobb pontértékkel). Indokként azt fogalmazták meg, hogy ezeket az élelmiszereket finomabbnak, frissebbnek, minőségibbnek, egészségesebbnek, környezetkímélőbbnek tartják. A válaszokból úgy tűnik, hogy aki helyi terméket választ, annak fontos a termék eredete, a termelővel való személyes kapcsolat kialakítása, a bizalom, és az, hogy a terméknek kisebb az ökológiai lábnyoma és hogy az eladott termékért kapott pénz helyben marad, ezzel is a termelő helyben maradását és fejlődését segítve. Többen megfogalmazták azt is, hogy fontos számukra a családi gazdaságok támogatása és a tudatos táplálkozás, hogy a család tagjai minőségi termékeket fogyasszanak. Esetenként még azt is tudják, hogy a helyi termelő mivel kezeli a növényeket, illetve az állatokat mivel etette. A vásárlók reményei szerint kevesebb a vegyi anyag használata az ilyen termelés során, mint a nagyüzemi termékeknél. „Zöldebb”, mivel kisebb a szállítás, így a károsanyag kibocsátás is. Azt is sokan értik, hogy a helyi termelőtől megvásárolt termék hozzájárul a terület gazdaságának fejlesztéséhez, megélhetést ad.

Mivel a helyi termékek köre főként élelmiszer (nyerstermék, vagy feldolgozott), ezért hasznosnak tűnt megkérdezni, hogy élelmiszer vásárlásakor milyen szempontokat tartanak szem előtt a vevők. A válaszokból az derült ki, hogy a fogyasztók a vásárlások alkalmával a minőséget és az árat nézik leginkább. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a megkérdezettek körében kiemelték azt is, hogy a lakóhelyükhöz közel beszerezhető legyen egy adott élelmiszer (3.ábra).

3. ábra: Élelmiszer vásárlási szempontok fontossága (válaszadás, darab)
Figure 3: Importance of food purchase criteria (responses, pieces)

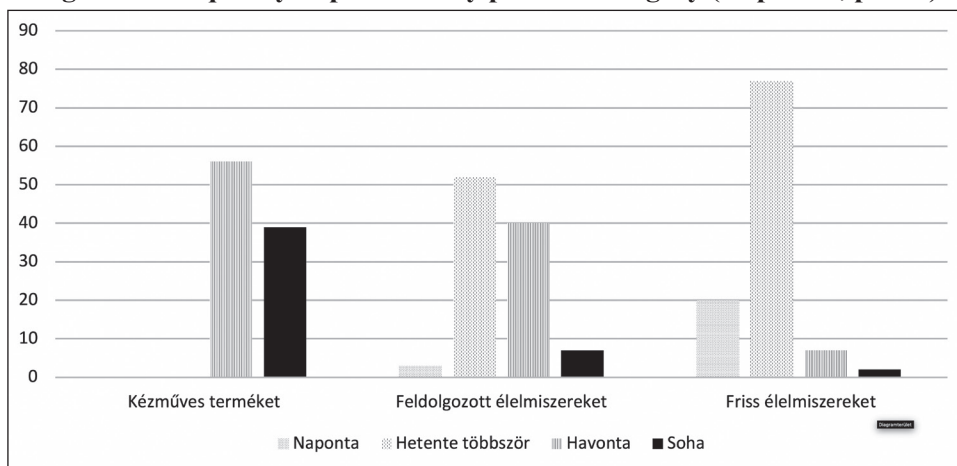
Forrás: kérdőíves felmérés, 2023., n=109

A megkérdezettek többsége (4.ábra) hetente vásárol friss és feldolgozott élelmiszert, kézműves terméket viszont a legtöbben havonta, illetve soha nem vásárolnak. A kézműves termékek megismertetése tehát még a jövő feladata.

Ahhoz, hogy a helyi termékek népszerűsége, a termelők ismertsége tovább nőjön fontos tudni, hogy a fogyasztók *hogyan szeretnének tájékozódni* a kínálati lehetőségekről. Egyes szakirodalmi leírások alapvetően úgy ítélik meg, hogy a vásárlók, akik szeretnének tájékoztatást kapni a termékekről azok két lehetőség közül választhatnak: vagy az értékesítőtől informálódnak, vagy a terméken feltüntetett tájékoztatóból.¹⁴ A kérdőíves felmérés során arra voltunk kíváncsiak, hogy ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy vajon *hogyan szeretnének* információkat kapni a vásárlók a termelők termékeiről, akkor valóban ez a két informálódási mód fog-e tükröződni a válaszokban? A megkérdezettek 36% a valamilyen weboldalt jelölt meg válaszul, és 37%- a közösségi médiát. Ez azt jelenti, hogy a vásárlók kifejezetten preferálják az online felületen elérhető információkat. A hagyományos termékleírások, hirdetések, szórólapok kevésbé vonzóak ma már (5.ábra).

**4. ábra: A vásárlás gyakorisága termékkategóriák szerint
(válaszadás, darab)**

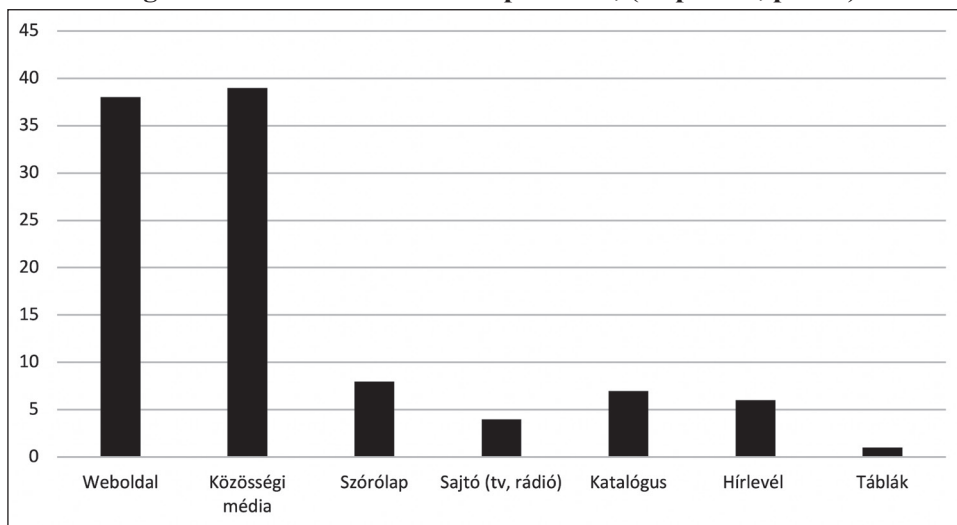
Figure 4: Frequency of purchase by product category (responses, pieces)

Forrás: kérdőíves felmérés, 2023., n=109

5. ábra: Tájékoztatás a helyi termékekről, (válaszadás, darab)

Figure 5: Information on local products, (responses, pieces)

Forrás: kérdőíves felmérés, 2023., n=104

A Vajdasági Agráregyesületek Szövetsége az információáramlás megkönnyítése érdekében vállalta, hogy új weboldalt készít, egy olyan áttekinthető felülettel, ahol válogatni tudnának a vásárlók a termékek között, ugyanakkor a termelőknek is

lehetősége volna megjeleníteni önmagukat. Ennek az új weboldalnak az elkészítése folyamatban van. A kérdőíves felmérésben cél volt megvizsgálni, hogy mindehhez hogyan viszonyulnak a vásárlók és a termelők. Arra vonatkozóan, hogy a Szövetség által gondozott weboldalas tájékoztatást mennyire támogatnák a vásárlók, az eredmény az lett, hogy a megkérdezettek 63%-a nyilatkozott úgy, hogy nagyon hasznosnak találná egy weboldal létrehozását (a legmagasabb támogatottságot jelentette ez a kategória). Ezt azért tartják jó ötletnek, mert így elérhető lenne számukra a Vajdaságban gazdálkodó összes helyi termelő. Indoklásként a megtakarított időt nevezték meg, és a vásárlás megkönnyítését. Egyesek szerint egy ilyen platform létrehozása nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy többen vásároljanak helyi terméket. Ennek révén olyan termékeket is megtalálnának, amely a lakóhelyüktől csak távol szerezhető be. Fontosnak tartják, hogy a weboldalon pontosan tudni lehetne, hogy kik a valódi termelők, azaz ki lehetne szűrni a viszonteladókat. Az új termékekkel való megismerkedés lehetőségét is biztosítaná, így könnyebb lenne értekezni a termelőkkel és talán segítene versenyképesebb árakat állapítani meg. Általában is igaznak érzik a megkérdezettek, hogy segítség lehetne egy kényelmes és hasznos információszerzéshez. Szerintük a saját közösségi környezetük jobb megismeréséhez is hozzájárul, mert van, hogy helyben sem tudják egy falubeliről, hogy mit készít. Azzal pedig, hogy bárhol és bármikor meg lehetne nézni az aktuális ajánlatokat, új termékeket, termelőket lehetne megismerni.

A Vajdasági Agráregyesületek Szövetségének új weboldalával kapcsolatban 72 termelőt is vizsgált a kérdőíves felmérés. Az eredmények szerint 76,4%-uk hasznosnak találná ezt a weboldalt, és a megkérdezettek 80,9% azt is jelezte, hogy szeretne szerepelni ezen a weboldalon. Akik nem szeretnének csatlakozni ehhez, azok a kevés termék előállításal magyarázták döntésüket, azaz, hogy csak a helyi vásárlók igényeit tudják kielégíteni a megtermelt termék- mennyiséggel. Ugyanakkor volt, aki amiatt volt elutasító, mert tart a nyilvánosságtól. Ezzel együtt a megkérdezett helyi termelők zöme hasznosnak tartja egy új weboldal létrehozását. Fontosnak tartják a termékeik reklámozását, hisz ez egy plusz felület, ahol ezt meg tudják tenni. A termékekről a reklám akár külföldre is eljuthat, így könnyebben megtalálnák őket. Egy ilyen weboldal összefogná a termelőket/ termék- készítőket, így talán a piacon is könnyebben tudnának megjeleni. Az együttes megjelenés segítségével a termelők önmagukat és egymást is tudnák fejleszteni.

A megkérdezett termelők a következő funkciókkal látnák el a készülő oldalt: mindenképp könnyen kezelhető felületet várnak, ami gyors kapcsolatfelvételi lehetőséget biztosítana a vásárlókkal. Rövid bemutatkozást képzelnek el képekkel, termék leírással, a termelő elérhetőségével, a raktárkészlet adataival. Szeretnék, ha regisztráció után saját maguk kezelhetnék a profiljukat, például feltölthetnének képeket. Hosszú távon egy közös webáruház létrehozását is remélik az oldaltól. Többen jelezték, hogy egy bemutatkozó promóciós videóval népszerűsíthetők volnának a vajdasági termékek együtt is.

A weboldal ötlete összességében tehát pozitív visszajelzést kapott a helyi termelőtől és a fogyasztóktól is. Megfelelő reklámot kínál és segít a hosszú távú együttműködések kialakításában. A felület nem csak a termelőknek, hanem a vásárlóknak is kedvez. Különösképpen azoknak, akik az igazi házi, helyi természetes termékeket szeretnék megvásárolni. Jól járna tehát az adattárral a termelő és a vásárló is. Ugyanakkor mivel az ár nagyon fontos, így az összehasonlítási lehetőség is ott lenne, illetve több információt tudnának az emberek a termékekről olvasni.

Az a tény, hogy az információszerzésben az online teret a vásárlók egyértelműen preferálják nem mond ellent annak, hogy a vásárlást magát viszont inkább személyesen teszik meg. A megkérdezetteknek csupán 5%-a vásárol online helyi terméket. Arra a kérdésre, hogy a járványhelyzet idején vásároltak-e interneten keresztül helyi terméket, a megkérdezettek 31%-a válaszolt igennel. Ez azt jelenti, hogy a korlátozások idején a vásárlók egyrésze alkalmazkodott a lehetőségekhez. Arra a kérdésre vonatkozóan viszont, hogy vajon a piacok újra nyitásával megtartották-e az online vásárlási szokásukat, az az eredmény jött ki, hogy csupán az érintettek 18%-a tartotta meg ezt egyértelműen. A válaszadók, akik továbbra is online vásárolnak, azok az időszüke miatt döntenek ezen vásárlás mellett, illetve a már jól ismert termékeket merik ilyen módon megvenni. Aki csak részben tartotta meg az online vásárlási szokását (33%), csak az olyan termékek esetében vásárol online, amely a lakóhelyétől távolabb van. A megkérdezett fogyasztók 49%-a viszont szívesebben vásárol személyesen a termelőtől.

4. Következtetések

A helyi termékek rendkívül széles termékskálát képeznek ma már a mezőgazdasági alapanyagoktól egészen a kézműves-termékekig. A vásárlók körében végzett felmérés azt mutatja, hogy nem csupán az áráért, a minőségéért keresettek a helyi termékek, hanem mert a vevőkör egyre inkább tudatosan támogatja a „helyit”, mert tisztában van azzal, hogy ennek az ökológiai lábnyoma kisebb, hogy az eladott termékért kapott pénz helyben marad, ami a termelő megélhetését, a térség fejlődését szolgálja. Többen megfogalmazták azt is, hogy fontos számukra a családi gazdaságok támogatása és az is, hogy mindez erősíti a közösségi identitást.

A helyi termelők/helyi termékek népszerűsítésében, valamint az értékesítés megvalósításában a COVID-okozta korlátozások újraírták a lehetőségeket. COVID előtt a helyi termelők/helyi termékek népszerűsítésében az online térnek nem volt igazán nagy jelentősége; a termelők eléggé tartózkodóak voltak az online rendszerekkel kapcsolatban, és alapvetően a fogyasztók sem feltétlenül voltak tisztában még az online tér előnyeivel. Sokan érezték ugyan, hogy ez lesz a jövő, de sok volt a félelem, a bizonytalanság. A 2020. márciusában bevezetett korlátozások nagyban kihatottak a termelők és fogyasztók kapcsolattartására. A személyes kontaktus hiánya a kapcsolattartást az online térbe toltta el. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy főként a közösségi médiában lehetett a termékek értékesítését, megszerzését

megoldani. Nyilvánvalóan ez is hozzájárult ahhoz, hogy ma már a termelők és fogyasztók is nyitottak és felzárkóztak az online felületeken történő értékesítéshez.

A kérdőíves felmérésben a Vajdasági Agráregyesületek Szövetsége honlapján tervezett online termék/ és termelői-kataszterben a termelők és a vásárlók is felismerték a lehetőséget. A megkérdezett termelők mintegy 81%-a szívesen venné, ha róla adatok volnának elérhetőek a nevezett web-felületen. A megkérdezett fogyasztók nagyobb része (63%-uk) is jelezte, hogy támogatná az online információszerezés lehetőségét.

Fontos tapasztalat a kérdőíves felmérés alapján, hogy noha az információáramlásban ma már az online tér megkerülhetetlennek tűnik, ugyanakkor a COVID-járvány megszorításai után maga a vásárlás visszatért az offline valóságba. A megkérdezett vásárlók, noha az információszerezésben egyértelműen az online teret preferálják, a vásárlást magát viszont inkább személyesen teszik meg. A megkérdezetteknek csupán 5%-a vásárol online helyi terméket. Ez azt jelenti, hogy a helyi termékek vásárlása nem egyszerűen egy funkcionális művelet, mert hozzá tartozik a személyes kapcsolattartás is. Ez magyarázhatja, hogy a COVID alatt 30%-ot is meghaladó online vásárlás 5%-ra apadt, és a vásárlók kifejezetten igénylik a termelőkkel való kapcsolatot. A helyi termék és értékesítésének ügye tehát nem egyszerű üzleti kérdés. A közösségépítéshez is hozzájárul a különböző rendezvényeken, piacokon és vásárokon való találkozásokkal, melyben megvalósul a termelők egymás közti tapasztalatcseréje, és a fogyasztóktól való kapcsolatépítés is. Az ilyen eseményeken lehetőség van a barátkozásra, kóstoltatás alkalmával a véleményezésre, ami hatással lehet a jövőbeli termék előállításra is.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Kápolnai Zsombor (2017): A kiskereskedelem és a szolgáltatások térbeli jellemzői Pest és Nógrád megye aprófalvaiban. *A Falu*. 2017 32/1.
- 2 Kápolnai Zsombor- Nagyné Molnár M. (2020): A bevásárlóközösség fogalmi megközelítése Magyarországon *Studia Mundi- Economica* Vol. 7. No. 1. 26–36. old.
- 3 Kápolnai Zsombor (2017)
- 4 Kápolnai Zs- Nagyné Molnár Melinda (2020) 26–36. old.
- 5 Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2018): Erősödő agrár- és élelmiszergazdaság, jólétben gyarapodó vidék, forrás: <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/7242-erosodo-agrar-es-elelmiszergazdasag-joleteben-gyarapodo-vidék>
- 6 Bótáné Horváth Noémi (2014): Helyi termékek értékesítésének lehetőségei és korlátai vidéken, In: *Agrártudományi Közlemények*, 2014/58 forrás: https://www.researchgate.net/publication/332680541_Opportunities_and_barriers_of_local_products_sales_in_rural_regions/fulltext/5cc316014585156cd7b445e3/Opportunities-and-barriers-of-local-products-sales-in-rural-regions.pdf
- 7 G. Fekete Éva (2013): Integrált vidékfejlesztés Miskolc
- 8 Kuslits B. – Kocsis T. (2019): Visszatérés a piachoz: fenntartható élelmiszer fogyasztás Budapesten. *Magyar Tudomány* 180 (6) 884–893. old.
- 9 Gallastegui G. I. (2002): The Use of Eco-Labels: A Review of the Literature. *European Environment* 12 (6) 316–31. old.
- 10 Prosperitási Alapítvány; Helyi termék kézikönyv és szabályzat, forrás: https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/helyi_termek_szabalyzat_uj.pdf (letöltés ideje: 2022.11.26.)
- 11 Vajdasági helyi termék kézikönyv és szabályzat, forrás: https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/helyi_termek_szabalyzat_uj.pdf (letöltés ideje: 2023.04.08.)
- 12 U.o.
- 13 U.o.
- 14 Kuslits B. – Kocsis T. (2018): Körforgás, visszacsatolás a fenntartható élelmiszerpiacon. *Lépések* 23 (2) 6–7. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bótáné Horváth Noémi (2014):** Helyi termékek értékesítésének lehetőségei és korlátai vidéken, In: Agrártudományi Közlemények, 2014/58 forrás: https://www.researchgate.net/publication/332680541_Opportunities_and_barriers_of_local_products_sales_in_rural_regions/fulltext/5cc316014585156cd7b445e3/Opportunities-and-barriers-of-local-products-sales-in-rural-regions.pdf
- G. Fekete Éva (2013):** Integrált vidékfejlesztés Miskolc
- Gallastegui G. I. (2002):** The Use of Eco-Labels: A Review of the Literature. European Environment 12 (6) 316–318. old.
- Kápolnai Zsombor. (2017):** A kiskereskedelem és a szolgáltatások térbeli jellemzői Pest és Nógrád megye aprófalvaiban. A Falu. 2017 32/1.
- Kápolnai Zs- Nagyné Molnár M. (2020):** A bevásárlóközösség fogalmi megközelítése Magyarországon Studia Mundi- Economica Vol. 7. No. 1. 26-36
- Kujáni K. O. (2014):** Fenntarthatósági és rövid ellátási lánc modellek alkalmazásának hazai vizsgálata
- Kuslits B. – Kocsis T. (2018):** Körforgás, visszacsatolás a fenntartható élelmiszerpiacon. Lépések 23 (2) 6–7. old.
- Kuslits B. – Kocsis T. (2019):** Visszatérés a piachoz: fenntartható élelmiszer fogyasztás Budapesten. Magyar Tudomány 180 (6) 884–893. old.
- Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2018):** Erősödő agrár- és élelmiszergazdaság, jólétben gyarapodó vidék, <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/7242-erosodo-agrar-es-elelmiszergazdasag-joleteben-gyarapodo-videk>
- Prosperitási Alapítvány;** Helyi termék kézikönyv és szabályzat, forrás: https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/helyi_termek_szabalyzat_uj.pdf (letöltés ideje: 2022.11.26.)
- Vajdasági helyi termék kézikönyv és szabályzat.** Forrás: https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/helyi_termek_szabalyzat_uj.pdf (letöltés ideje: 2023.04.08.)

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT

főiskolai tanár, habil.

Kodolányi János Egyetem, Jól-léti Társadalom Intézet, Székesfehérvár
professor, Kodolányi János University, Institute for Social Well-being
Székesfehérvár, Hungary

ORCID: 0000-0003-1845-1852

email: lbedit@kodolanyi.hu

HORVÁTORSZÁG GAZDASÁGI TALPRAÁLLÁSÁNAK ÉS AZ EURÓ BEVEZETÉSÉNEK DILEMMÁI

*THE DILEMMAS OF CROATIA'S ECONOMIC RECOVERY AND THE
 INTRODUCTION OF THE EURO*

ABSTRACT

Compared to the other states joining the European Union in 2004, in Croatia the economic and political transformation process has been initiated rather late and all the structural changes have just been partially implemented. In the long run, however, the country's economy was the best performing in the Western Balkans and Zagreb was able to fulfil the EU economic criterion to have a functioning market economy and the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union. Despite these improvements the reforms came to a halt at an early stage in 2009 due to the economic crisis. Croatia has painfully recovered for more than six years from the crisis, largely due to the absence of anti-cyclical government measures. In 2015, the Croatian economy entered a period of slow but rather steady recovery. The increase in economic resilience was already visible during the COVID19 crisis, after which the Croatian economy strongly recovered, with GDP reaching prepandemic level already in 2021. Croatia no longer had macroeconomic imbalances due to progress in numerous indicators, from pay rises, employment growth to public debt reduction and a drop in unemployment, to which activities of the euro introduction strategy also contributed.

While the process of Croatia's EU accession took almost 8 years, it is increasingly likely that the process of adopting the euro from the moment of joining ERM2 to the full membership in the euro area will be reduced to the shortest possible period, likely 2,5 years. After fulfilling normative and numerical Maastricht criteria and gaining strong political support of European institutions, the euro will become the official Croatian currency on 1st of January 2023 resulting in an enlargement of the euro area to 20 countries.

Kulcsszavak: makrogazdaság, kritériumok, konvergencia, ERM-II, euró

Keynotes: macroeconomy, criteria, convergence, ERM-II, euro

1. Bevezetés

A 2008-as gazdasági válságból az Európai Unió országainak túlnyomó része viszonylag gyorsan talpra állt, új és erős növekedési ciklus vette kezdetét, mely megeremtette a tartalékokat és a fiskális kapacitást egy újabb gazdasági recesszió idején a beavatkozáshoz, melyre a COVID 19 válsághoz kapcsolódóan került sor. Néhány uniós államban azonban a krízis hosszútávra nyúlt és Horvátország ezen országok közé tartozott. A nyugat-balkáni állam lassú talpra állásának hosszú távra, az önállóvá válás időszakáig visszanyúló okai vannak, s szerepet játszik benne a kilencvenes évek háborúja, valamint az eközben felemás módon végrehajtott demokratikus átalakulás és piacgazdaság kiépítésének visszasságai. Utóbbi a felszínen megvalósult, de az állam hosszú ideig meghatározó szerepet játszott a gazdaságban, a privatizáció a pártállami elitnek kedvező módon ment végbe és a nagy strukturális reformok elmaradtak vagy hiányosan kerültek bevezetésre. Mivel a gazdasági konszolidáció csak részlegesen valósult meg, a belső gazdasági nehézségek a külső válság következtében felerősödtek és ezért a belső problémák miatt a válság hosszabb, a kiigazítás költségesebb és lassúbb folyamat volt, s ezáltal 2008 után mély recesszió jellemezte a horvát gazdaságot.¹¹

A 2000-es években Horvátország makrogazdasági mutatói pozitív mérleget mutattak, s a látszólag stabil állam egy főre jutó reál GDP-je 2002 és 2008 között évi átlagban 4,5%-kal nőtt, mellyel elérte az EU átlag 63%-át. A gazdasági növekedés hátterében azonban a belső fogyasztás bővülése, a kevés működőtőke, a turizmusra épülő egyoldalú gazdasági szerkezet (a turizmus a GDP 20%-át teszi ki), az olcsó hitelek, a magánbefektetések, és olyan iparágak megerősödése állt, melyek termékei nem a kereskedelmi forgalom részeként eredményezték a gazdaság bővülését, így nem csoda, hogy a válság hatására a gazdasági növekedés már 2008-ban 2,1%-ra mérséklődött, s 2009-ben ténylegesen negatív irányt vett, amikor is -6,9%-ra süllyedt.²

A 2008 előtti növekedés motorjai nem tudták az állam versenyképességét biztosítani, az hosszú távon fenntarthatatlanná vált. A visszaesés mindenképpen bekövetkezett volna, a válság csupán felszínre hozta a horvát gazdaság és társadalom strukturális problémáit. A recesszióval súlyosbított későn megkezdett és be nem fejezett reformoknak, a részlegesen megvalósuló strukturális átalakulásnak, a prociklikus gazdaságpolitikának és a gyenge gazdasági diverzifikációnak köszönhetően Horvátország hosszantartó és mély válságba került, és csak 2015-től állt mérésékelt növekedési pályára.³

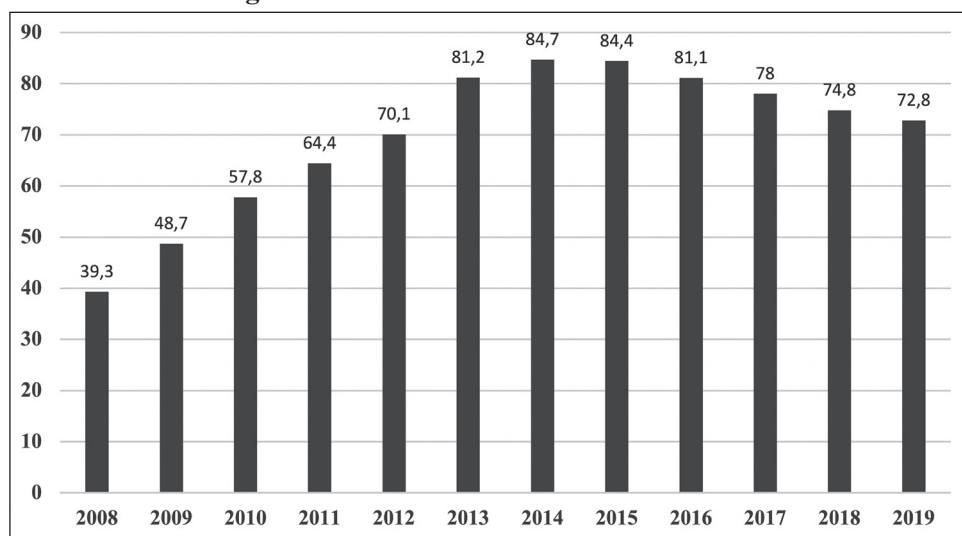
A tanulmány célja a 2008-as elhúzódó válság után bekövetkező gazdasági felendülés fő összetevőinek és a horvát kormányzat gazdasági reformtörekvéseinek ábrázolása, majd a COVID-19 okozta recesszió és az utána következő gyors talp-

raállítás bemutatása, mely szabad utat nyitott az euró bevezetésének. Az esszé arra a kérdésre keresi a választ, hogy melyek voltak a horvát gazdaságpolitika legfőbb sajátosságai és eredményei, milyen alapvető változások eredményezték a kedvező makrogazdasági mutatókat. Igazolni kívánja, hogy ezek állnak a háttérben az euroövezeti tagság elnyerésének, mindamelllett azt is vizsgálja, hogy milyen előnyökkel jár az Európai Unió számára, hogy Horvátország lehet a 20. olyan állam, mely az idén éppen fennállásának huszadik évfordulóját ünneplő eurót használhatja a kuna helyett. A rendelkezésre álló szakirodalom elsősorban a Horvát Statisztikai Hivatal, a Nemzeti Bank és a horvát kormány honlapja, továbbá az Európai Bizottság, az Európai Unió Tanácsa és az Európai Parlament hivatalos dokumentumai, mint angol és horvát nyelvű primer források kerültek felhasználásra.

2. A horvát gazdaság a két válság közötti időszakban

Horvátország mintegy hat évig tartó recesszió után lábalt ki a gazdasági válságból, melyben a korábban említett strukturális problémák mellett meghatározó szerepet játszott a kormány elhibázott prociklikus gazdaságpolitikája.

1. ábra: A horvát államadósság 2008-2019
Figure 1: Croatian national debt 2008-2019

Forrás: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2008–2018 adatai és Croatian National Bank: Statistics Statistics – HNB alapján saját szerkesztés

A 2008-ig tartó fellendülés időszakában az ún. kvázi-keynesiánus módszer alapján a megszorítások helyett a gazdasági expanziót és gazdaságélénkítést helyezte

előtérbe, vagyis az adókat csökkentette, míg a közkiadások nőttek ezzel fokozatosan eladósítva az államot, melyet alátámaszt, hogy az államadósság a 2008. évi 39,8%-ról 2014-ben 84,7%-ra nőtt. A gyenge belső gazdaság tovább csökkentette a felhalmozott adósságállomány visszafizetésének esélyeit, s ez, mint egy gazdasági spirál a válság további mélyülését és az állam sebezhetőségének növekedését eredményezte. Ráadásul a recesszió idején – amikor a legnagyobb szükség lett volna a gazdaság élénkítésére – a horvát kormányzat fiskális megszorításokat vezetett be, s ezen anticiklikus kormányzati intézkedések hiánya jelentős mértékben hozzájárult az elhúzódó válsághoz.⁴ A 2008-as válság időszakában mind a költségvetés hiánya, mind az államadósság tartósan átlépte a stabilitási és növekedési paktumban lefektetett, a bruttó hazai termék (GDP) 3, illetve az államadósság 60%-ában megállapított küszöbértéket, ezért egyrészt csökkentése alapvető prioritásként fogalmazódott meg az ország Stratégiai Fejlesztési Keretprogramjában és reformterveiben, másrészt a Bizottság javaslatára a Tanács 2014-ben túlzottdeficit-eljárást indított Horvátország ellen.⁵ A központi költségvetés hiánya 2011-ben érte el a mélypontját, a GDP 7,8%-ára csökkent. A makrogazdasági egyensúlyhiány kezelésére szolgáló eljárás korrekciós cselekvési terve értelmében 2014-ben 4,6%-on kellett tartania a deficitet, 2015-ben 3,5%-ra szorítania a hiányt, hogy a költségvetés 2016-ban már csak a GDP 2,7%-kal tartalmazzon több kiadást (a hiány abban az évben 0,8% lett), mint bevételt.

A horvát kormányzat sikeres intézkedései – többek között aktív törvénykezéssel megteremtve a jogszabályi feltételeket, a gazdaságpolitika korábbi hibáit és a strukturális problémákat felismerve megfelelően orvosolta ezeket, az ország konvergencia-programja, a Nemzeti Reformprogram, és az EU által szorgalmazott gazdasági kormányzás – következtében a kiigazítás sikeres volt, a hiány az előre jelzett időszakban a GDP 3%-a alatt marad. Mivel a 2016-os adósságráta is csökkenést mutatott, így az Európai Tanács bejelentette, hogy az állam teljesítette az EU hiánycsökkentésre vonatkozó programját, így 2017. júniusában az EU megszüntette a túlzottdeficit-eljárást az állam ellen.⁶

A 2015–2019-es időszakban az éves gazdasági növekedés átlagosan 3%-os volt, ami meghaladta az uniós átlagot. Jelentős eredményeket ért el a külkereskedelmi volumene tekintetében is, az export a horvát GDP egyre nagyobb részét tette ki, így az áruexport 44,6%-kal, míg a szolgáltatásoké 25,7%-kal nőtt, megközelítve ezzel a behozatalt. Mindezek következtében, amint azt az első ábrán is nyomon követhetjük, 2015–2019 között a GDP-arányos adósság 84,7%-ról 72,8%-ra csökkent, s jelentős eredményeket könyvelhetünk el a foglalkoztatási ráta tekintetében is, mely 59,2%-ról 66,7%-ra nőtt.⁷

A 2017-ben hatalomra került új kormány a túlzottdeficit-eljárás megszüntetésére, valamint a gazdasági fellendülésre építette új gazdaságpolitikáját, melynek öt pillére volt, így (1) az adórendszer egyszerűsítése; (2) beruházás a növekedés motorjaiba, pl. a mezőgazdaságba, turizmusba és az iparba; (3) az intézmények hatékonysága; (4) az államháztartás fenntarthatósága; (5) az oktatási rendszer reformja. Kulcsfon-

tosságúnak tekintették a fiskális stabilitás megteremtését és megőrzését egyrészt a jobb hitelbesorolás, másrészt a nemzetközi pénzügyi piacokon kedvezőbb pozíció elérése, harmadrészt a konvergenciaprogram teljesítése érdekében.⁸

Nem, vagy csak nagyon lassú javulás volt tapasztalható a foglalkoztatás vonatkozásában. A 20-64 év közöttiek foglalkoztatási rátája 2018-ban is csak 71% volt, a második legalacsonyabb az Európai Unióban, melynek háttérében olyan strukturális problémák álltak, mint a korai nyugdíjazás, a privatizáció, a korábban állami tulajdonú cégek szerkezetátalakítása, a nyugdíjba vonulás speciális formáinak továbbélése (pl. háborús veteránok), az elhúzódó oktatási idő és az elsősorban nőket érintő családi kötelezettségek. A teljes munkanélküliségi ráta ugyan több mint a felére csökkent a 2013. évi csúcsot követően 17,3%-ról a pandémiát megelőzően 6,6%-ra, ami jelentős eredmény, de még mindig az egyik legmagasabb az Európai Unióban. Árnyalja a helyzetet, hogy a tartósan munkanélküliek száma 40%-ot tett ki, probléma a fiatalok munkába állása és a nők foglalkoztatottsága is rendkívül alacsony.⁹

3. A horvát makroökonómiai mutatók a COVID-19 válság kitörésétől napjainkig

Amikor a COVID-19 világjárvány elérte Horvátországot, a gazdaság lényegesen ellenállóbb helyzetben volt, mint a 2008-as globális pénzügyi válság idején, ennek ellenére a gazdasági visszaesés a válság első évében meglehetősen jelentősnek bizonyult, európai uniós viszonylatban az egyik legnagyobb volt. A válságot elmélyítette a 2020-as márciusában és decemberében lezajlott két pusztító földrengés, így az állam az év végére formálisan is a recesszió állapotába került. Ezt a GDP visszaesésében nyomon követhetjük, mely a pandémia évének első negyedében még az előrejelzéseknek megfelelően alakult, de a második és harmadik negyedévben a GDP már 10%-kal csökkent a 2019. év azonos időszakához viszonyítva, s így éves átlagban -8,1%-on állt meg. Háttérében a COVID-19 válság enyhítésére fordított támogatások mellett a lakossági fogyasztásban tapasztalható jelentős visszaesés, a turizmus, a tőkebefektetések, az export és import nagymértékű csökkenése állt.¹⁰

A világjárvány, az ebből következő gazdasági hanyatlás és a válságkezelés negatív irányba fordította a 2015 óta folyamatosan csökkenő államadósságot is, mely szintén a pandémia évében, 2020-ban tetőzött és a GDP 88,7%-án állt meg. Hasonló tendenciát tükröz az államháztartás hiánya, mely a COVID-19 előtti évek egyik erőssége volt a délkelet-európai államnak, de 2020-ban az előző évhez képest 7,7%-os visszaesést produkált. A kormányzat ezért kénytelen volt a költségvetés kiigazításához folyamodni, melyet május 18-án fogadott el a parlament. A COVID-járványkezelésre vonatkozó gazdasági intézkedésekkel a zágrábi kormány elsősorban a drasztikus gazdasági visszaesést tudta némileg kompenzálni és az ágazati leállás okozta bevételkiesésben hajtott végre tüneti kezelést. Ennek során azonban felélte az államháztartás előző két évben felhalmozott többletét és

tartalékait. A költségvetési bevételek nagyarányú csökkenését a járványkezelési intézkedések miatt megnőtt állami kiadások mellett, az adó- és járulékfizetések elhalasztása és a tervezett a gazdasági növekedés elmaradása okozta.

Összességében megállapítható, hogy a pandémia nyomában járó recesszió mélyen érintette a horvát makrogazdasági mutatókat, megakasztva azt az ígéretes növekedési pályát, mely a 2015 utáni időszakot jellemezte.¹¹

1. táblázat: Horvátország fő makrogazdasági mutató 2015–2022
Table 1: The Main Macroeconomic Indicators of Croatia 2015–2022

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022(e)
GDP	2,5	3,5	3,4	2,8	2,9	-8,1	(6,3) 10,2	5,8
infláció	-0,5	-1,1	1,1	1,5	0,8	0,1	2,6	2,0
államadósság	84,3	80,8	77,6	74,3	72,8	88,7	82,3	79,2
munkanélküliség	16,2	13,1	11,2	8,4	6,6	7,5	8,68	6,2
államháztartási hiány	-3,5	-0,9	0,8	0,2	0,3	-7,4	-4,11	-2,68

Forrás: Hrvatska Narodna Banka Main macroeconomic indicators – HNB

Ugyanakkor a jelentős visszaesés ellenére az állam a talpraállítás tekintetében meglehetősen jól teljesített, s ezt támasztja alá az 1. sz. táblázat minden makrogazdasági mutatója. A horvát gazdaság 2021-re 6,35%-os GDP gyarapodást tervezett, de a sikeres gazdaságélénkítő intézkedések következtében ez végül 10,2%-ban realizálódott, mellyel Zágráb az Európai Unió három legjobban teljesítő állama közé jutott. 2022-ben, ha nem is ilyen magas, de 5,8%-os bővüléssel számol, melyet azonban nagy mértékben befolyásolhat az orosz-ukrán háború és a nyomában fellépő energiaválság, valamint a növekvő infláció. Mindenesetre a Horvát Statisztikai Hivatal jelentése szerint Horvátország gazdasága 7,7%-kal nőtt 2022. második negyedében az előző év azonos időszakához képest – második legmagasabb az Európai Unióban –, mely 0,7%-os emelkedés a január és március közötti időszakhoz képest. A gazdasági stabilitás jele, hogy ez az ötödik negyedév egymás után, amikor növekedést képes produkálni a horvát gazdaság.¹²

A költségvetési mozgástér 2021-ben láthatóan javult, bár nem sikerült olyan jelentős eredményt elérni, mint a növekedés terén. A horvát kormányzat 2022-re jelentős konszolidációt célzott meg, a kormány által tervezett GDP-arányos államháztartási hiány 2022-ben 2,8%-os, 2023-ban pedig 1,6%-os deficittel számol. A hiány fedezésére azonban a horvát kormányzatnak hitelfelvételre volt szüksége, ami a pandémia első évében nem kis mértékben járult hozzá az államadósság növekedéséhez, de a vártnál kedvezőbb gazdasági mutatók már 2021-ben pozitívan befolyásolták az adósságot, mely több mint 6%-kal csökkent, s 2022-ben tervezetten 80% alá eshet. Az államadósság tekintetében is lassú javulás történt 2021-ben, s a horvát nemzeti reformprogram további eredményeket vetít előre, így

2022-ben 76,2%, 2023-ban 71,7%, 2024-ben 68,9%, 2025-ben pedig 66,9 százalékos GDP-arányos államadóssággal számol.¹³

Eközben a globális energia- és élelmiszerárak emelkedése hozzájárult az infláció növekedéséhez, amely 2021-ben 2,6%-ot tett ki és a növekedés 2022-ben is folytatódott. Az áremelkedésre reagálva a hatóságok 2022 februárjában intézkedéscsomagot jelentettek be, melyet szeptemberben újabb kiegészítés követett, s ezek elsősorban a kritikus fontosságú termékekre vonatkozó héakulcsok csökkentésére és az alapvető élelmiszerek árának korlátozására, valamint a kiszolgáltatott háztartásoknak nyújtott energiatámogatásokra összpontosítottak. A szabályozott energiaárak bizonyára továbbra is korlátozni fogják a negatív tendenciák gazdaságba való teljes átgyűrűzését. A horvát pénzromlás – más országokhoz hasonlóan – elsősorban az energia- és élelmiszerárak növekedésének következménye. Az energia ára jelentős mértékben függ az ukrainai háborútól, bár már azt megelőzően emelkedni kezdett és a háború csak tovább fokozta a drágulást.¹⁴

Az intézkedések ellenére a 2022 első félévévi inflációs ráta 8,6% lett, s a fogyasztói árak 2022 júniusában 12,1%-kal emelkedtek 2021 azonos hónapjához képest, ami a legmagasabb inflációs ráta azóta, hogy a nemzeti statisztikai hivatal figyelemmel kíséri ezeket az adatokat. A fogyasztási cikkek és szolgáltatások árai 2022 májusához képest 1,1%-kal nőttek.¹⁵

A horvát gazdaság jelenlegi mutatói alapján szilárd növekedést tükröz 2022-ben is, bár látható módon a bázishatás elmúlásával lassabb ütemben, mint a megelőző évben. A belföldi kereslet továbbra is erős, s a háztartások fogyasztása, valamint állóeszköz-beruházásai egyaránt hozzájárulnak a GDP növekedéséhez. A magánfogyasztás mellett a javuló munkaerőpiac, a felhalmozott megtakarítások és a fogyasztási hitelek emelkedése is gazdaságösztönző tényezők. Jelentősen befolyásolta a pozitív trendeket az idegenforgalmi ágazat magára találása. 2022 júliusában 4,3 millió turista érkezett az országba, ami 25,3 millió vendégéjszakában realizálódott. Ez kétszámjegyű növekedést jelent az előző év júliusához képest. Függetlenül attól, hogy a COVID-19 járvány továbbra is fennáll, 22,9%-kal többen érkeztek és 20,6%-kal több éjszakát töltöttek Horvátországban, mint 2021-ben. Sőt, ez még a járványt megelőző évhez képest is 0,4%-os növekedést jelent. A 2022 január és július közötti időszakban összesen 9,8 millió turista töltött el 47 millió éjszakát az adriai államban, s ez a 2021-es év azonos időszakához képest 67%-os érkezésbeli és 54,1%-os éjszakai bővülést tükröz.¹⁶

Az idegenforgalmi ágazat sikerei kedvezően hatottak a munkaerőpiaci folyamatokra is. A munkanélküliség, melyet a 2008-as válság idején Horvátország egyik legnagyobb problémájaként tarthattunk számon, s 2014-ben érte el csúcspontját 17,29%-kal, a két válság közötti időszakban jelentős eredményeket ért el és 2019-ben már csak 6,62%-os volt. A munkanélküliségi ráta a pandémia évében 7,51%-ra nőtt és a következő évben is tovább emelkedett, egészen 8,68%-ig. A megindult pozitív gazdasági folyamatoknak, az idegenforgalom növekedésének, a szolgáltatási ipar bővülésének köszönhetően a munkanélküliségi ráta 2022 júliusában 6,3%-

ra csökkent és ezzel egyidejűleg a foglalkoztatás terén is javulás tapasztalható. S bár láthatóak az ezen a területen elért eredmények, továbbra is fennállnak a nagy területi különbségek, a fiatalok és nők foglalkoztatásának alacsonyága.¹⁷

A gazdasági növekedés fellendülésében jelentős uniós források is szerepet játszanak. Ez egyrészt magában foglalja a többéves pénzügyi keretből származó ún. hagyományos alapokat, mely a 2021-2027 közötti időszakra több mint 14 milliárd euró támogatást biztosít az EU legfiatalabb tagállama számára. Másrészt a Next generation által biztosított helyreállítási és ellenállóképességi eszköz révén 10 milliárd euró (a támogatás és a hitel részt is beleértve) illeti meg Zágrábot. Utóbbi kapcsán az Európai Bizottság Horvátország 2020. évi GDP-jének 12,8%-át kitevő, 6,3 milliárd eurós támogatást hagyott jóvá a 2021-2026-os időszakra, melyhez 3,6 milliárd eurós hitel társul. Az állam már 2021 októberében megkapta az első kifizetést, 818 millió eurót. A projektek magukban foglalják az energiahatékonysági, megújuló energiára és zöld beruházásokra vonatkozó fejlesztéseket, a fenntartható mobilitást, a közszféra, a felsőoktatás digitalizációját, továbbá a rurális terek digitális bekapcsolását a horvát gazdaságba. Figyelembe véve az összes rendelkezésre álló uniós eszközt, az elkövetkezendő hét évben mintegy 30 milliárd euró áll Horvátország rendelkezésére a fejlesztésekre.¹⁸

2. táblázat: A horvát gazdaság erősségei és gyengeségei

Table 2: Strengths and weakness of Croatian economy

erősségek	gyengeségek
geopolitikai helyzet	egyoldalú gazdasági szerkezet
hosszú tengerpart	idegenforgalomtól való függés (GDP 20%)
olaj – és gázpotenciál	alacsony ipari diverzifikáció
ERM-II-hez való csatlakozás	intézményi hiányosságok: nem hatékony a közigazgatás, az egészségügy, az igazságszolgáltatás
eurózónához való csatlakozás kilátásai	korruptió
jelentős uniós források	magas államadósság
kiváló infrastruktúra	versenyképesség hiánya
	magas ifjúsági és női munkanélküliség
	szakképzett munkaerő elvándorlása
	népesség csökkenése

Forrás: Coface: Economic analyses: Croatia. Croatia / Economic analysis – Coface (cofacecentraleurope.com)

A 2021-ben elfogadott horvát nemzeti reformprogram 2022-ben 3%-os gazdasági növekedéssel számol, 2023-ban 4,4%-kal, 2024-ben 2,7%-kal, 2025-ben pedig 2,5%-kal tervez. A program összesen 95 intézkedést tartalmaz, melyből 60 a helyreállítási és rezilienciaépítési tervre vonatkozik. A teljes összeg 66%-át helyre-

állításra, 34%-át az ellenálló képesség növelésére fordítják. Az aktivitások hat területet ölelnek fel, így a gazdaság, a közigazgatás, az igazságügy és állami vagyon, az oktatás, a tudomány és kutatás, a munkaerőpiac és szociális védelem, valamint az egészségügy fenntarthatóvá és versenyképessé tételét. Mindezek kiegészülnek a klímaváltozás kihívásaival, az energia-fenntarthatósággal, a digitalizációval, valamint a korrupció megelőzésével és leküzdésével kapcsolatos célkitűzésekkel.¹⁹

Minden makrogazdasági mutató azt tükrözi, hogy bár Horvátországot 2020-ban mélyen érintette a válság, abból már a következő évben sikeresen talpraállt, illetve látható módon elkezdődött a javulás és nem ismétlődött meg a 2008-as hosszan tartó recesszió. Háttérben az állt, hogy a két válság közötti időszakban sikeresen végrehajtotta a legfontosabb strukturális reformokat, melyek a gazdaság motorjaiként funkcionálva lehetővé tették a gyors kilábalást. A felépülés 2021-22-ben 'V' fellendülési görbével jellemezhető (meredek visszaesés, majd a gazdasági növekedés meredek emelkedése), mely lehetővé tette a válság előtti pozitív folyamatok folytatását, gazdasága fenntarthatóvá vált, ezzel is alátámasztva az euró bevezetésének lehetőségét.²⁰

4. Euró bevezetése

Az Európai Unióba való 2013-as belépéssel Horvátország számára kötelezővé vált az euró hivatalos pénznemként történő bevezetése, de ehhez először meg kellett felelnie az EU által meghatározott valamennyi alapvető követelménynek. Ezek közül a legfontosabbak a maastrichti kritériumok, mely szerint az infláció nem lehet 1,5 százalékponttal több, mint a három legnagyobb árstabilitással rendelkező tagállam inflációs rátájának átlaga. További feltétel, hogy az éves államháztartási hiány nem haladhatja meg a bruttó hazai termék (GDP) 3%-át, a bruttó államadósság nem lépheti túl a GDP 60%-át, és a hosszú távú hitelek kamatlába legfeljebb 2 százalékponttal lehet magasabb, mint a három, legnagyobb árstabilitással rendelkező tagállam tízéves lejáratú államkötvényeinek átlagos kamatlába.²¹

2017. októberében a Horvát nemzeti Bank és a kormányzat közösen az euró horvátországi bevezetésének előkészítésére gazdasági konferenciát szervezett, ahol a miniszterelnök annak a feladatnak adott hangot, hogy mielőtt az ország 2020-ban átveszi az Európai Unió elnökségét, be kíván lépni aERM-II. Európai Valuta mechanizmusba. A dokumentum pontos dátumok megnevezése nélkül célként fogalmazta meg, hogy Horvátország két kormányzati cikluson belül az euróövezet tagjává váljon (ami az elkövetkezendő 7-8 évet jelentette). Borisz Vujcic jegybankelnök a konferencián elhangzott hozzászólása szerint a szükséges kritériumok teljesítése reális célkitűzés, de hozzátette, hogy addig még számos strukturális reformra van szükség. Az euró bevezetését segítheti, hogy Horvátország a leginkább „euroizált” uniós ország azok közül, amelyek még nem vezették be a közös valutát, hiszen a helyi betétek mintegy 75%-a és a helyi adósságok 67%-a euróban denominált. A horvát kereskedelmi tőzsde mintegy 60%-a az eurózónához kapcsolódik, míg a turisztikai bevételek 70%-a az euróövezet országaiból származik.²²

Mindezt megerősítette a 2018. május 10-én elfogadásra kerülő az euró Horvátországban történő bevezetésére vonatkozó stratégia, melyben elemzik az euró bevezetésének gazdasági költségeit és hasznait, és ennek alapján megerősítik, hogy Horvátországnak a lehető leghamarabb be kell vezetnie a közös valutát.²³

3. Táblázat: Az euró bevezetésének előnyei és költségei

Table 3: The benefits and costs of introducing euro

az euró bevezetésének fő előnyei	az euró bevezetésének fő költségei
tranzakciós költségek csökkentése	monetáris szuverenitás elvesztése
az árfolyamkockázat csökkentése	árfolyampolitika elvesztése
számviteli költségek csökkentése	az euró bevezetésének költségei (várhatóan a horvát GDP 0,5%-a)
spekulatív támadások megelőzése	árak rövid távon történő emelkedése (várhatóan a GDP 0,2 – 0,4 %)
árstabilitás	a pénzeszközök EKB kezébe
az átláthatóság javulása, könnyen összehasonlíthatóvá válnak	
tőkeáramlás stabilizálódása	
devizaadósság-hányad eltűnése megszünteti a GDP-hez mért államadósság-ráta növekedésének kockázatát árfolyamgyengülés esetén	
FDI növekedése	
alacsony inflációs ráta	
kereskedelem és turizmus ágazatok további erősödése	
erősebben integrált és hatékony pénzügyi piacok	
uniós gazdasági integráció magasabb szintje	
gazdasági stabilitás és növekedés	
nagyobb érdekérvényesítés a globális gazdaságban	

Forrás: Vlada Republike Hrvatske Hrvatska narodna banka: Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj. Travanj 2018. 18–46.

Horvátország 2020-as költségvetési tervének negatív kilátásai és a pandémia okozta gazdasági válság aggályossá tette az „euróövezet váróterme” néven ismert ERM-II-be tervezett belépését, de ennek ellenére a horvát kuna (együtt a bolgár levával) 2020. július 10-én bekerült az árfolyam-mechanizmusba. A döntést az euróövezeti országok pénzügyminiszterei, az Európai Központi Bank elnöke, valamint Dánia, Bulgária és Horvátország pénzügyminiszterei és jegybankelnökei közös megegyezéssel hozták meg, melyre az Európai Bizottság és a Gazdasági és Pénzügyi Bizottság bevonásával közös eljárást követően került sor.

Az ERM-II-ben való kétéves részvétel célja az euroövezeten kívül lévő Zágráb támogatása és felkészítése arra, hogy az euróövezethez csatlakozzon, mely komoly

mérföldkönek számít az euró felé vezető úton. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két évet követően automatikusan bevezethető az európai fizetőeszköz. Ugyanis, ha a kiválasztott makrogazdasági mutatók nem felelnek meg a maastrichti kritériumoknak a tagország az ERM II-ben korlátlan időt tölthet. A horvát kormány 2020 decemberében nemzeti tervet fogadott el a horvát kuna euróval való felváltására. A terv fő célja az euróra való zökkenőmentes átállás biztosítása.²⁴

Az európai döntéshozatali folyamat részeként az Európai Bizottság 2022. június 1-jén a 2022. évi konvergenciajelentésében megállapította, hogy Horvátország teljesíti az euróövezethez való csatlakozás valamennyi kritériumát, és javasolta a Tanácsnak, hogy Horvátország 2023. január 1-jén vezesse be az eurót.²⁵

Következő lépésként 2022. június 16-án az eurócsoport jóváhagyta az Európai Bizottság és az Európai Központi Bank pozitív értékelését, és egyetértett abban, hogy Horvátország teljesítette az összes szükséges gazdasági konvergenciakritériumot. Ezután az ECOFIN Tanács június 17-i ülésén az euroövezeti tagállamok minősített többségi szavazatával szabad utat kapott az euró horvátországi használata. Az Európai Tanács június 23-24-i ülésén tárgyalta a kérdést és hagyta azt jóvá. A végső döntés a Tanács kezében volt, de ezt még megelőzte az Európai Parlament kedvező szavazása. Az Európai Parlament július 5-én igen magas támogatottsággal, 539 igen szavazattal, 45 ellenszavazattal és 48 tartózkodással elfogadta Siegfried Mureşan (EPP, RO) jelentését, amely szerint Horvátország teljesíti az euró 2023. január 1-jei bevezetéséhez szükséges valamennyi kritériumot.²⁶

A Tanács 2022. július 12-én fogadta el azt a három utolsó jogi aktust, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Horvátország 2023. január 1-jén megkezdhesse nemzeti valutájának, a kunának (HRK) az euróval (€) való felváltását. Ezzel lezárult az a tanácsi folyamat, amely lehetővé tette Horvátország számára, hogy 2023. január 1-től az euróövezet 20. tagjává váljon. A három jogi aktus egyike az euró és a horvát kuna közötti átváltási árfolyamot $1 \text{ EUR} = 7,53450 \text{ HRK}$ határozta meg, ami megfelel a kuna árfolyam-mechanizmusban (ERM-II) belüli aktuális középárfolyamának. Kiadásra került továbbá egy tanácsi határozat az euró 2023. január 1-i bevezetőségéről Horvátországban és egy rendelet ennek menetrendjéről.²⁷

2022 májusában Horvátország is elfogadta az eurónak a Horvát Köztársaság hivatalos pénznemként történő bevezetéséről szóló törvényt (NN 57/2022), amely fontos lépés volt afelé, hogy felkészítse pénzügyi piacát erre a változásra. A törvény elfogadása nem volt egyhangú (117 parlamenti képviselő szavazott mellette, 13 ellene, egy pedig tartózkodott), az ellenzék ugyanis aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az euró bevezetése növelheti a szegénységet, az árakat és hozzájárulhat a jelenlegi infláció további emelkedéséhez. A májusi törvény megtiltja az üzleti szervezeteknek, hogy indokolt ok nélkül növeljék az áruk vagy szolgáltatások árát az euró bevezetése miatt (pl. kerekítés), bár nem szankcionálja az indokolatlan áremelkedésekért. Ugyanakkor szankciót ír elő azon szervezetek számára, amelyek nem követik a kuna euróra történő átváltására megállapított eljárásokat.²⁸

2022. szeptember 5-től kezdődően egészen 2023. december 31-ig az árakat kötelező kunában és euróban is megjeleníteni. A jogalkotó ezt a polgárok védelmének eszközeként vezette be, s minden üzleti egységnek világosan és észrevehetően fel kell tüntetnie mindkét árat, és az áraknak összhangban kell lenniük a megállapított árfolyammal. Az árak kettős megjelenítésének megkövetelése kiterjed a számlákra, az árcédulákra, az árlistákra, beleértve a weboldalakon találhatóakat is és a reklám bármely formájára. A 2023. január 1–14 közötti két hét a kettős forgalom időszaka lesz, amikor is kunában és euróban is lehet fizetni, de aki kunában fizetett, a visszajárót euróban fogja megkapni. A törvény rendelkezett arról is, hogy a kuna magánszemélyek által rögzített árfolyamon történő átváltása az összes kereskedelmi bankban és a horvát postahivatalokban 2023. december 31-ig lehetséges lesz.²⁹

5. Összegzés

A horvát gazdasági és politikai elit szerint az euróhoz való csatlakozás helyes döntés az ország, a vállalkozások és a polgárok, valamint a gazdaság különböző ágazatai, különösen a turizmus számára. A gazdaságpolitikai intézkedéseken keresztül végrehajtott kormányzati kiigazítások pozitív hatással bírtak az euroövezeti csatlakozás folyamatára. Az inflációs célkitűzés ugyan nem teljesült, de ennek ellenére megszerezte az uniós intézmények támogatását, tekintettel arra, hogy euróövezet egészében jelentkezik a magas és külső tényezők által vezérelt infláció. Pozitív tényezőként értékelhetjük, hogy az ország a világjárvány, a magas infláció és az Ukrajna elleni orosz háború gazdasági következményei ellenére is elkötelezett az euró bevezetésével kapcsolatban.

Ugyanakkor az Eurobarométer 2022 április felméréséből az derül ki, Horvátországban megkérdezettek csak 55%-a mondta azt, hogy támogatja az euró bevezetését, ami hétpontos csökkenés az előző évi 62%-os adathoz képest. Különösen aggasztó, hogy a válaszadóknak csak 37%-a vélte úgy, hogy országa felkészült az uniós valuta bevezetésére. A felmérésből az is kiderült, hogy a horvátokat leginkább az áremelkedések aggasztják, és úgy vélik, hogy a kuna az ország identitásának részeként elveszik a történelemben. A tanulmány eredményei azt mutatják, hogy a horvátok attól tartanak, hogy az euró bevezetése áremelkedéshez vezet (81%).³⁰

Ugyanakkor a döntés pozitív megerősítést ad a válsaggal küzdő Európai Uniónak is, hiszen Horvátország 2023-as közös valutához való csatlakozása az első jelentős európai integrációs folyamat a brexit óta, és az euró további bővítését jelenti a Balkánon. Az EP euróval foglalkozó munkacsoportjának elnöke, Margarida Marques (S&D, PT) így nyilatkozott: „Amikor határainkon megkérdőjelezzük az európai értékeket, ez az egység, a további integráció egyértelmű jele, és hozzájárulás az euró, mint globális valuta erejéhez. Az euró Horvátország általi bevezetése azt mutatja, hogy a közös valuta ösztönző és szilárd projekt, amely nagyobb biztonságot és stabilitást garantál a polgárok számára.”³¹

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Lőrinczné Bencze Edit (2014): A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. *Gazdaság & Társadalom*, 2. (2014), 31–44. old.
- 2 Croatian National Bank (2014): Bulletin No. 201. March 2014.
- 3 Jurčić, Ljubo (2011): Hrvatska – atipičan model gospodarenja. *Ekonomski Pregled* 61 (12) 852–880. old.
- 4 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2008–2018.; Croatian National Bank: Statistics Statistics – HNB
- 5 Council of the European Union (2014): Council opens excessive deficit procedure for Croatia. Brussels, 28 January 2014, 5646/14, Presse 29.
- 6 Council of European Union (2017): Croatia and Portugal: Deficits below 3% of GDP, Procedures Closed. Croatia and Portugal: Deficits below 3% of GDP, procedures closed – Consilium (europa.eu)
- 7 Hermine, Vidovic (2016): CROATIA: Economy back on a more stable growth path. *Wiiw Forecast Report*.
- 8 Portfolio (2017): Croatia wants to adopt euro within 7-8 years – Prime Minister – Portfolio.hu
- 9 Iva, Tomić – Ivica, Rubil – Danijel Nestić – Paul Stubbs (2019): The Employment and Social Situation in Croatia. European Parliament. The employment and social situation in Croatia (europa.eu)
- 10 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators. CROATIAN BUREAU OF STATISTICS (dzs.hr)
- 11 Hrvatska Narodna Banka Main macroeconomic indicators – HNB
- 12 Government of the Republic of Croatia (2022): Croatia’s GDP rises 7.7% in Q2. Government of the Republic of Croatia – Croatia’s GDP rises 7.7% in Q2
- 13 bneIntelliNews: Outlook: 2022 Croatia. Online: bne IntelliNews – OUTLOOK: 2022 Croatia
- 14 Laurent, Simmonds: PM Plenkovic Talks Anti-inflation Measures: We’ll Cap Price of Electricity. PM Plenkovic Talks Anti-Inflation Measures: We’ll Cap Price of Electricity (total-croatia-news.com)
- 15 HINA (2022): Inflation in Croatia Reaches Record High of 12,1%. Inflation in Croatia Reaches Record High of 12.1% (total-croatia-news.com)
- 16 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators. Tourism. CROATIAN BUREAU OF STATISTICS (dzs.hr)
- 17 Statista: Croatia: Unemployment rate from 1991 to 2021. Croatia: unemployment rate 2021 | Statista
- 18 Government of the Republic of Croatia (2022): National Reform Programme. national_reform_programme_croatia_2022_en.pdf (europa.eu)
- 19 Government of the Republic of Croatia (2021): Convergence Programme of the Republic of Croatia for the period 2022–2024. Microsoft Word – CONVERGENCE PROGRAMME 2022-2024.docx (gov.hr)

- 20 European Commission (2022): 2022 Country Report-Croatia. Brussels, 23.5.2022 SWD(2022) 613 final 2022-european-semester-country-report-croatia_en.pdf (europa.eu)
- 21 Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés. 140. cikk. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. C 326/49
- 22 Portfolio (2017): Croatia wants to adopt euro within 7-8 years – Prime Minister – Portfolio.hu
- 23 Vlada Republike Hrvatske – Hrvatska Narodna Banka (2018): Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj. Travanj 2018. 18–46. old.
- 24 Ettore Dorrucci – Michael Fidora – Christine Gartner – Tina Zumer (2020): The Bulgarian lev and the Croatian kuna in the exchange rate mechanism (ERM II). ECB Economic Bulletin, Issue 6/2020
- 25 European Commission (2022): Convergence Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 87–108. old. ip179_en (2).pdf
- 26 European Parliament (2022): MEPs approve Croatia’s entry into the eurozone. MEPs approve Croatia’s entry into the eurozone | News | European Parliament; (europa.eu)
- 27 Council of the European Union (2022): Council regulation amending Regulation (EC) No 2866/98 as regards the conversion rate to the euro for Croatia. 10853/22 Brussels, 6 July 2022., Council of the European Union: (2022): Council regulation amending Regulation (EC) No 974/98 as regards the introduction of the euro in Croatia. 9868/22 Brussels, 6 July 2022; Council of the European Union (2022): Council Decision on the adoption by Croatia of the euro on 1 January 2022. 9867/22 Brussels, 6 July 2022
- 28 Hrvatski Sabor (2022): Zakon o uvođenju eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj. NN 57/2022-803 Perma | Zakon o uvođenju eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj
- 29 Milica, Škaro (2022): Croatia: Euro to be Introduced as Official Currency. Law Library. Croatia: Euro to Be Introduced as Official Currency | Library of Congress (loc.gov); Wolf Theiss (2022): Enlargement of the Eurozone. Road Map to the Introduction of the Euro in Croatia.
- 30 European Commission (2022): Introduction of the euro in the Member States that have not yet adopted the common currency. Flash Eurobarometer 508.
*Introduction_euro_in_MS_not_yet_adopted_common_currency_FL_508_en.pdf
- 31 European Parliament (2022): MEPs approve Croatia’s entry into the eurozone. MEPs approve Croatia’s entry into the eurozone | News | European Parliament (europa.eu)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés. 140. cikk.** Az Európai Unió Hivatalos Lapja. C 326/49 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN#page=62>
 bneIntelliNews: Outlook: 2022 Croatia. Online: bne IntelliNews – OUTLOOK: 2022 Croatia
- Coface: Economic analyses:** Croatia. Croatia / Economic analysis – Coface (cofacecentraleurope.com)
- Council of the European Union (2014):** Council opens excessive deficit procedure for Croatia. Brussels, 28 January 2014, 5646/14, Presse 29.
- Council of European Union (2017):** Croatia and Portugal: Deficits below 3% of GDP, Procedures Closed. Croatia and Portugal: Deficits below 3% of GDP, procedures closed – Consilium (europa.eu)
- Council of the European Union (2022):** Council regulation amending Regulation (EC) No 2866/98 as regards the conversion rate to the euro for Croatia. 10853/22 Brussels, 6 July 2022.
- Council of the European Union (2022):** Council regulation amending Regulation (EC) No 974/98 as regards the introduction of the euro in Croatia. 9868/22 Brussels, 6 July 2022.
- Council of the European Union (2022):** Council Decision on the adoption by Croatia of the euro on 1 January 2022. 9867/22 Brussels, 6 July 2022
- Croatian National Bank (2014):** Bulletin No. 201. March 2014.
- Croatian National Bank: Statistics Statistics – HNB**
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske:** Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2008–2018.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske:** Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators. CROATIAN BUREAU OF STATISTICS (dzs.hr)
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske:** Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators. Tourism. CROATIAN BUREAU OF STATISTICS (dzs.hr)
- Ettore, Dorrucchi – Michael, Fidora – Christine Gartner – Tina, Zumer (2020):** The Bulgarian lev and the Croatian kuna in the exchange rate mechanism (ERM II). ECB Economic Bulletin, Issue 6/2020
- European Commission (2022): 2022 Country Report-Croatia. Brussels, 23.5.2022 SWD(2022) 613 final 2022-european-semester-country-report-croatia_en.pdf (europa.eu)**
- European Commission (2022):** Convergence Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 87–108. old. ip179_en (2).pdf
- European Commission (2022):** Introduction of the euro in the Member States that have not yet adopted the common currency. Flash Eurobarometer 508.
 *Introduction_euro_in_MS_not_yet_adopted_common_currency_FL_508_en.pdf

- European Parliament (2022):** MEPs approve Croatia's entry into the eurozone. MEPs approve Croatia's entry into the eurozone | News | European Parliament; (europa.eu)
- European Parliament (2022):** MEPs approve Croatia's entry into the eurozone. MEPs approve Croatia's entry into the eurozone | News | European Parliament (europa.eu)
- Government of the Republic of Croatia (2022):** Croatia's GDP rises 7.7% in Q2. Government of the Republic of Croatia – Croatia's GDP rises 7.7% in Q2
- Government of the Republic of Croatia (2021):** Convergence Programme of the Republic of Croatia for the period 2022–2024. Microsoft Word – CONVERGENCE PROGRAMME 2022-2024.docx (gov.hr)
- Hermine, Vidovic (2016): CROATIA:** Economy back on a more stable growth path. Wiiw Forecast Report.
- HINA (2022):** Inflation in Croatia Reaches Record High of 12,1%. Inflation in Croatia Reaches Record High of 12.1% (total-croatia-news.com)
- Hrvatska Narodna Banka** Main macroeconomic indicators – HNB
- Hrvatski Sabor (2022):** Zakon o uvođenju eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj. NN 57/2022-803 Perma | Zakon o uvođenju eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj
- Iva, Tomić – Ivica, Rubil – Danijel, Nestić – Paul, Stubbs (2019):** The Employment and Social Situation in Croatia. European Parliament. The employment and social situation in Croatia (europa.eu)
- Jurčić, Ljubo (2011):** Hrvatska – atipičan model gospodarenja. Ekonomski Pregled 61 (12) 852–880. old.
- Laurent, Simmonds:** PM Plenkovic Talks Anti-inflation Measures: We'll Cap Price of Electricity. PM Plenkovic Talks Anti-Inflation Measures: We'll Cap Price of Electricity (total-croatia-news.com)
- Lőrinczné Bencze Edit (2014):** A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. Gazdaság & Társadalom, 2. (2014), 31–44. old.
- Milica, Škaro (2022):** Croatia: Euro to be Introduced as Official Currency. Law Library. Croatia: Euro to Be Introduced as Official Currency | Library of Congress (loc.gov)
- Portfolio (2017):** Croatia wants to adopt euro within 7-8 years – Prime Minister – Portfolio.hu
- Statista: Croatia:** Unemployment rate from 1991 to 2021. Croatia: unemployment rate 2021 | Statista
- Vlada Republike Hrvatske – Hrvatska Narodna Banka (2018):** Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj. Travanj 2018.
- Wolf Theiss (2022):** Enlargement of the Eurozone. Road Map to the Introduction of the Euro in Croatia.

OROSZ LÁSZLÓ

tudományos főmunkatárs,

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest
*senior research fellow, VERITAS Research Institute for History and
 Archives Budapest, Hungary*

ORCID: 0009-0006-0393-2083

emai: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

A DÉLVIDÉKI SVÁBOK I. VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ RADIKALIZÁLÓDÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ. A NÉMET EGYETEMI HALLGATÓK MOZGALMA

*REGARDING THE QUESTION OF THE RADICALIZATION OF THE
 SWABIANS OF THE SOUTHLANDS PRIOR TO THE FIRST WORLD
 WAR. THE GERMAN UNIVERSITY STUDENTS' MOVEMENT*

ABSTRACT

The ethnic German movement in Hungary recognized early that a precondition of the battle against assimilation was the product of a determined youth intellectual stratum. The *Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone* (Association of German Students from the Lands of the Hungarian Crown) was established at the University of Vienna, the main gravitational point of self-assertive German youths from Hungary, in 1899. The endeavors of the organization in support of the German body politic engendered a fierce national reaction in Hungary. In addition to press battles in public and on the surface, the association carried out wholly effective background and small-scale tasks hidden from the view of observers, especially in the German settlement blocks of Bácska, Bánát and Szerémség, which provided many members. This in itself afforded every segment of enlightenment and propaganda in terms of awakening national consciousness, as well as the cultural upkeep of German villages through books and public libraries, the organization of commemorations and celebrations of German individuals who instilled national pride, the issuance and dissemination of flyers and even the effectuation of legal aid and covert signature collection drives. These youths went on to make up the political leadership of the German communities in the successor states after 1918.

Kulcsszavak: kisebbségi kérdés, nemzetiségpolitika, trianoni béke, egyetemi ifjúság, hallgatói szervezetek

Keynotes: national minorities as a political issue, national minorities policy, Treaty of Trianon, university youth, students organizations

1. Bevezetés

A magyarországi német nemzetiségi mozgalom I. világháborút megelőző időszakában nem számít feldolgozatlan területnek. Noha jóval kevesebb figyelem irányul rá, mint a hazai németiség történetének Trianon utáni korszakára – amit többen a hagyományos állampatrióta attitűd megbomlása, illetve a magyar–német együttélés évszázadokon át békés kereteinek felrúgása gyanánt interpretálnak –, azért e korábbi időszak releváns eseményei, a Kárpát-medencei németek nemzeti ébredése és lassan meginduló etnikai önszerveződése vonatkozásában is koherens képpel rendelkezünk.¹ Így aztán azt is világosan látjuk, hogy a hazai németek régről hozott hungarus-tudatán, illetve jól ismert kettős – „németmagyar” – identitásuk mindaddig kikezdzhetetlen talapzatán már 1914 előtt is számos repedés keletkezett. Márpedig ezek révén sokakban, elsősorban a politikailag öntudatosabb értelmiségi rétegekben és a hagyományos különállásukat sikertelenül óvó erdélyi szászok radikalizálódó politikai mozgalmában („Zöldek”) megingott a történelmi magyar állameszmébe vetett bizalom. A németek szükségszerűen bekövetkező beolvadása ellenében mind hangosabbá váltak az elkülönülés, a disszimiláció hangjai, s ezzel együtt fölerősödött a németiség körében minden más² nemzetiségünkhöz képest megkésve jelentkező etnikai elvű kohéziós erő tudatosítása. Ez pedig, már az I. világháború idején, végérvényesen polarizálta a „német népközösség” versus a „magyarsággal való történelmi sorsközösség” válaszóttja elé kényszerült Kárpát-medencei németek politikai elitjét.³

2. A német nemzetiség mozgalmi a dualizmus korában

A dualizmus kori nemzetiségpolitikai küzdelmek – számos okból kifolyólag – elég jelentős fáziskéséssel érintették meg a hazai németiséget. Szétszórt, s egymástól történelmi okokból elszigetelt településterületeiken a középkori eredetű városiak „szászok” és a török után érkező paraszti „svábok” jóformán bármiféle társadalmi és gazdasági kötelék, vagy épp kulturális és életmódbeli közösség nélkül – ideértve az identitásképzés terén oly fontos vallási homogenitás hiányát is – úgyszólván „eléltek” egymás mellett. A politikai motivációjú kapcsolatfelvételt sokáig semmi sem indokolta. Ráadásul egy „osztrák dinasztia” jogara alatt még a Lajtán inneni birodalomfél németajkú lakosaiban is csak lassan kezdett éledezni a veszélyeztetettség-érzés, így aztán az etnikai elven nyugvó összetartozás – az önmagukat oly sokáig németajkú magyarnak tekintők körében a „mi” és a „mások” fogalmának letisztulása –, illetve a magyarországi német közösségek *egészenek* összefogására irányuló politikai természetű igény nemigen tudott áttörést elérni.

A Kiegyezés és az Erdéllyel (újra) megvalósult – őket veszélyérzettel eltöltő – unió következtében előbb az erdélyi szászok kezdtek céltudatos német önvédelmi politikába,⁴ majd alig valamivel később, a századforduló táján, a délvidéki (bácskai-bánáti) svábok egy szűk értelmiségi rétege is hozzáfogott a politikai önszervezéshez. E sváb „deutschnational” irányzat az e téren már előrébb járó erdélyi szászokkal való kézenfekvő kapcsolatfelvétel mellett külső (nagyosztrák) körökre is támaszkodott.

Ugyanakkor bírta az öntudatos hazai németiség szemében kimagasló tekintéllyel bíró két szellemi vezér támogatását is. Egyikük Edmund Steinacker⁵ volt, a pán-germán kapcsolatai miatt a magyar országterületről lényegében kiutált újságíró, mérnök, gazdasági szakember, 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő. A századforduló idején politikai/szervezési tekintetben ő számított a német mozgalom szürke eminenciásának, akinek befolyását növelte, hogy tagja volt a kevéssé magyarbarát trónörökös, Ferenc Ferdinánd legbelsőbb körének is.

A másik személy Adam Müller-Guttenbrunn,⁶ az „*Erzschwab*”-nak is nevezett bánáti sváb származású író, aki számos történelmi témájú regényt alkotott, melyekben piedesztálra emelte a XVIII. században betelepülő, verejtékes munkával megkapaszkodó, saját erejéből felemelkedő, javait nem ajándékba kapó, hanem magának kikaparó, s ezért büszke és a jogaira kényes sváb paraszt toposztát. Ő tehát szépirodalmi eszközökkel terjesztette a német népi öntudat programját. A XIX. század végén – önkéntes száműzetésben – már mindketten Bécs környékén éltek: Steinacker Klosterneuburgban, Müller-Guttenbrunn pedig Weidlingben. Személyük nagyban hozzájárult, hogy Bécs gravitációs pontja legyen az öntudatos magyarországi német ifjaknak.

A hazai német nemzetiségi mozgalom elindítói hamar felismerték, hogy a népi-ségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése. E fiatalok összegyűjtésére és hatalmas energiáik kanalizálására a századfordulón került sor. 1899-ben Bécsben – Steinacker és Müller-Guttenbrunn gyámkodása mellett – megalakult a „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone”. Az egyesület létrejöttének időpontjaként olykor az 1900-as év is szerepel,⁷ voltaképp azért, mert az osztrák hatóságok által az előző év december 15-én engedélyezett egyesületi alapszabály⁸ (a formai megalakulás) után az alakuló közgyűlésre már a következő év elején került sor: az osztrák császárvárosban – a Mühlgasse 9. sz. alatti Plechers fogadóban – 1900. január 21-én 18 sváb hallgató vett részt azon az alapító közgyűlésen, ahol (egy mérnökhallgatót, Wetl Adolfot elnökké választva) létrejött az egyesület „a magyar korona országaiból származó német főiskolások” tömörítésére.⁹ A névválasztás arra utal, hogy – területi alapon szerveződve – a Lajtától keletre eső birodalomfél minden németajkú hallgatóját össze kívánták fogni, tehát az erdélyi szász egyetemistákat is. Utóbbiak azonban, híven elkülönülésük sajátos történelmi hagyományaihoz, már korábban megszerveződtek: 1894 óta létezett egy saját szervezetük Bécsben,

a „Verein siebenbürgisch-sächsischer Hochschüler”. Mindazonáltal hamar igen jó kapcsolat alakult ki a két magyarországi német hallgatói csoport között, melyek előszeretettel látogatták egymás rendezvényeit.¹⁰

Az egyesület céljait világossá teszi a csatlakozáskor tett eskü szövege, melyből világos politikai háttértöltet olvasható ki. Fáradhatatlan áldozatkészség a német ügy szolgálatában, aktív közreműködés az összetartozás-tudat és a népközösség érzületének fölélesztésében, rendíthetetlen eltökéltség a német nemzetiségi mozgalom kiépítésében. Ugyanakkor felelősségérzet is, vagyis a feladatok bátor föl vállalása annak érdekében, hogy a korábban az elnemzetietlenedés (értsd: az elmagyarosodás) útjára lépett sváb értelmiség helyett egy a németségére büszke új elit vegye kezébe saját véreinek fölemelését.¹¹

A frissen létrejött egyesület, mondhatni első nyilvános megmozdulása gyanánt, az 1900-as év tavaszán felhívást fogalmazott, s azt Bécsből nagy mennyiségben szétküldte Magyarország német lakta vidékeire. A diákszervezet elnöke (Wettl) és jegyzője (Mattes József) által szignált felhívás szövegéből számos hazai lap szemezgetett (általánosan veszélyesnek minősítve e gondolatokat), a Pesti Hírlap pedig „hű fordításban” le is közölte azt.¹² Annak ellenére, hogy egyöntetűen negatív fogadtatásról beszélhetünk, a reakciók három típusa mégis jól megkülönböztethető. Ezek egyike hangos politikai botrány kreálása révén kívánta rábírní az országgyűlést arra, hogy elhatárolódásra készítse az osztrák kormányzatot (végtére is az legalizálta a várhatóan magyarellenes célokot szolgáló szervezetet).¹³ A reakciók másik típusa az volt, mely bagatellizálni kívánta a „hazaáruló szervezkedés” valós erejét, így próbálván lejáratni és marginalizálni a diákok kezdeményezését.¹⁴ Végül olyan hangok is napvilágot láttak, melyek kimondottan gúny tárgyává kívánták tenni a német öntudatú egyetemisták mozgolódását, mondván, azok programja voltaképp „szerénynek” nevezhető, „különösen, ha elgondoljuk, hogy még sokkal többet is kívánhattak volna. Kötelező német nyelvet, császári helytartótanácsot, udvari kancelláriát, német zsoldos katonaság bekvártélyozását, úrbért és robotot, cenzúrát, emlékszobrot Caraffának, Metternichnek, Haynaunak, Bach Sándornak.”¹⁵

A támadások keresztüztüzebe került bécsi mérnökhallgató, Wettl az általa elnökölt hallgatói egyesülettel kapcsolatos élénk sajtóérdeklődés időszakában – 1900 márciusában – épp szűkebb pátriájában, a bánáti Versecen tartózkodott. Az irányában mutatkozó ellenséges hangulatot – melyet egyébiránt ő maga sem tudott kellő megfontoltsággal kezelni – jól jelzi, hogy parázs vitába keveredett Perjéssy Lajos tanárral, a Délvidék című lap szerkesztőjével, akit aztán veréssel fenyegetett meg. Mindebből a sajtó által is nagy érdeklődéssel követett bírósági ügy kerekedett,¹⁶ melynek végén viszonylag enyhe (10 napi fogházra átváltható 100 korona pénzbüntetés) szankcióval sújtották.¹⁷

Wettl, s persze a teljes tagság felfokozott „deutschnational” lelkesedése láttán aligha okozhat meglepetést, hogy gyorsan elmélyült a kapcsolat a szerveződő magyarországi német mozgalom Bécs környékén élő két vitathatatlan tekintélyű vezéralakjával. Edmund Steinacker – aki, mint Visszaemlékezéseiből ismert,

németországi diákéveiben maga is tagja volt egy Teutonia nevű diákszervezetnek¹⁸ – és Adam Müller-Guttenbrunn így tehát magától értetődő módon vált a sváb hallgatók szellemi vezetőjévé. Az ő hatásukra még tovább mélyülő „deutschvölkisch” orientáció nyomán a hallgatói egyesület tevékenységében nagy súly helyeződött a magyarországi német településtömbök (különösen a tagságot kibocsájtó Délvidék) nemzetiségpolitikai helyzetére, az ezzel kapcsolatos történeti és politikai kérdések napirenden tartására. Tanúsítja ezt az általuk szervezett számos előadás és rendezvény (melyekre Steinacker és Müller-Guttenbrunn mindig meghívót kapott),¹⁹ s persze az is, hogy állandó kapcsolatot létesítettek a Bécsben jelenlévő pángermán eszmeiségű, illetve a német népelem védelmének ügyét felkaroló szervezetekkel.²⁰

Az egyesület megalakulását követő – főként a patrónusoknak és a megszólítani kívánt öntudatos célközönségnek szóló – látványos botránypolitizálás *mellett*, valójában inkább *mögött*, a sváb egyetemi hallgatók szervezete a megfigyelők szemei előtt gondosan rejtett, ám igen hatékony népiségpolitikai háttér-, illetve aprómunkát végzett. Mindezt lokálisan, a szülőföldjén. Ez magában foglalta a népi öntudatra ébresztő felvilágosítás és propaganda minden szegmensét, legyen az csupán a német lakta falvak kulturális gondozása, könyvekkel, népkönyvtárakkal ellátása, vagy akár direkt sajtótevékenység, így a Délvidék német lapjaiban cikkíróként való közreműködés, felhívások, röplapok kiadása és terjesztése, német nyelvű kalendáriumok összeállítása, esetleg jogsegélyezés, titkos aláírásgyűjtő akciók lebonyolítása, például a veszélyeztetett iskoláik német tannyelvének megőrzése érdekében. (A szerémségi Indiában 1905 folyamán vittek végig egy ilyen akciót.)²¹

Aligha tévedünk nagyot, ha az öntudatos német hallgatók által a szemeszterek közti szünidőkben, nyáron, vagy bármilyen hazalátogatásuk során – az egyszerű nép körében – végzett ilyen jellegű tevékenységet (akár közvetlen előzményként felfogva) rokonítjuk azzal az egy nemzedékkel későbbi német hallgatói kirajzással, ami majd a harmincas években „Wandervögel”-mozgalom²² néven lesz közismert; – igaz, akkor már erősen megváltozott politikai és ideológiai háttértartalommal, a német nemzetiszocialista behatolás szolgálatában.

Úgyszintén az élénk egyesületi életet bizonyítják a Bécsben szervezett (s magas rangú német, illetve osztrák személyiségek által megtisztelt) demonstratív megemlékezéseik is. Ezek közül kiemelést érdemel az, amely 1902. május 7-én a neves bánáti sváb költő, Nikolaus Lenau (a pusztaromantika német megéneklője, idővel majd Széchenyi döblingi sorstársa) születése századik évfordulójának tiszteletére. A Lenau-ünnepségnek természetesen magyarországi fiókeseményei is voltak. 1902 nyarán (augusztus 10.) a bánáti Versecen rendeztek Lenau-ünnepséget,²³ a költő szülőfalujában pedig – a Torontál vármegyei Csatád községben – szoborállító akciót kezdeményeztek. Ennek politikai háttércéljait illetően a magyar közvélemény elég markáns prekonceptióval rendelkezett, nem véletlen foglalkozott vele az országos sajtó is.²⁴

Egy másik rendezvény, 1910. március 10-én, az egyesület saját fennállásának tízéves jubileumát ünnepelte. Itt elmondott ünnepi beszédében az „Erzschwab”,

Müller-Guttenbrunn de facto programot hirdetett a német egyetemi ifjúság (áttelesen persze a német közösség egésze) számára. Végérvényesen tudatosítandó – jelentette ki –, hogy a Kárpát-medencei településterületein szétszórtan, egymástól szétszakítottan élő magyarországi németiség nemzeti egységet alkot, és igenis büszke lehet arra, hogy „a németiség adta az egész magyar államnak kultúráját, s hogy ebben az országban minden nagy alkotás német munkára, német szorgalomra vezethető vissza.” Ahogyan azt is tudniuk kell, hogy „nem egy kis néphez, hanem a százmillió németiséghez tartoznak.”²⁵ Másfelől e nemzetivé válási folyamat kulcsai csakis a német iskolák lehetnek, azok az iskolák, melyeket már alapszinten is egyre sorvaszt a magyar állam, a középszinttől pedig gyakorlatilag sikeresen kiiktatott. A megoldást mégis meg lehet találni. „Magyarországon mára csupán a százok középiskolái németek. Használjuk hát ezeket az iskolákat és támogassuk őket. Tegyük őket valamennyi magyarországi német nemzeti tulajdonává. Teremtünk magunknak, a magyarországi németiségnek, a népből egy kétmillió koronás Rosegger-alapítványt,²⁶ mint amilyenhez a Deutscher Schulverein is hozzájutott, s így az a probléma, hogy miként hozható létre egy nemzeti érzelmű értelmiség, a száz középiskolák segítségével húsz év alatt megoldódik.”²⁷

A német hallgatói egyesület e program jegyében kiterjedt szervezőmunkába kezdett. Az önvédelmi törekvés felkarolása iránt fogékonynak mutató német és osztrák nacionalista közvélemény, s természetesen a két ország pángermán szervezeteinek meggyőzése érdekében a diákok egy igen alaposan átgondolt és megszerkesztett, ugyanakkor mély emocionalitástól áthatott felhívást fogalmaztak, s azt – anyagi áldozatvállalás reményében – eljuttatták a törekvés sikerében érdekelt nemzetközi célközönséghez.²⁸ Az adományok révén befolyó tőke számára pedig egy alapítványt állítottak fel („Deutschungarische Schulstiftung”), melyet kezdetben (egy erre hivatott szerv, a „Kulturrat” felállításáig) a hallgatói egyesület és a délvidéki bázison szerveződő Magyarországi Német Néppárt kezelt.²⁹

A szabad mozgásukban nem gátolt egyesületi tagoknak a szülőföld németajkú lakossága körében kifejtett felvilágosító és propagandamunkája két további példával illusztrálható. 1907 késő őszen látott napvilágot (s német népiségi körökben hatalmasat robbant) Müller-Guttenbrunn újabb regénye, a *Götzendämmerung* [Bálványok alkonya], melynek a német és a magyar nemzetiségtörténeti szakirodalom egyaránt kulcsszerepet tulajdonít. A mű egy Amerikából ambíciókkal telten hazatérő bánáti sváb mérnök – Georg Trautmann – alakján keresztül Magyarország politikai viszonyait járja körbe az 1905/06-os kormányzati válság idején, különös tekintettel az erőszakos magyarosítás folyamatára.³⁰ Az erkölcs-telen és tarthatatlan közállapotokat – állatorvosi ló gyanánt és nem is titkolt ellenszenvvel – bemutató regény terjesztésében a rendszeresen hazlátogató egyesületi tagok fokozott elszántsággal közreműködtek. Tették ezt annak ellenére, hogy a hatóságok fellépését követően a mű pusztá birtoklása is pángermán aknamunkának minősült, s az elkobzásával járó rendőri akciók nyomán büntető-eljárásra lehetett számítani.³¹

A másik példánk is azt bizonyítja, hogy szabad mozgását a diákság intenzív propagandatevékenységgel igyekezett összekötni. Egy Budapest közelében (Pomázson) élő német öntudatú író, Otto Hermann Krause ugyanebben az évben, 1907-ben készítette el (persze névtelenül, mert az illető a magyar pénzügyminisztérium hivatalnoka volt) a *Deutschungarischer Katechismus* című propagandairatot. A fedlapján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske kérdés-felelet játék formájában próbálta elősegíteni a német parasztság öntudatra ébredését. A 104 kérdés/felelet-párt tartalmazó 31 oldalas füzet Bécsben jelent meg (kinyomtatását Steinacker közvetítésével az Alldeutscher Verband finanszírozta), és azt 1908/09 telén – mintegy 15 ezer példányban – épp a német egyetemi hallgatók terítették szét az országban.³²

3. Konklúziók

Az I. világháborút megelőzően a hazai németiség nemzeti öntudatra ébresztése és átfogó politikai mozgalmának kiépítése érdekében elindított számos lokális kezdeményezés közül a Bécs vonzáskörzetében csoportosuló erők bírtak a legnagyobb potenciállal. Ezek, ahogyan a szakirodalom már korábban megállapította,³³ egy egymással szorosán összefonódó hálózatot alkottak. E mozgalmi háló dinamikáját az 1899/1900 fordulóján létrejött hallgatói egyesület adta. A többi szervezet, a Schwabenverein (1907), a Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn (1907) [*Nyugat-Magyarország az osztrák birodalomfélhez csatolásának hangos szorgalmazója – O.L.*], valamint a Deutschungarischer Kulturrat (1911) – ez utóbbi a német iskolaügyet saját kézbe véve az erdélyi szász középiskolákba küldött tehetséges sváb parasztyerekek ösztöndíj-rendszerét finanszírozó alapítványt kezelte – munkáját valójában a német egyetemi ifjúság lankadatlan buzgalma fogta össze. A hallgatói egyesület e dinamikus népiségpolitikai aktivitását egészen az I. világháború kitöréséig folytathatta, a közös háborús szerepvállalás és a dualista állam stabilitásának magasabb rendű érdekeitől vezérelve ugyanis a magyarországi német egyetemisták szervezete ettől kezdve szüneteltette tevékenységét.

E sokkarú, összefonódó szerveződés, a néhány tucat egyetemistával és az összesen is csak alig másfélszáz elkötelezett értelmiséggel³⁴ egy szerveződőben lévő német nemzetiségi mozgalom számára tömegebázisként nyilván kevés lett volna. Ám irányító elitként, politikai vezérkarként igenis figyelemreméltó sikernek mondható e nagyságrend. Különösen annak fényében, hogy az ő kitermelésükre irányuló szisztematikus munka a többi magyarországi nemzetiség hasonló mozgalmához képest jelentős fáziskéséssel, csupán a századfordulón vette kezdetét. Igazán maradandónak azonban mégiscsak a szervezkedés jövőbe mutató hatása bizonyult. A hallgatói egyesület tevékenysége ugyanis kulturális és persze politikai tekintetben is kijelölte a követendő utat. A radikalizálódott fiatalok az 1918 őszen létrejött két központi német néptanács közül nem a Bleyer-féle integritásvédő, hanem a Brandsch-féle autonomista néptanács mellé álltak, a történelmi államke-

ret szétzúzását követően pedig az utódállamokban magukhoz ragadták saját népi közösségük irányítását. Az impériumváltás mellett tehát a nemzetiségi vezérkarban is váltás – generációváltás – zajlott le, ily módon az ekkor beérő harcosabb, a népi elkülönülésre és önszerveződésre nagyobb súlyt helyező sváb politikai garnitúra lépett atyái örökébe. Ami azt vonta maga után, hogy híján a mélyebb állampatrióta kötődésnek – mely Magyarország iránt a határrendezések folytán megszakadt, az új államalakulatok iránt pedig még nemigen alakult ki – a német anyaállam, illetve az egységes német népközösség iránti kötelek erősödtek meg, mely aztán a nemzetiszocialista Németországnak majd lehetőséget fog teremteni a célirányos behatolásra a népcsoportpolitika jegyében.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 A kérdéskör máig alapvető feldolgozása Senz, Ingomar (1977): *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik*. R. Oldenbourg. München.
- 2 A más nemzetiségekről Gulyás László (2002): *Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus*. In: Gazdag László (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve*. Pécs 2002. 168-188. old. Továbbá Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- 3 A kérdésről bővebben Orosz László (2020): *Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján*. In: Anka László szerk. (2020): *„Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei*. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- 4 Az erdélyi szászok dualizmus kori politikai magatartásával konferenciafolyamunk egy korábbi állomásán foglalkoztam, ld. Orosz László (2020): *Alternatívák a megmaradásért vívott harcban. Az erdélyi szászok a dualizmus korában*. Közép-Európai Közlemények, 13/1–2. sz. 25–47. old.
- 5 Groneweg, Barbara (1941): *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*. Max Schick. München. – Madarás Éva (1964): *Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*. Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica, 3. 111–140. old.
- 6 Rogl, Ludwig (1943): *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums*. Callwey. Brünn–München–Wien. – Weresch, Hans (1975): *Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen*. I–II. [Szerzői magánkiadás]. Freiburg i. Br.
- 7 Az egyesület tagsága maga is az 1900-as esztendőhöz kötötte a megalakulást, így aztán a tízéves jubileumot is csak 1910-ben fogják majd ünnepelni. Vö. Tafferner, Anton (1973/1974): *Der historische Weg der Suevia Pannonica*. Archiv der Suevia Pannonica, 8. évf. 89–92. old., 90.
- 8 *Aufruf! Deutsches Tagblatt für Ungarn*. 1902. november 23. 2. old. – A felhíváshoz csatolva az alapszabálykivonat.
- 9 Senz, Ingomar (1972/1973): *Die „deutschnationale” Bewegung in Südungarn vor 1914*. Südostdeutsches Archiv, 15/16. évf. 115–190. old., itt: 165–166. old.
- 10 *Die Sylvesterfeier der Sachsen und Schwaben in Wien*. Deutsches Tagblatt für Ungarn, 1901. január 6. 3. old. – A két szervezet együttműködése kapcsán ld. még V. Windisch Éva (1965): *Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben*. Történelmi Szemle, 8. 23–60. old., 31.
- 11 A német nyelvű eskü szövegét közli Senz (1972/1973), 166. old. – Jellemző részlete: „Különösképp kötelezem magamat arra, hogy erőm szerint közreműködök benne,

- hogy a német egység és népközösség gondolata magyarországi népünk térben és gondolkodásban egymástól elválasztott fiaiban teljes győzelemre jusson [...].”
- 12 Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. Pesti Hírlap, 1900. március 19. 1. old.
- 13 „Nagyon szeretnénk, ha ezt az érdekes kérdést a képviselőházban valaki szellőztetné s a magyar kormánynak ez által módot adna arra, hogy a bécsi kormánytól megkérdezze, vajon az ottani politikai nyavalyáknak [értsd: a nemzetiségi csatározásoknak – O.L.] Magyarországra való vámmentes behurcolását az osztrák kormány szintén a dualisztikus kölcsönösség egyik kiegészítő részének tekinti-e?” Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. Pesti Hírlap, 1900. március 19. 1. old.
- 14 „Különösebb jelentőséget nem tulajdonítunk a Bécsbe került verseci »árják« vállalkozásának; [...] ez árja ifjaknak még nagyon sokat kell nőni, hogy délvidéki német honfitársaink nyugalmát félteni kelljen tőlük.” A délmagyarországi »árják«. Pesti Napló, 1900. március 19. 4. old. – A Budapesti Napló is azon a véleményen van, hogy pusztán azzal a ténnyel, hogy német anyanyelvű magyarországi diákok szervezkednek Bécsben, nem kellene foglalkozni. Az viszont csakugyan zavaró, hogy a szóban forgó egyesület, mely „odaát magyarfalással foglalkozik”, magyarországi fiatalokat tömörít, s „ezek a vereinigungos urak majd hazajönnek magyar kenyeret enni.” Vereiningung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone in Wien. Budapesti Napló, 1900. március 20. 8. old.
- 15 Furcsa egyesület. Pécsi Napló, 1900. március 23. 1. old. – Ld. még Nationalie. Bolond Istók, 1900. március 25. 4. old.
- 16 A „Vereiningung” elnöke. Budapesti Hírlap, 1900. március 22. 9. old. – Wettl Adolf. Pesti Hírlap, 1900. március 22. 9. old. – Wettl Adolf verekedni akar. Alkotmány, 1900. március 22. 9. old. – Wettl hetvenkedése. Alkotmány, 1900. március 25. 8. old. – Megfenyegetett tanár. Pesti Hírlap, 1900. március 25. 11. old.
- 17 A lázító diák büntetése. Budapesti Hírlap, 1900. július 7. 9. old. – Elítélt bécsi technikus. Alkotmány, 1900. július 7. 9. old. – Elítélt technikus. Budapesti Napló, 1900. július 7. 8. old.
- 18 Steinacker, Edmund (1937): Lebenserinnerungen. Max Schick. München. 21. old.
- 19 Steinacker hagyatékában (amit a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde őriz) megtalálhatóak ezek a meghívók. Vö. még Senz, 1977. 205. old. (46. láb.) – A terjedelmes hagyaték Steinackernek a hallgatói egyesülettel való intenzív kapcsolattartásáról tanúskodik. Mintegy 80 db, az egyesület különböző funkcionáriusai által írott levél található benne, többnyire szétszórtan, az állomány különböző fondjaiban.
- 20 A századforduló pángermán szervezetei kapcsán Tokody Gyula (1963): Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világlobalmi terveiben (1890–1918). Akadémiai. Budapest. – Schödl, Günter (1978): Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus”. Lang. Frankfurt/Main. – Hering, Rainer (2003): Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939. Christians. Hamburg.
- 21 Oberkersch, Valentin: Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg. Der Donauschwabe, 10 (1960), Nr. 52. [Egy ötrészes cikksorozatról van szó a „Landsmannschaft der Donauschwaben” hírlevelében.]

- A „házzról házza járva” összegyűjtött aláírásokkal megtámogatott kérelem végül sikerrel járt. Az Eszék közeli Drávaszarvas (Hirschfeld) településen is hasonló aláírás-gyűjtés zajlott.
- 22 A nemzetiszocialista időszakban a németországi egyetemi hallgatók – nyári szüneteikben – szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célszággal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kiszuppolták az országból. Vö. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) (1968): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth. Budapest. 182–183. old. (74. sz. forrás: Mackensen követ jelentése, 1936. december 8.)
- 23 IDGL, Steinacker-hagyaték, XXX.323. Viktor Lunz levele Steinackernek. Wien, 1902. augusztus 2.
- 24 Lenau és a német izgatás. Budapesti Hírlap, 1902. június 2. 1. old.
- 25 V. Windisch Éva (1966): Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közöny*, 12. 446–462. old., 454. old.
- 26 A beszédben megidézett Peter Rosegger (1843–1918) egy osztrák író-költő volt, a népies romantika ünnevelt képviselője, akit még a pesti Heckenast Gusztáv fedezett fel s adta ki első munkáit. A századfordulón már a „deutschnational” körök apostola, aki a nevezett pángermán egyesület javára („tégla”-jegyek vásárlása révén) valóban gyűjtést kezdeményezett „2000 korona ezerszer, az 2 millió korona” mottóval.
- 27 Az ünnepi beszéd kiemelt gondolatát többen is idézik. Vö. Tafferner, 1973/74. 90. – Senz, 1977. 212. – Gruber, Ferdinand Ernst (1960): *Der deutschungarische Kulturrat.* *Südosddeutsches Archiv*, 3. évf. 106–127. old., 108.
- 28 A szóban forgó felhívást e sorok írója nemrégiben tette közzé. ld. Orosz László (2020): „Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény, hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.” A „magyar korona országaiból való német főiskolások egyesületének” segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz (1911, Bécs). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2020. 727–759. old.
- 29 Ld. Gruber (1960). – Az „Ungarländische Deutsche Volkspartei” kapcsán Windisch (1965), 51–58. old., ill. Senz (1977), 98–115. old.
- 30 A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz ld. V. Windisch (1966).
- 31 Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter rendelete már a „Lefoglalandó sajtótermék” kategóriában listázza a regényt. *Posta és Távirada Rendeleték Tára*, 1908. április 16. 171. old. – Ld. továbbá Kitiiltott nemzetiségi regény. *Budapesti Hírlap*, 1908. április 26. 9. old.
- 32 Steinacker, Harold (1959): *Der Deutschungarische Katechismus von 1907.* *Südosddeutsches Archiv*, 2. évf. 48–89. old. – Krause és Steinacker 1905-ig visszavezethető kapcsolatáról (mintegy 40 levél formájában) a tübingeni IDGL-ben őrzött Steinacker-hagyaték tanúskodik

- 33 A Bécs vonzaskörzetében szerveződő magyarországi német mozgalmi háló jelenlétére rámutat Tilkovszky Loránt (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Kossuth. Budapest. 29.
- 34 Senz (1977), 211–212. old. – A szerző a német mozgalmat vivő gárdát „legalább 120 emberre” teszi.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források:

Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen. Edmund Steinacker hagyatéka.

Szakirodalom

- Groneweg, Barbara (1941):** Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892. Max Schick. München.
- Gruber, Ferdinand Ernst (1960):** Der deutschungarische Kulturrat. Südostdeutsches Archiv, 3. évf. 106–127. old.
- Gulyás László (2002):** Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In: Gazdag László szerk. (2002): *Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve*. Pécs 168–188. old.
- Gulyás László (2012):** Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Hering, Rainer (2003):** Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939. Christians. Hamburg.
- Madaras Éva (1964):** Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts. Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica, 3. 111–140. old.
- Oberkersch, Valentin:** Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg. Der Donauschwabe, 10 (1960), Nr. 52. [Ötrészes cikksorozat a Landsmannschaft der Donauschwaben hírlevelében.]
- Orosz László (2020):** Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In: Anka László szerk. (2020): „Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- Orosz László (2020):** Alternatívák a megmaradásért vívott harcban. Az erdélyi szászok a dualizmus korában. Közép-Európai Közlemények, 13/1–2. sz. 25–47. old.
- Orosz László (2020):** „Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény, hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.” A „magyar korona országából való német főiskolások egyesületének” segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz (1911, Bécs). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2020. 727–759. old.

- Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) (1968):** A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth. Budapest.
- Rogl, Ludwig (1943):** Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums. Callwey. Brünn–München–Wien.
- Schödl, Günter (1978):** Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus“. Lang. Frankfurt/Main.
- Senz, Ingomar (1972/1973):** Die „deutschnationale“ Bewegung in Südungarn vor 1914. Südostdeutsches Archiv, 15/16. évf. 115–190. old.
- Senz, Ingomar (1977):** Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik. R. Oldenbourg. München.
- Steinacker, Edmund (1937):** Lebenserinnerungen. Max Schick. München.
- Steinacker, Harold (1959):** Der Deutschungarische Katechismus von 1907. Südostdeutsches Archiv, 2. évf. 48–89. old.
- Tafferner, Anton (1973/1974):** Der historische Weg der Suevia Pannonica. Archiv der Suevia Pannonica, 8. évf. 89–92. old.
- Tilkovszky Loránt (1989):** Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest.
- Tokody Gyula (1963):** Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918). Akadémiai. Budapest.
- V. Windisch Éva (1965):** Kísérletek a dél-magyarországi némettség megszervezésére a századforduló éveiben. Történelmi Szemle, 8. 23–60. old.
- V. Windisch Éva (1966):** Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. Filológiai Közlemény, 12. 446–462. old.
- Weresch, Hans (1975):** Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. I–II. [Szerzői magánkiadás]. Freiburg i. Br.

Sajtóanyagok

Alkotmány, Bolond Istók, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Deutsches Tagblatt für Ungarn, Pécsi Napló, Pesti Hírlap, Pesti Napló

DÖMŐK CSILLA

habilitált egyetemi docens,

Pécsi Tudományegyetem, BTK Pécs

associate professor, habil, University of Pécs Faculty of Arts

ORCID: 0009-0008-9133-8264

email: csilladomok@yahoo.de

KÖZÉP-EURÓPA ÁLLAMRENDSZERÉNEK ÉS NEMZETI VISZONYAINAK ÁTALAKULÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ NYOMÁN

*THE TRANSFORMATION OF STATE SYSTEMS AND NATIONAL
RELATIONS IN CENTRAL EUROPE AFTER THE FIRST WORLD WAR*

ABSTRACT

The world war has profoundly transformed the Central European region, which is populated by small peoples and ethnic group. Although initially the Entente powers did not envisage a radical reorganisation of the region, it was still conceived of as a sphere of influence of Russia, Germany and the Habsburg monarchy. Yet, in the wake of the revolutionary and national independence movements of 1918-1919, this idea was abandoned. The collapse of the old state orders and the emergence of the new ones took place in an instant. The victorious Entente powers became allies of the new states in the region, such as Poland, Yugoslavia, Romania, and Czechoslovakia. On the one hand, these countries were seen as a pledge for the consolidation of the region and, on the other, they had to form a protective barrier against Soviet Russia.

Kulcsszavak: világháború, nemzeti önállósodási mozgalmak, etnikum, régió, átrendeződés, konszolidáció

Keynotes: world war, national independence movements, ethnic group, region, reorganisation, consolidation

1. Közép-Európa fejlődésének hosszútávú tendenciái

Témánkat illetően először is meg kell határozni, miben rejlik Közép-Európa lényege? Földrajzilag: Nyugat- és Kelet-Európa között, avagy Észak- és Dél-Európa között fekvő terület? Ez alatt a Rajna és Visztula, a Nyugati Alpok és Kárpátok, illetve a Keleti-tenger (Balti-tenget) és az Adria közötti területet értjük.

Politikailag egy régiót az alapján, hogy merre húzódnak az államhatárok, nehéz meghatározni. Vajon Közép-Európa 1914-ben csak az Osztrák-Magyar Monarchiát és a Német Birodalmat jelentette, vagy Románia, Szerbia, Hollandia, Belgium, Svájc és Orosz-Lengyelország is részét képezte? Továbbá 1937-ben nem Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Ausztria, Jugoszlávia, Svájc és Németország alkotta? Közép-Európa 1945-ben megosztottá vált, politikai, ideológiai, gazdasági és katonai szempontból is.

Gazdaságilag: Kialakultak-e sajátos gazdasági és szociális körforgások Közép-Európában? Nem különbözik-e már évszázadok óta a nyugati Közép-Európa a keletitől, amennyiben – az Elbától, a Cseh-erdőtől, az Ennstól és Sotlától keletre – az újkor kezdete óta egy feudális, a földesúri és nagybirtok-gazdálkodáson alapuló rendszer fejlődött ki, amely a gabona- és hízó marha beszállító szerepét vette át, míg Közép-Európa nyugati részében egyre inkább meghonosodtak a manufaktúrák, a városi kézművesség és teret nyert az iparosodás?

Kulturálisan: A szoros társadalmi kapcsolódások következtében nem jöttek-e létre kulturális és civilizációs hasonlatosságok, melyek főként a 19. század óta meghatározzák a Trieszt és Czernowitz, Freiburg im Breisgau és Kronstadt, Drezda és Agram/Zágráb között elterülő közép-európai világot.

Tény, hogy a közép-európai régió fejlődését a történelmi összefüggéseken keresztül kell szemlélni, valamint a Közép-Európa-koncepció esetleges alapjai csak a három nagy európai régióra vezethetők vissza.

Közép-Európa a X. évszázadban jött létre, amikor egyrészt a Kelet-Frank Birodalom kivált Nagy Károly birodalmának örökségéből és I. Ottó – a magyarokon aratott lechfeldi győzelme után új birodalmat alapított, másrészt amikor az első keresztény államképződmények megalakultak a Német-Római Birodalom keleti határán: A Warta menti Piast-állam, a moldvai Premysl-állam, Szent István Magyar Királysága esztergomi székhellyel és Tomislav Horvát Királysága a mai Észak-Dalmácia területén. Ezek a katolikus birodalmak legkésőbb az 1054-es nagy szkizma óta egyértelműen elhatárolódtak görög Bizánctól és a Bizánc által térített Kijevi Birodalomtól, melynek fejedelme Vladimir 988-ban felvette a kereszténységet. A délszláv területen elkülönültek egymástól az ortodox szerbek és a katolikus horvátok. Ha Nagy Károly 814-ben bekövetkezett halála évében összehasonlítjuk Európa geopolitikai helyzetét a teheráni, jaltai és potsdami konferencia eredményeivel, felületesen szemlélve az lehetne a benyomásunk, hogy Sztálin, Churchill és Roosevelt, valamint Truman és Attlee bizonyára alaposan tanulmányozták a IX. században Európa occidens és Európa oriens között fennálló határvonalakat.¹

Számunkra azonban ez esetben, Európa középső részének alakulása az érdekes, amely – mint említettem – a X. században kezdett kibontakozni. Melyek voltak Európa középső térségének lényegi alkotóelemei az eltelt 1000 év során? Miben nyilvánult meg Közép-Európa különbözősége Nyugat-illetve Kelet-Európától?

A középkorban nehezen húzhatók meg Nyugat- és Közép-Európa között a társadalmi, gazdasági és kulturális határok, hiszen még a politikai határok is igen vál-

tozók voltak. Mindkét régióra nézve meghatározó jelentőséggel bírt a középkor virágkorában végbemenő agrárforradalom, a városi joggal rendelkező autonóm városok, amelyek a Baltikumig, a Visztuláig, a Kárpátok vonulatáig és a Szávaig is kiterjedtek kialakulása, valamint a számos katolikus rend által képviselt kolostori kultúra széles körű elterjedése. A hűbériség (fidelitas – felonia) nyugati felfogása, vagyis bizonyos emberi méltóság jelenléte a különféle ceremóniakon szintúgy Közép- és Kelet-Európához tartozott, mint a szabad földműves típusa – amely a virágzó középkor végén a lengyel, cseh, magyar és délszláv területeken egyaránt meghonosodott. Szoros együttműködés jött létre a római jog és az egyetemalapítások kapcsán – Olaszországból indulva Franciaországon és Anglián keresztül Prágáig (1348), Krakóig (1364), Bécsig (1365) és Pécsig (1367).²

Az egyházi és államhatalom közötti összetűzések számos királyság számára megteremtették annak lehetőségét, hogy több önállósághoz jussanak, mely lehetőséggel mindenekelőtt a lengyel, cseh és magyar uralkodók tudtak élni. Premysl II. Ottokár és IV. Béla; az Anjou Károly Róbert és Wladyslawitokietek reprezentálták a reformuralkodók azon típusát, akik nyugati elemek sorát vették át társadalmukba. Azonban ezek a nyugati alkotóelemek nem gyökerestek elég mélyen, mivel a városok sokkal inkább egyfajta paraszti, mintsem polgári szabadsággal rendelkeztek, és minden bizonnyal nagymértékben késleltette a későbbi fejlődést az is, hogy sok földbirtokos nemesi rangra lépett, Lengyelországban (7–8%), és Magyarországon (4–5%). Így tehát Magyarországon a középkor végén minden 20–25. személy nemes volt; ezzel szemben Franciaországban minden 10. személy volt szabad városi polgár, ellenben Magyarországon csupán minden 40–50.

Ebből a társadalmi bázisból kiindulva más reakciót váltott ki Nyugat-Európában a feudalizmus késői középkorban bekövetkező első válsága, mint Kelet-Európában. A Nyugat jellemzően városközpontú gazdasága a 14. és 15. századi parasztfelkelésekre a pénzjáradékra és földbérre való áttéréssel reagált, mialatt Brandenburg, Lengyelország, Csehország, Kelet-Ausztria, Magyarország, Horvátország és Oroszország parasztjait a XV. század vége felé a „második jobbágyság” alá vetették. Ezzel párhuzamosan Nyugaton a XV. század második felétől megindult egy kora-újkori világgazdaság kialakulása, miközben a kozákok 100 évvel később megkezdték Szibéria meghódítását. E két, Európán kívülre is kiterjedő, expanziós irány között a XVI. század elején Európát az Oszmán Birodalom terjeszkedése is veszélyeztette, melynek a társadalom katonai struktúrákba való erőteljesebb beágyazódása lett a következménye – vö. a Habsburg és Lengyel Birodalom déli határainál kialakított katonai határokkal.

A Franciaországban, Ausztriában és Poroszországban fennálló abszolutizmus első pillantásra kétségkívül hasonló vonásokat mutat, főként a bürokrácia szerkezetét tekintve és az állam, mint gazdasági vállalkozó szerepében; ezáltal Nyugaton azonban a társadalmi mobilitás is kezdetét vette, miután a francia király a tisztségek polgárok részéről történő megvásárlásával egy noblesse de robe létrejöttét tette lehetővé, és ezzel döntő mértékben korlátozta a mágnások hatalmát. A kelet-elbai

földbirtok-gazdálkodás és a nagybirtokok kialakulása Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon és Szlavóniában ugyanakkor előnyösen befolyásolták a junkerek és mágnások társadalmi helyzetét a hozzájuk viszonyítva egyébként is gyengén fejlett polgárság rovására. Ez a folyamat tehát eltérítette Kelet-Európát a nyugati fejlődéstől, de még az osztrák örökös tartományok fejlődésétől is.

A társadalmi különbségek egyértelművé válnak, ha például a hollandok Spanyolország ellen folytatott szabadságharcát összevetjük Rákóczi fejedelem Habsburgok ellen vívott szabadságharcával. A nyugati fejlődés a nemzeti abszolutizmus irányába vezetett, a Keleten zajló folyamatok a császári autokrácia irányába mutattak, miközben a mágnások megkísérelték régi privilégiumaikat megtartani. II. József, II. Frigyes és Katalin így csak a „fentről jövő” reformoktól remélték e struktúráknak a megváltoztatását, míg Nyugaton a harmadik rend éppen forradalmat csinált.

2. Közép-Európa a hosszú 19. században

A Szent Római Birodalom Napóleon által kicsikart felbomlása 1806-ban Közép-Európa politikai újrendezését tette szükségessé a Bécsi Kongresszuson, miközben a lengyel kérdés rendezése csaknem az eddigi szövetségesek közötti konfliktushoz vezetett. A „hatalmak koncertje” – Anglia, Oroszország, Poroszország, Ausztria és 1818-tól Franciaország is újra – tiltakozott az Európa középső részén kialakuló új szövetségi állam ellen, és megállapodott a „Német Szövetség” megalapításában. Természetesen éppúgy nem tartoztak hozzá a porosz keleti területek – Nyugat- és Kelet-Poroszország, Poznan – mint ahogy az ausztriai Galícia, a Magyar Királyság és a Horvát Szlavón-Dalmát Királyság sem. A Habsburg monarchia olaszországi területei közül csak Triesztet, Görz-Gradiscát és Trentinót vették át, miközben Ferenc császár stratégiai okokból Lombardia átvétele ellen érvelt, míg Velence (a velencei Isztriával) nem tartozott a Német-Római Birodalomhoz.³

Az Oroszország, Ausztria és Poroszország között létrejött „Szent Szövetség” vélhetően a népek és uralkodók testvéri szolidaritásában látta a bel- és külpolitika alapjait; egyedül Metternich törölte a szövegből a népek szolidaritásának említését. I. Alexander cár, ellentmondásos módon, szorgalmazta a nép részvételét, ugyanakkor a néphatalom reprezentánsaként a fejedelmek autoritása mellett is letette voksát, ami megkönnyítette Metternich számára a Szent Szövetség felvilágosító és liberális gondolkodásban gyökerező eszméjének megváltoztatását az eddigi, abszolút kormányzási mód alátámasztásává. Mindazonáltal a cár messze menő autonómiát biztosított a Visztula melletti központi területekre redukálódott Lengyel Királyság számára – természetesen csak az első felkelésig 1830/1831.

A Német Szövetség, amely Európa középső része számára fél évszázadon keresztül tartó békés fejlődést garantált, az 1819/1820-as forradalmi fordulat óta egyre kevesebb teret engedett a liberális és nemzeti törekvések számára. A több nemzetiségű Habsburg állam azonban a feltörekvő polgárság, az iparosodás és nemzeti

eszme korában nem volt képes megoldani sem saját problémáit, sem felvázolni a német fejlődés számára előremutató megoldásokat. A csehek és szlovénok, szintúgy, mint a Poznani provinciában élő lengyelek, megtagadták a frankfurti Paulskirchében való részvételt. Sikeresebbnek ígérkezett 1848-ban a képviselők osztrák birodalmi gyűlése által elért megegyezése, amikor a kremsieri alkotmánytervezetben rögzítették a néptörzsek egyenjogúságát. Az ellenforradalom győzelme azonban nem vezetett a Habsburg monarchián belül nemzeti megegyezéshez, továbbá nem valósította meg a Schwarzenberg miniszterelnök és külügyminisztere Bruck által követelt nagyosztrák – nagynémet hetvenmillió blokkot Közép-és Kelet-Európában. Friedrich List, a Német Vámegegyesület építész-e ezzel szemben már 1842-ben felismerte az ipari és agrártermékek Közép-Európa keleti és nyugati része között zajló nyereséges cseréjét és szorgalmazta a német hegemónia irányítása alatt álló egészen a Fekete-tengerig nyúló közép-európai gazdasági egységet. Metternich államkancellár ugyan már idejekorán felismerte ennek veszélyeit Ausztria Németországon belüli pozícióját tekintve, mindazonáltal 1850-ben már nem csak az észak-német államok léptek fel Ausztria vámunióhoz való csatlakozása ellen, hanem az osztrák vállalkozók és vállalkozások túlnyomó része is, név szerint Alsó-Ausztria, Karintia, Stájermark, Cseh- és Morvaország. Így tehát hiábavalóan hivatkozott Bruck a „70 millió embert magába foglaló szövetség morális súlyára”.

Ausztria és Poroszország 1848 után egyre leplezetlenebb módon váltak a forradalmat követő Közép-Európa-koncepció kölcsönös blokkolása révén a Németországért folytatott hatalmi harcban egymás ellenségeivé. Poroszország gazdasági előnye és nemzeti vonzereje továbbra is hatottak, míg Ausztria neoabszolutisztikus modernizációs politikáról alkotmányos államra történő áttérése sem tudta megoldani a nemzetiségi problémát. Berlin katonai szervezetének 1866-os főlényes győzelme azonban semmi esetre sem a „szuverén német nemzet forradalmi jogának” sikeres érvényesülését, hanem egy katonai monarchia vezetési ambícióinak sikeres érvényre juttatását jelentette, amely hatalmi pozíciójának hangsúlyozása érdekében az ausztriai németeket akarta kizárni a megvalósítandó új államszövetségből.

Az 1866-os és 1870-es korszakjelölő éveket történelmi értelmezésünkben nem választhatók el egymástól egyértelműen. Ezért nehéz megválaszolni, hogy a régi osztrák és a nagynémet föderális uralmi rendszer kelet-európai bukását és a porosz kismémet hegemoniát tekintve Königrätz vagy Sedan bírt-e nagyobb jelentőséggel. Mindenesetre Ferenc József császár 1867-es kiegyezése a magyarokkal az Osztrák-Magyar Monarchiában egy német-magyar kettős uralmi rendszert hívott életre⁴, amely hátrányosan érintette az itt élő szláv lakosságot.⁵

A bécsi kormány már 1871-ben szemügyre vette egy a Porosz-Németországgal való összeolvadás révén létrejövő, uralkodó közép-európai blokk lehetőségét és balkáni érdekeinek támogatását remélte Bismarck részéről. Ugyan a csehek, lengyelek és délszlávok többségében üdvözölték Bosznia és Hercegovina megszállását, hogy a kettős monarchiában a szláv lakosság arányát erősítsék, a Német-

országhoz való külpolitikai kötődés elsősorban a csehek miatt vallott kudarcot a kettős szövetségben, jöllehet külkereskedelmük nagy részét az Elbán keresztül bonyolították Hamburgba.

1904. január 21-én Berlinben „Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein” (Közép-Európai Gazdasági Egyesület) néven egy olyan új szervezetet alapítottak, amely Németország és Ausztria-Magyarország, esetleg Svájc, Belgium és Hollandia gazdasági társulását tűzte ki célul. Úgy a Német Mezőgazdasági Tanács, mint a Német Iparosok Szövetsége is azt a véleményt képviselték, hogy a Közép-Európa-elképzelésnek jól körvonalazott szerepet kell kapnia német kül- és gazdaságpolitikában, ezáltal a német expanziós politika elsőrangú céljává vált.⁶

Bármennyire is hatottak ezekre a tervekre a német nagyhatalmi törekvések – a „világhatalom megszerzéséig”, mégsem nélkülözték minden pillanatban a gazdasági racionalitást: hivatkozni lehetett a gazdasági tényezők optimális kihasználására, az iparilag erős német gazdaság és a Kelet-Európára inkább jellemző mezőgazdaság és a nyersanyagtermelés komplementer jellegére. Főként a XIX. század utolsó évtizedei óta kezdett óriási szívóhatást gyakorolni a viharosan iparosodó Németország rohamosan növekvő élelmiszer- és nyersanyag-igénye a lengyel, magyar, román és délszláv területekkel szemben és helyezte ezeket a visszamaradott régiókat a fejlett területek vonzáskörzetébe. A szívóhatással ellentétes folyamatként megkezdődött a tőke kivitel Németországból, Nyugat-Európából és a cseh-osztrák tartományokból Kelet- és Dél-Európa felé, amit ezen országok tökérekereslete is alátámasztott.⁷

A gazdasági vonatkozású Közép-Európa-terveket különösképpen az osztrák és német politika folyosóin tárgyalták meg a második világháború elején. Joseph Maria Baernreither, az uralkodóház tagja „egy nagy, szabad közép-európai piac létrehozását” szorgalmazta, miközben Riedl külügyminisztériumi főtisztviselő egy Németország, Ausztria és Magyarország közötti vámuniót javasolt, ehhez csatlakoztak még Heinrich Friedjung, Michael Hainisch és Hans Übersberger történészek. Friedrich Neumann világszerte visszhangra találó „Mitteleuropa” (Közép-Európa) című könyvében foglalta össze 1915-ben ezeket a gazdasági elképzeléseket – a kirobbanó első világháború hatására is: Közép-Európa részeinek tekintette azokat az országokat, melyek földrajzilag Olaszországtól az Északi- és Keleti-tengerig, az Adriától a Fekete-tengerig terültek el.⁸

Másrészt Közép-Európa-konceptióját összekapcsolta a német hatalmi követelésekkel, melyek a világháborúban nem pusztán gazdasági, hanem katonai hatalomra is támaszkodtak. Ezt erősítette meg tulajdonképpen Orosz-Lengyelország, Románia, Szerbia és Montenegró megszállása Németország és Ausztria-Magyarország részéről a közép-európai vonatkozású Károly császár 1918 májusi kanosszajárása is Wilhelm császárhoz Spanyolországba, mely gazdasági kényszer hatására vált szükségessé. Ez ugyanis még szorosabb együttműködést irányzott elő a két katonai hatalom között, egészen a vámunióig és egy új kettős szövetségről szóló szerződésig. Érthető tehát ennek ismeretében az Osztrák-Magyar Monarchia háttérbe

szorítása a nyugati szövetségesek részéről, mert a Lengyel Nemzeti Tanács és a Csehszlovák Nemzeti Tanács, valamint a Jugoszláv Választmány, mint szövetséges, háborút viselő hatalmak elismerése csak 1918 nyarán történt meg.

3. Közép-Európa átrendezése az első világháború után, 1918–1920

Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és az Oszmán Birodalom 1918 őszén elszenvedett vereségével az eddigi közép-európai tervek jelen pillanatban már a múlté voltak. A régió politikai újrendezésének alakítói 1919/1920-ban Párizsban egy „cordon sanitaire”-t akartak létrehozni a bolsevista Oroszország és a potenciálisan revizionista Németország között. A hajdani Osztrák-Magyar Monarchia területéből Csehszlovákia 140.000 km²-t, Jugoszlávia 130.000 km²-t, Románia 105.000 km²-t, Magyarország 92.000 km²-t, Ausztria 84.000 km²-t, Lengyelország 80.000 km²-t és Olaszország 30.000 km²-t kapott, a több mint 51 millió lakosból pedig Csehszlovákia 13,6 milliót, Lengyelország 8,2 milliót, Magyarország 7,6 milliót, Románia 6 milliót, Ausztria 6,5 milliót, Jugoszlávia 7,7 milliót és Olaszország 1,4 milliót.⁹

Egyrészt a korábbi területi-gazdasági egységek felbomlása, másrészt a korábban különféle birodalmakhoz tartozó, egymástól eltérő fejlettségi szintű régiók egyesülése pedig egy alapvetően újszerű helyzetet teremtettek, ezáltal a kelet-közép-európai országok háború utáni gazdasága már nem fogható fel a háborút megelőző gazdaság folytatásaként.¹⁰

A világháború következtében alaposan átformálódott a kisebb népek és etnikumok által lakott közép-kelet-európai térség.¹¹

Bár kezdetben az antant hatalmak ebben a régióban nem terveztek gyökeres állami átrendeződést: azt továbbra is Oroszország, Németország, és a Habsburg-Monarchia befolyási övezetének képzelték el, mégis, 1918-19 forradalmi és nemzeti önállósodási mozgalmak nyomán ezen elképzelésüket elvetették. A régi államrendek összeomlása és kialakulása szinte egyszerre, és egy pillanat alatt ment végbe. A győztes antant hatalmak szövetségesei lettek a térség új bázisállamai, úgy, mint Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia. Egyrészt a térség konszolidációjának zálogát látták az antant hatalmak ezekben az országokban, másrészt ki nem mondottan védőgátat kellett képezniük ezen államoknak Szovjet-Oroszországgal és az esetlegesen újra hatalmi ambíciókkal megjelenő Németországgal szemben is. Ha az új bázisállamokat nemzetiségi alapokon kívánta volna az antant létrehozni, akkor ezen leendő államok túl kicsik és gyengék lettek volna a felsorolt feladatok ellátására, így Közép-Kelet-Európa térképének átrajzolásával a kézmozdulatokat gazdasági és stratégiai politikai célok vezették, melyek révén erősebb és nagyobb, de nem nemzeti bázisú új államok jöttek létre.¹²

Azaz ezen országok „megalkotásával” létrehozták a kisebbségeket és a kisebbségi kérdést, ill. problémákat is. Az új rendszer tehát „semiben sem különbözött a régitől”, mert ugyancsak négy, jelentős kisebbségeket magába záró állam bázisán

jött létre. Anglia, Franciaország és az USA a béketárgyalásokig hangsúlyozták, hogy nem kívánják újrendezni Európa ezen részét. A kis nemzetek védelmére való hivatkozásuk, amennyiben túlment Belgium és Szerbia megvédésén, csupán ideológiai jelszó volt, és csak a soknemzetiségű birodalmak liberalizálódása és föderalizálódására utalt.¹³

A háborús propaganda azonban szükségszerűen felhasználta a kisebbségi autonómiai törekvéseket a tengelyhatalmak hadseregének morális szétzüllesztéséhez,¹⁴ és ugyancsak az ellenség meggyengítését célozta az emigrációs kormányok támogatása is. Tehát a háború befejezésekor – az antant korábbi tevékenységének hatására – bár nem általuk szervezve, ám semmiképpen sem ellenükre zajlik le az átalakulás.

Az önálló nemzeti cselekvés jelentőségéről, ill. Ausztria-Magyarország függő népeiről írta *Lloyd George* emlékirataiban, hogy a nagyhatalmak itt sem kezdeményezték, hanem követték az eseményeket: „Az osztrák birodalom szétszakadása – írta *Lloyd George* – nem volt eleme a francia, orosz, brit, amerikai vagy olasz politikának. Tudtuk, hogy újonnan szabályozni kell a határokat Olaszország, Szerbia és Románia javára. A megmaradó osztrák birodalmi rész vonatkozásában azonban az volt az elgondolás..., hogy az osztrák-magyar birodalmat alkotó nemzetek teljes autonómiát kapnak egy föderációs konstitúcióban... Mielőtt azonban a hatalmak Ausztria békéjével foglalkozhattak volna, befejezett és visszafordíthatatlan tényekkel konfrontálódtak... A párizsi békecsinálók feladata nem az volt, hogy döntsenek arról, mi illeti meg a felszabadult nemzeteket, hanem az, hogy hogyan lehet – velük megegyezve – megválni az önrendelkezés határát túllépő szerzéseiktől...”

David Hunter Miller – az USA küldöttségének tagja – jegyezte meg: A lényeges döntések már befejezettek voltak és a régi államokat semmiféle békekonferencia, csakis fegyveres erő állíthatta volna vissza.¹⁵

Az első világháború utáni átrendeződés eredményét a történészek általában a „nemzeti államok rendszerének kialakulása” terminológiával illetik.¹⁶ Ténylegesen – ahogy már az előző részben utaltunk rá – azonban alig változott a kisebbségi (függő helyzetben élő nemzetiségek) globális helyzete. 1914-ben Közép-Kelet-Európa 100-120 millió lakosából kb. 50 millió (40-50%) élt függő nemzetként, illetve kisebbségként.¹⁷

A békeszerződések és az átrendeződések befejeződése után ez a szám mintegy 32 millió lakosra csökkent, azaz kb. 30%-ra. Tendenciaszerűen vizsgálva tehát a folyamatot, jogos a terminológia használata, hiszen jelentős kisebbségek kerültek most többségi vagy autonóm helyzetbe, de az arányokat figyelembe véve reálisan csak az arányok javulásáról, nem pedig gyökeres változásáról beszélhetünk. A felsorolt adatok ugyanis azt jelentik, hogy az említett években Köztes-Európa minden harmadik lakója kisebbségként helyezkedett el az új államrendszerben.¹⁸

A térségben élő magyarság összlétszáma 10,26 millió volt, melyből Magyarországon élt 7,15 millió lakos (69,7%), kisebbségként 3.112 millió (30.3%). Noha

ez az arány nagyon hasonlít a térség összesített arányszámához, az egyes nemzetek összehasonlításánál páratlan. Közelében csak az albán, szlovén és belorusz megosztottság állt, de a hasonlóság itt is csak relatív mérőszámokban jelentkezett, hiszen az abszolút adatok sajnálatosan a mi javunkra mozdítaná el a mérleg nyelvét. Ezért lehetséges, hogy a magyarság kérdése került sokszor a térségbe a kisebbségi kérdés gyújtópontjába.¹⁹

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Görlich, Ernst Joseph (1998): Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Österreich, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- 2 Zöllner, Erich (1974), Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart. Wien.
- 3 Sundhausen, Holm (1973): Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburgermonarchie. München.
- 4 Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- 5 Stourzh, Gerald (1967): Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember Verfassung von 1867, In: Der Österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Hrsg: Peter Berger, Wien-München. Lásd még Gulyás László (2002): Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In. Gazdag László szerk. (2002): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 168-188. old.
- 6 Bülk, Hartwig/Lerche, Peter (1964): Föderalismus als nationales und internationales Ordnungsprinzip. VVDStRL 21 1.o. ff./66 ff., Berlin.
- 7 Wierer, Rudolf (1960): Der Föderalismus im Donauraum. Graz-Köln.
- 8 Kühl, Joachim (1958) Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa, Hrsg.:Südost-Institut. München.
- 9 Kiss Gy. Csaba (1993): Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó. Budapest.
- 10 A csehszlovák és a jugoszláv állam gazdasági életéről lásd Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- 11 Diószegi István (1991): Üllő és kalapács. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- 12 Szűcs Jenő(1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest.
- 13 Galántai József (1989): Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas. Budapest.
- 14 Gulyás László (2022): Négy év vasban és vérben és tintában. Propagandaháború a Nagy Háborúban 1914–1918. Rubicon 2022/11 –12. szám 139 –146. old.
- 15 Suppan, Arnold (1990): Die Volksgruppen in Österreich. Wien.

- 16 Gulyás László (2023/b): Az első világháború és a versailles-i békerendszer államszerkezeti következményei különös tekintettel a kisebbségi helyzet változásaira. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 359–367. old.
- 17 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- 18 Veiter, Theodor (1984): Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert I-II, München. Lásd még Gulyás László (2024): Közép-Európa nemzeti kisebbségei a 20. század első államszerkezetiváltás – 1919–1920 – után. In Kókai Sándor-Csüllög Gábor szerk. (2024): Táj, Társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára. Nyíregyházi Egyetem. Földrajzi Intézete. Nyíregyháza. 222–230. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bülk, Hartwig/Lerche, Peter, (1964):** Föderalismus als nationales und internationales Ordnungsprinzip. VVDStRL 21 I.o. ff./66 ff., Berlin.
- Diószegi István (1991):** Üllő és kalapács. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- Galántai József (1989):** Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas. Budapest.
- Görlich, Ernst Joseph,(1998):** Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Österreich. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- Gulyás László (2002):** Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In. Gazdag László szerk. (2002): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 168–188. old.
- Gulyás László (2005):** Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2012):**Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gulyás László (2022):** Négy év vasban és vérben és tintában. Propagandaháború a Nagy Háborúban 1914–1918. Rubicon 2022/11–12. szám 139–146. old.
- Gulyás László (2023/b):** Az első világháború és a versailles-i békerendszer államszerkezeti következményei különös tekintettel a kisebbségi helyzet változásaira. (2023/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben 5. kötet. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 359–367. old.
- Gulyás László (2024):** Közép-Európa nemzeti kisebbségei a 20. század első államszerkezetiváltás – 1919–1920 – után. In Kókai Sándor-Csüllög Gábor szerk. (2024): Táj, Társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára. Nyíregyházi Egyetem. Földrajzi Intézete. Nyíregyháza. 222–230. old.
- Kiss Gy. Csaba (1993):** Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó. Budapest.
- Kühl, Joachim, (1985):** Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa, Hrsg.:Südost-Institut. München.

- Ormos, Mária (1994):** Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Schlesinger, Rudolf (1945):** Federalism in Central and Eastern Europe. London.
- Stourzh, Gerald, (1967):** Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember Verfassung von 1867, In: Der Österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Hrsg: Peter Berger. Wien-München-
- Sundhausen, Holm, (1973):** Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburgermonarchie. München.
- Suppan, Arnold (1990):** Die Volksgruppen in Österreich. Wien.
- Veiter, Theodor (1984):** Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert I-II. München.
- Zöllner, Erich, (1974):** Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Wierer, Rudolf, (1960) Der Föderalismus im Donauraum, Graz-Köln.
- 19 Gulyás László (2024):** Trianon egyik alapproblémája: az igazságtalan határok. Trianoni Szemle. Különszám 2024/1. 54-67. old.

OLASZ LAJOS

főiskolai docens,

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged
*college associate professor, University of Szeged Juhász Gyula Faculty of
 Education Szeged*

ORCID: 0000-0002-4463-3251

e-mail: olasz@jgypk.szte.hu

A GYORSHADTEST HAZAHOZATALA A FRONTRÓL, 1941 ŐSZÉN

*BRINGING MOBILE CORPS HOME FROM THE FRONT IN THE
 AUTUMN OF 1941*

ABSTRACT

In the war against the Soviet Union in 1941, the Carpathian Group and the Mobil Corps participated on the Hungarian side. After the initial battles, the Carpathian Group performed occupying tasks. The Mobil Corps fought on the front line all the way and reached the Donec River (2,200 kilometres from Budapest). In addition to the strong Soviet resistance, the long distances, the difficult terrain, the extreme weather, and the technical problems also caused great obstacles. The commander of the Carpathian Group, General Szombathelyi, urged the repatriation of the troops already in August. However, Chief of Staff General Werth and the German leadership insisted on the further participation of Hungarian forces. On September 6, Szombathelyi became the head of the Hungarian General Staff and negotiated the return of the Hungarian troops. However, the Germans only allowed the Carpathian Group and the Mobil Corps to return home, when in exchange new Hungarian occupying brigades arrived in Ukraine. The Mobil Corps could only return home at the beginning of December. During the fighting, the Mobil Corps lost most of its mechanized combat equipment.

Kulcsszavak: II. világháború, német–magyar viszony, Kárpát-csoport, gyors-hadtest, megszálló erők

Keynotes: World War II, German–Hungarian relations, Carpathian Group, Mobil Corps, occupying forces

1. Magyar csapatok részvétele a Szovjetunió elleni háborúban 1941. július–augusztus

A német–szovjet feszültség kiéleződése nyomán, 1941. június 16-án a Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF) utasítására hadiállományra emelték a keleti határokat biztosító 1. hegyi és 8. határvadász dandárt. A június 26-án Kassát ért légitámadást követően elrendelték az I. gyorshadtest mozgósítását és a szovjet határra való felvonulását. A magyar légierő július 27-én hajnalban még a magyar–szovjet hadiállapot bejelentését megelőzően katonai célpontokat bombázott Galíciában. Június 30-án a VIII. hadtest parancsnokságából megalakult a Kárpát-csoport törzse, Szombathelyi Ferenc altábornagy vezetésével, alárendeltségében az 1. hegyi, a 8. határvadász dandárral, valamint a gyorshadtesttel. A Miklós Béla tábornok irányítása alatt álló hadtestnek csak az 1–2. gépkocsizó és az 1. lovasdandára kapcsolódott be a harcokba, a 2. lovasdandár továbbra is Újvidék térségében maradt és megszálló feladatokat látott el. A Kárpát-csoport július 1-jén támadást indított a Kárpátokon át, Kolomija, Sztanyiszlav általános irányában, a Dnyeszter folyó felé.¹

Július 7-én a Kárpát-csoport egységei már több ponton átlépték az elsődleges hadműveleti célként megjelölt Dnyeszter-vonalat. Az 1. gépkocsizó dandár élei elérték a Szeret folyót, a 2. gépkocsizó dandár pedig már megközelítette a Zbrucs folyót. A német véderő vezérkara (OKW) és a Honvéd Vezérkar megállapodott, hogy amint a támadó magyar erőknek a Szeret vonalára való felzárkózása után, július 9-én 0 órától a gyorshadtest kiválik a Kárpát-csoportból, és a Gerd von Rundstedt tábornagy vezette Dél hadseregcsoport közvetlen alárendeltségébe kerülve folytatja a támadást. Ehhez erősítésül megkapja az 1. hegyi és a 8. határvadász dandár kerékpáros zászlóaljait, légvédelmi tüzeralakulatait, valamint műszaki és híradóegységei egy részét. A Kárpát-csoport a megmaradt erőivel területi és katonai közigazgatási feladatokat lát el, biztosítja az előre nyomuló gyorshadtest mögöttes területeit és felszámolja a szétszóródva visszamaradt kisebb szovjet katonai egységeket. Létszám tekintetében a gyorshadtest ekkor 43 507 fővel (1717 tiszti), 4 372 gépjárművel, 7 529 lóval, 1037 országos járművel (lovasszekér) rendelkezett. A visszamaradó Kárpát-csoport állományába 45 998 fő (1516 tiszti), 1334 gépjármű, 12 861 ló, és 2 032 országos jármű tartozott. A magyar csapatok vesztesége július 9-ig 135 halott, 344 sebesült, 91 eltűnt, illetve fogságba esett katona volt.²

Szombathelyi, a július 7-i döntésről értesülve azt javasolta Miklós tábornoknak, hogy intézzen kérést a felettes német parancsnoksághoz páncélos és repülő egységek rendelkezésre bocsátása érdekében, mert különben a gyorshadtestnek nem lesz kellő áttörő ereje. Ugyanezt jelentette a Honvéd Vezérkar főnökének is, majd hasonló szellemben tájékoztatta Német József tábornokot, a Dél hadseregcsoport-hoz beosztott magyar összekötőtörzs vezetőjét. Július 9-én felhívta László Dezső tábornokot is, a VKF hadműveleti osztályának vezetőjét is a gyorshadtest megerősítése ügyében, aki azonban azzal nyugtatta meg, hogy a németek ismerik a seregtest ütőképességét és csak annak megfelelő feladatokat osztanak rá. A légi támoga-

tásról azonban a magyar haderőnek kellett gondoskodnia. Július 7-én Orosz Béla alezredest kinevezték a gyorshadtest repülőcsoport parancsnokának és egy kisebb köteléket (VII., X. közelfelderítő század, 2/3. vadászrepülő század és egy szállító-repülő raj) kivezényeltek a hadműveleti területre, a kolomijai reptérre. Az egységeket július 13-án az I. és a III. közelfelderítő, illetve az 1/3. vadászrepülő század váltotta fel, melyek mellé erősítésül július 27-én egy vegyes bombázószázadot, augusztus 7-én egy kísérleti vadászszázadot vezényeltek.³

Július 15-én Miklós tábornok azzal a kéréssel fordult Szombathelyihez, hogy a Kárpát-csoport vegye át a gyorshadtest által megszállt egyre nagyobb terület biztosítását, mert a seregtest nem tud erre erőket elvonni a harci feladatoktól. Másnap Szombathelyi meglátogatta a gyorshadtest parancsnokságát Kamenyec-Podolszkijban, hogy személyesen tájékozódjon a csapatok helyzetéről. Miklós neki is beszámolt arról, amit időközben a Vezérkar Főnökének is jelentett, hogy a nagy távolságok és a gyenge minőségű gépjárműanyag miatt a seregtest mozgásképesége gyorsan romlik. Ha nem lesz alkalom a szükséges javításokra, karbantartásra, olyan nagymértékű lehet a kiesés, hogy az már nem áll arányban az elfoglalt területekről begyűjthető gazdasági haszonnal. További gondot jelentett a hadianyag utánszállítás akadozása. Az utakon való torlódások miatt több alkalommal is repülőkről kellett lőszert és más ellátmányt ledobni az élen küzdő alakulatok számára.⁴

Július 17-től a gyorshadtest a Carl-Heinrich von Stülpnagel gyalogsági tábornok vezetése alatt álló 17. hadsereg alárendeltségében folytatta az előrenyomulást a Bug folyó felé, melynek vonalára 23-án tudott felzárkózni. Az 1. lovasdandár különösen nagy nehézségekkel küzdött. Komoly lóhiány lépett fel. Július 9. és 26. között 632 ló esett ki (a huszárezredek állományának közel 30%-a), többségük patagyulladás vagy nyeregfeltörés miatt. A 4. huszárezred lovait már két alkalommal is át kellett patkolni. A beteg állatok lovasaiból mindkét ezredben 1-1 gyalogszázadot szerveztek. Miklós az 1. lovasdandár felváltását sürgette a 2. dandárral, hogy a 2 gépkocsizó dandár közötti területet ellenőrizni tudja. Makray Sándor alezredest, a 17. hadsereg törzsénél működő összekötő tiszt viszont a német elfogást képviselve kijelentette, hogy a lovas alakulatok nem felelnek meg egy vilámháború kívánalmainak, mert minden ütközet után legalább 8–10 nap pihenőre szorulnak, így legfeljebb csak fogolykísérésre és a hátsó terepszakaszok biztosítására alkalmazhatók. Makray szerint a 17. hadseregnél is szívesebben vennék, ha a lovasok helyett a VKF gépesített gyalogságot küldene a frontra.⁵

Augusztus 1-re tovább emelkedtek a gépkocsizó seregtestek anyagi hiányai is. A nagy igénybevétel, rossz utak, a kellő karbantartás elmaradása miatt ekkorra már 320 motorkerékpár, 56 személy- és 179 tehergépjármű, 8 páncélgépkocsi és 7 harckocsi esett ki az állományból. Zsedényi Zoltán vk. ezredest, a gyorshadtest vezérkari főnöke augusztus 3-án előterjesztést készített a 17. hadsereg parancsnoksága számára, melyben 8 nap hadműveleti szünetet kért. A seregtest 32 napja folyamatosan harcolt, a személyi állomány, különösen a kerékpárosok pihenésre, a járműanyag javításra és karbantartásra szorult. Be kellett volna várni az után-

pótlást, de a hadtestvonat, illetve a kísérő légi egységek 200 km-re leszakadtak. Makray alezredes azonban visszatartotta a felterjesztést. Elismerete ugyan, hogy a kedvezőtlen körülmények és az erősödő szovjet ellenállás a németeknek is komoly nehézségeket okoz, de arra figyelmeztette a gyorshadtest vezetését, hogy pihenő kérése csak lerontaná a honvédség már kivívott jó megítélését a németek előtt. Augusztus 5-én Stülpnagel tábornok látogatást tett a gyorshadtest parancsnokságán, és ekkor Miklós Béla mégis kért és kapott is tőle néhány nap pihenőt.⁶

Közben Szombathelyi már a Kárpát-csoport fokozatos kivonását tervezte. A front eltávolodásával, a korábbi harcokban visszamaradt kisebb szovjet egységek felszámolásával feleslegessé váló csapatokat, a 8. határvidéki dandárt haza kívánta szállíttatni. A hadművelési területen az 1. hegyvidéki maradt volna, az 1–4. hegyi zászlóalj, a 15., 16. és IX. kerékpáros zászlóalj és a 1. páncélos század. Az erre vonatkozó, augusztus 4-re elkészült tervezet azonban már másnap aktualitását veszítette, mert a vezérkarok közötti megegyezés értelmében augusztus 5-én a Kárpát-csoport a Dél hadseregcsoport alárendeltségébe lépett. Ráadásul Werth Henrik gyalogsági tábornok a Honvéd Vezérkar főnöke a hadművelési területen kialakult mobilitási problémák megoldására újabb alakulatok kivezénylését tervezte. Mérlegelte az 1. lovasdandár felváltását a 2. lovasdandárral, úgy, hogy az 1. dandárnak csak a lovas részeit vonják ki a hadművelési területről, így összességében 1 páncélos és 2 kerékpáros zászlóaljjal, valamint egy gépi vontatású közepes tüzérsztyályal nőtt volna a gyorshadtest ereje. Erről, egyelőre csak tervként, augusztus elején a budapesti német katonai attasét is tájékoztatták.⁷

Szombathelyinek viszont a helyszíni tapasztalatok alapján egészen más volt a véleménye. Augusztus 11-én levelet írt László vezérőrnagynak, melyben elsősorban katonapolitikai szempontok alapján a honvédség erőinek megőrzésére hívta fel a figyelmet. Kifejtette, hogy Németország nem tud teljes győzelmet aratni ebben az elhúzódó háborúban, és Magyarország nem forgácsolhatja el a katonai erejét, tartalékolnia kell a háború végére. Válaszában László kifejtette neki, hogy a hadiállapot politikai döntés nyomán állt be, ebben a helyzetben a haderő vezetésének feladata, hogy a Honvédség teljes erőbedobással vegyen részt a harcban, félmegoldásról nem lehet szó. Szombathelyi ennek ellenére szorgalmazta a magyar erők kímélését, lehetőség szerinti kivonását. Augusztus 14-én a megszállt galíciai területeken német közigazgatás lépett életbe, megváltoztak, keletre tolódtak a Kárpát-csoport működési határai, a parancsnokság székhelye előbb Kolomijára, majd szeptember 1-től Bar térségébe került át. Ezzel együtt a Galíciában állomásozó magyar műszaki csapatok egy része feleslegessé vált a németek számára. Ez lehetővé tette, hogy augusztus 15. és 27. között kisebb egységeket, (utászszázadok, hadtáp alakulatok, műszaki és híradó szeroszlopok, gépkocsioszlopok) hazaszállítsanak.⁸

Augusztus 10-én a gyorshadtest a Kempf páncélos csoport közvetlen alárendeltségébe került és részt vett az augusztus 10. és 16. közötti nyikolajevkai csatában, ami az erős szovjet ellenállás miatt komoly megpróbáltatást jelentett. A hadművelet sikerrel zárult, de súlyos harcok, valamint a nagy hőség az embereket és a

haditechnikát is kimerítette. A lovasdandár lóállományának már csak 60%-a állt rendelkezésre, a harcoló állomány 1 ezrednyi erőre zsugorodott. A gépjárművek többsége javításra szorult. Az utánszállítás nehézsége miatt súlyos üzemanyaghiány jelentkezett, ami csaknem mozgásképtelenné tette a sereget. Augusztus 19-én a gyorshadtest az 1. páncélos csoport alárendeltségébe lépett. A további hadműveletekhez a gyülekezési körzetet Krivoj Rog térségében határozták meg számára, de a súlyosbodó technikai problémák és a meginduló esőzések nyomán felázott, sártengerré váló utak miatt 10 napra volt szüksége, hogy eljusson oda.⁹

Augusztus közepére Horthy kormányzó és a magyar kormány több olyan tényre szembesült, amely a Szovjetunió elleni háborúban való mérsékeltebb részvételre, a harcoló csapatok lehetőség szerinti hazahozására ösztönözte őket. A szovjet fronton a nagy sikerek ellenére az előzetesen hangoztatott 6–8 hét alatt nem sikerült döntő győzelmet aratni, a hatalmas veszteségek ellenére a szovjet ellenállás egyre erősödött. Más frontokon sem alakult kedvezően a németek helyzete. Az észak-afrikai előnyomulás elakadt, a tengereket a brit flotta uralta. Az Királyi Légierő rendszeres támadásokat indított a német hátország ellen. Augusztus 9-én a japán vezetés úgy döntött, hogy Berlin sürgetésére sem lép hadba a Szovjetunió ellen, hanem fenntartja a semlegességet. Az augusztus 9. és 12. között Új Fundlandon zajló amerikai–brit tárgyalások eredményeként megszületett az Atlanti Charta, melyben az érintett államok végleg elkötelezték magukat a Németország elleni harcra, amely keretében a nyugati hatalmak a Szovjetunió támogatását is elhatározták. Az angolszász–szovjet együttműködés korábban teljességgel elképzelhetetlennek tűnt a magyar politikai vezetés számára.¹⁰

Budapest számára külön gondot jelentette a szomszéd államokkal kialakult feszült viszony. A szlovák kormány mintegy 5 000 km terület visszacsatolását követelte, amelyhez megpróbál német támogatást szerezni. Dél-Erdélyben jelentős csapatösszevonásokra került sor. Augusztus 9-én Fiátfalvánál heves tűzharc robbant ki a magyar és román határvédelmi erők között. Romániában éles magyarellenes propaganda folyt, vezető politikusok nyíltan elutasították a második bécsi döntést és Észak-Erdély visszavételéről beszéltek. Tárgyalások kezdődtek a szlovák, a román és a horvát kormány között a Budapesttel szembeni szorosabb együttműködés kiépítésére, miközben a csehszlovák, a jugoszláv emigráció Londonban próbált pozíciókat kiharcolni Magyarországra rovására a majdani békekonferenciára. A kialakult helyzetet sokan (köztük Bajcsy-Zsilinszky Endre) egy új „kettős kisantant” kialakulásaként értékelték. Mindehhez járultak még az egyre növekvő türelmetlen német igények a magyar háborús szerepvállalást, illetve a gazdasági szállításokat illetően, valamint a harcok során elszenvedett katonai veszteségek.¹¹

Mindezek nyomán, augusztus közepén a kormányzó utasította a Vezérkar főnökét, hogy készítse elő a hadművelési területen lévő magyar csapatokat, a Kárpát-csoport és a gyorshadtest kivonását és egyeztessen az illetékes német fórumokkal (az OKH főnökével), hogy milyen magyar „nem harcoló” erőkre tartanak igényt ellentételezésül. Válaszul Werth augusztus 19-én emlékiratot juttatott el

Bárdossy László miniszterelnöknek, melyben kifejtette, hogy a kis erővel való háborús részvétel súlyos politikai hátrányt okozhat az országnak. A szomszédos államok, különösen a románok haderejük jelentős részét felajánlották, és ha a magyar vezetés ezzel nem tart lépést, lemondhat a revízió teljessé tételéről. Ezért legalább a honvédség felét, 4–5 hadtestet önként fel kellene kínálni a közös harcra, mert ezzel komoly lépést lehetne tenni a még fennálló területi igények kielégítése felé. Bárdossy azonban ezt határozottan elutasította, és augusztus 26-án a kormányzó fellépését kérte a Vezérkar főnökének a kormány álláspontját figyelmen kívül hagyó magatartása miatt.¹²

A Honvéd Vezérkar főnöke augusztus végén még úgy értékelte a helyzetet, hogy a főirányokban történt gyors német előrenyomulás, és a nagy orosz veszteségek révén a Wehrmacht még 1941-ben eléri elsődleges hadműveleti céljait és a Volgán túlra, illetve az Ural-hegység általános vonalára szorítja vissza a szovjet erőket. A sikert Werth szerint a szovjet rendszernek a súlyos katonai helyzet nyomán várható belső összeomlása is segítheti. Ezért támogatta László vezérőrnagy azon javaslatát, hogy rendeljenek el teljes mozgósítást és új struktúrába szervezzék át a Honvédséget. Állítsanak fel 8 elsővonalbeli hadosztályt, melyek korszerű német fegyverzettel szerelnek fel, a maradék erőből pedig szervezzenek 8 második vonalbeli hadosztályt, hazai fegyverzettel. A Kárpát-csoport és a gyorshadtest hazahozataláért cserébe 4 (vagy ha a németek ezt kevésnek tartanák, 6) első vonalbeli hadosztályt küldenének a hadszíntérre, lehetőleg védelmi feladatok ellátására, míg 2 hadosztály leváltaná a Nyugat-Bánátban lévő német megszálló erőket.¹³

Ezzel az aktuálishoz képest a duplájára nőtt volna a háborús feladatokra igénybe vett magyar katonai erők nagysága, de Werth ebben látta az újabb területek visszacsatolásának esélyét. A bánáti szerepvállalás, ha nem is jelentette volna automatikusan a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását, de lehetővé tette volna a hivatalos magyar jelenlétet. Minderről László vezérőrnagy előzetes megbeszéléseket kezdett a budapesti német katonai attaséval, Rudolf Toussaint ezredessel. Az erre vonatkozó elképzelésről és a német fogadókészségről a Budapesten tartózkodó Homlok Sándor vk. ezredes, berlini magyar katonai attasé augusztus végén részletes jelentést készített a honvédelmi miniszter és a Kormányzó Katonai Irodája (KKI) számára. Bartha Károly szkv. tábornagy, a honvédelmi tárca vezetője aggályosnak tartotta az elgondolást, Keresztes-Fischer Lajos tüzérségi tábornok, főhadsegéd, a KKI vezetője pedig határozottan visszautasította, és felhívta Werth figyelmét, hogy a kitűzött cél nem a hadműveleti területen lévő magyar erők növelése, hanem ellenkezőleg, a minimalizálása. Werth azzal replikázott, hogy ebben a kérdésben a főhadsegéd nem illetékes, Keresztes-Fischer azonban válaszul közölte, hogy ez közvetlenül a kormányzótól származó utasítás.¹⁴

Szombathelyi augusztus 28-án látogatást tett a Dél hadseregcsoport parancsnokságán, majd 29-én a 17. hadsereg törzsét, 30-án pedig a gyorshadtest parancsnokságát kereste fel. Megbeszélései során a német tábornokok előtt sem titkolta, hogy elhúzódó háborúra számít, akik ezt a véleményét nem is cáfolták. A gyor-

shadtestnél meggyőződött arról, hogy a hadjárat kezdetén maximum 6–8 hetes alkalmazásra szánt sereget teljesen leharcolttá vált, mielőbb ki kell vonni. Német részről viszont számítottak a magyar gyorscsapatok további alkalmazására. Adolf Hitler augusztus 21-én kiadott 35. számú direktívája a front déli szakaszán való tényerést, a Krím és a donyeci iparvidék megszerzését, Moszkva elfoglalásánál is fontosabb feladatnak minősítette. A Weermacht átcsoportosításokat hajtott végre és feltétlenül igényt tartott a magyar erők közreműködésére is. Augusztus 30-án a gyorsshadtestet a Dnyepernél folyamvédelmi feladatokkal bízták meg. A Dnyepropetrovszktól Nyikopolig terjedő 200 km-es szakaszon védekező magyar zászlóaljoknak a harcászati szabályzatban szereplő 3 km-es védelmi szakasz helyett közel 17 km-t kellett biztosítaniuk, miközben a túlparton 2 szovjet hadsereg (12. és 18.) 5 hadosztálya állt a gyorsshadtesttel szemben, ami majdnem négyszeres túlerőt jelentett. Látogatása után a KKI hazarendelte Szombathelyit, hogy tegyen jelentést a kormányzónak a harctéren tapasztaltakról.¹⁵

Werth, szeptember 2-án levélben tájékoztatta Franz Halder vezérezredest, a német szárazföldi haderő vezérkara (OKH) főnökét, arról, hogy tervei szerint a Kárpát-csoport és a gyorsshadtest felváltásaként 8 dandárt küldenének ki. Mivel a teljes mozgósítást és a Honvédség átszervezését egyelőre nem sikerült elérnie, a fennálló struktúra szerint seregekben gondolkodott. Időközben Bárdossy magához kérte Werth-et és ismét figyelmeztette, hogy a kormány jóváhagyása nélkül nem tárgyalhat a háborús szerepvállalás növeléséről a németekkel, és nem tehet nekik előzetes ígéreteket. Minden ilyen jellegű elképzelésről először a miniszterelnököt kell tájékoztatnia, utána terjesztheti azt a kormányzó elé. Mivel ebben a kérdésben Horthy is Bárdossy álláspontját osztotta, a Vezérkar Főnöke részletes tájékoztatást adott a kormányfőnek a folyamatban lévő megbeszélésekről. Bárdossy a kormány nevében egyértelműen elvetette az erők növelésére vonatkozó kezdeményezését.¹⁶

2. Megegyezés a Kárpát-csoport és a gyorsshadtest kivonásáról

A német külügyminiszter Joachim von Ribbentrop, a budapesti német követ, Dietrich von Jagow közvetítésével szeptember 1-jén meghívta a magyar kormányzót hivatalos látogatásra, Hitler rastenburgi főhadiszállására. A szovjet hadszíntér súlyosbodó harcai közepette a német vezetés sürgősen egyeztetni kívánt a szövetségeseivel a háborús szerepvállalás és a Németországba irányuló gazdasági szállítások növelése kérdéséről. Az időpont megválasztását és a kíséret összeállítását a magyar félre bízták, csak jelezték, hogy a korábban Rastenburgban tartózkodó olasz delegációban jelen volt a külügyek vezetője és a vezérkar főnöke is. Horthy elfogadta a meghívást és a lehető legkorábbi időpontra javasolta a találkozót, hogy a hadművelési területen lévő magyar erők kivonásáról mielőbb tárgyalhasson. Szeptember 2-án Ribbentrop szeptember 8-át javasolta és kérte, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke mellett legyen ott László vezérőrnagy, a hadművelési osztály vezetője is, hogy a részletekről is egyeztetni tudjanak.¹⁷

A kormányfővel és a főhadsegéddel kialakult éles konfliktus nyomán, Werth szeptember 4-én, immár nem először, felajánlotta a lemondását, ezzel próbált nyomást gyakorolni az adott helyzetben a kormányzóra. Horthy azonban már elhárította magát a Kárpát-csoport és a gyorsadtest hazahozatala mellett, amit csak kisebb megszálló erők kiküldésével kívánt kompenzálni, így Werth és környezete legnagyobb meglepetésére, elfogadta a lemondást. A német meghívást jó alkalomnak tekintette, hogy egyúttal bemutassa Hitlernek a Vezérkar új főnökét. Jagow szeptember 5-én még Werth-nek kézbesítette a meghívót, tőle értesült arról, hogy „egészségi okokból” már lemondott a pozíciójáról. Jagow tisztában volt vele, hogy Werth távozásának valódi oka a szovjet harctéren való magyar katonai részvételt mértéke körüli nézetkülönbség. Az is megtudta, hogy a poszt várományosa Szombathelyi, akit „kifogástalan németbarát” tisztnek tartott.¹⁸

Augusztus végén, szeptember elején Szombathelyi terjedelmes összefoglalást készített az ország helyzetéről, a honvédség háborús részvételének kérdéséről. Az írást eredetileg László vezérőrnagynak szánta, akinek már korábban is hasonló módon kifejtette az álláspontját. Az írásban a német igények visszafogott teljesítése, a magyar erők megőrzése mellett érvelt, hangsúlyozva, hogy a honvédség kivéreztetése a szovjet fronton nem tudná befolyásolni a háború kimenetelét, lehetlenné tenné viszont a magyar érdekek érvényesítését a háború végén. Szeptember 6-án, a kormányzói kihallgatása napján átadta a memorandumot a főhadsegédnek. Az írást elolvasta Horthy is, aki az emlékirat számos megállapításával maga is egyetértett. Szombathelyi hivatalos kinevezésére szeptember 6-án került sor.¹⁹

Horthy és kísérete: Bárdossy, Szombathelyi, László Dezső, valamint Szentmiklósy Andor, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője szeptember 7-én utazott el Hitler főhadiszállására. Az út során a kormányzó megerősítette kísérete tagjai számára, hogy a legfontosabb cél a frontharcokban való részvétel befejezése, a Kárpát-csoport és a gyorsadtest hazahozatala. Szombathelyi, bemutatása után ennek szellemében folytatott megbeszéléseket Wilhelm Keitel tábornaggal, az OKW főnökével. Kezdeményezte, hogy a Dnyeper-védelem lezárulta után a gyorsadtest térjen haza. Azzal érvelt, hogy a seregetest téli hadviselésre nincs felkészülve, és az eddigi harcok során már így is súlyos anyagi veszteségeket szenvedett. A Honvédségnek ez az egyetlen gépesített seregeteste, amire a háború további menete során is szükség lesz. A németek határozottan elutasították az azonnali csapatkivonást, és ragaszkodtak ahhoz, hogy a gyorsadtest a következő hadműveletekhez is rendelkezésre álljon, majd pedig a mögöttes területen megszálló feladatot teljesítsen. Ígéretet tett a komolyabb haditechnikai veszteségek pótlására, valamint arra, hogy korszerű hadfelszerelést szállítanak egy új gépesített hadosztály felállításához és biztosítják a szükséges kiképzőkeretet. Beleegyeztek kiképző repülőgépek átadásába is a magyar légierő számára.²⁰

A katonákkal párhuzamosan hasonló tárgyalások folytak Bárdossy és Ribbentrop között. A magyar fél a megbeszélések során felvetette a Bánát függőben lévő ügyét. Bárdossy hangsúlyozta, hogy ha a terület a németek által kreált belgrádi

szerb kormány (a Milan Nedić kabinet) irányítása alá kerül, erősödni fog a pánszláv gondolat, ami már a németek számára sem lesz kedvező. Ribbentrop megerősítette azt a korábbi ígéretet, hogy a Bánátot át fogják adni Magyarországnak. Magyar katonai részről ugyanakkor azt is felvetették, hogy a galíciai határ kiigazításával a Honvédségnek szüksége lenne egy biztonsági területsávra (vorfeld) a Kárpátok keleti lejtőin. Hitler ebbe beleegyezett. Német oldalról a gazdasági szállítások, az olaj- és a gabonaimport fokozását sürgették, amire viszont a magyar delegáció bólintott rá. A kezdetben hűvös légkörben zajló megbeszéléseken szeptember 10-re kompromisszumos megoldás született. A megállapodás szerint a gyorshadtest október 15-ig marad a hadszíntéren, utána hazatér, és hazaszállítják a Kárpát csoportot is. A kivont erők ellentételezésére a Honvédség 4 megszálló dandárt küld Ukrajnába, a kivonásra kerülő csapatokkal azonos erőt.²¹

A német–magyar tárgyalásokkal egyidőben a gyorshadtest nehéz harcokat vívott a Dnyeper mentén. Az 1–3 km távolságonként hevenyészve kiépülő magyar támpontokat az alacsony vízállást, és a partvonal szabdaltságát kihasználva a folyón átkelő kisebb-nagyobb szovjet erők folyamatosan támadták. A leghevesebb harcok az arcvonal közepén elterülő, stratégiaileg fontos zaporozsjei sziget térségében zajlottak, amit a komoly veszteségek miatt szeptember 5-én ki is kellett üríteni a 2. gépkocsizó dandár egységeinek. Szeptember 6-án ugyan a német III. hadtest és a 16. gyaloghadosztály ideiglenesen átvett 145 km védőszakaszt, szeptember 10-én azonban a 16. hadosztályt elvezényelték, a helyét az 1. lovasdandárnak kellett átvennie, így a magyar erők már ismét 155 km folyópartot biztosítottak. Szeptember 10-én a gyorshadtest kilépett a más feladattal elvonuló 1. páncélos csoportból és ismét a Dél hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe került.²²

Miklós Béla több alkalommal is előterjesztést tett (szeptember 12-én, 17-én) a lovasdandár augusztus eleje óta esedékes kivonására és hazaszállítására. Az ügyben szeptember 20-án a Honvéd Vezérkar főnökének megbízásából Vörös János vezérőrnagy, az 1. hadsereg vezérkari főnöke a Dél hadseregcsoporthoz folytatott tárgyalásokat. A megbeszéléseken az a döntés született, hogy a dandár ellátó és műszaki alakulatai szeptember végétől, a frontvonalban lévő egységek pedig a Dnyeper-védelem befejezése után, október 6-tól kerülnek kivonásra. Ez azonban csak a lovas egységekre vonatkozott. A lovasdandár több alakulata (az 1. páncélos és a 13., 14. kerékpáros zászlóalj, 3. gépi vontatású közepes tüzérszázad, az 1–2. légvédelmi gépágyús üteg, az 1. lovas útászszázad és az 1. lovasdandár vonatának gépkocsizó része) továbbra is a fronton maradt, a 2. gépkocsizó dandár alárendeltségébe osztva, vagy mint hadtestközvetlen.²³

Ugyanebben az időszakban más magyar egységek felváltásáról vagy hazaszállításáról is tárgyalások folytak. Szeptember 25-én Árvay László vk. százados, a VKF repülő előadója a Légierők parancsnokságával egyetértésben a gyorshadtest repülőcsoport kivonását és hazahozatalát javasolta. Hivatkozott a kedvezőtlen időjárási körülményekre, a műszaki problémákra, javítási nehézségekre és a folyamatos üzemanyagellátási gondokra. A repülőcsoport parancsnoka, Gyiresy Sándor

alezredes viszont nem támogatta ezt a szándékot. Azzal érvelt, hogy a magyar csapatok német légi támogatásra nem számíthatnak, a légi egységek kivonása csak tovább nehezíthetné a gyorshadtest helyzetét. A VKF döntése alapján végül 2 repülőszázadot október közepén hazavezényeltek, 3 század viszont november közepéig a hadszíntéren maradt.²⁴

A gyorshadtest kötelékéből szeptember végén hazairányították a harceszközeit elvesztett 9. és 11. harcokosi zászlóaljat. Október 1-jén kivonták a Kárpát-csoporttól korábban átvett VI. és VIII. kerékpáros zászlóaljat is, ezek helyére azonban pótlásként megérkezett a II. és VII. kerékpáros zászlóalj. A lovasdandár hazatérése a korábbi megbeszélések ellenére nem ment zökkenők nélkül. A lovas egységek a szofijevkai gyülekező után, október 6-án hazaindultak. Az alakulatok elvonulása azonban feltűnést keltett a Dél hadseregcsoport parancsnokságát, a menetet leállították és magyarázatot követeltek Németh vezérőrnagytól, az összekötő csoport vezetőjétől. Közölték, hogy tervezik a dandár bevetését a Nyikopol és Zaporozsje közötti Dnyeper-szakasz megtisztítására a visszamaradt kisebb szovjet erőktől.²⁵

Miklós vezérőrnagy tartott attól, hogy a németek megpróbálják a hadszíntéren tartani a lovasdandárt, ezért október 7-én a hazatérő részleget vezető Pongrácz Pál ezredesnek, a 3. huszárezred parancsnokának szigorú utasításba adta, hogy semmilyen visszatartási szándéknak ne engedelmeskedjen. Hivatkozzon arra, hogy a Honvéd Vezérkar főnökének közvetlen parancsára cselekszik. Október 12-én a németek végül továbbengedték a lovasdandárt. Félreértésre hivatkoztak, hogy a Vörös Jánossal kötött megállapodásról a Dél hadseregcsoport vezérkari főnöke, Georg von Sondenstern gyalogsági tábornok elfelejtette értesíteni Rundsedt tábornokot, illetve a hadműveleti tisztet.²⁶

Már szeptember 26-án megalakult a Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság, amely október 6-tól átvette a Kárpát-csoport törzsétől az elfoglalt területeket biztosító alakulatok irányítását. Közben a magyar ellenőrzés alatt lévő sáv egyre keletebbre tolódott. Szeptember 18-án még Uman volt a központ, október 6-án a parancsnokság már Golovanyevszkbe települt, október 15-én pedig Krivoj Rogba. A szeptember 10-i német–magyar megállapodásnak megfelelően fokozatosan megérkeztek a Kárpát csoportot és a gyorshadtestet felváltó megszálló dandárok. A Kárpát-csoport törzse október 9-én indult haza. A 124. gyalogdandár október 18-ra vette át az 1. hegyidandár területét, amely ezt követően elhagyta a hadműveleti területet és egységei november 4-re hazatértek. A 121. gyalogdandár október 24-re felváltotta a 8. határvadászdandárt, így az november 1-jén megkezdhette a hazautat, de több fennakadás miatt csak november 28-ra ért Munkácsra. A Kárpát-csoport beosztott alakulatainak a szovjet hadjáratban való 4–5 hónapos részvételét egy-egy díszszemle zárta, az 1. hegyidandáré Aknaszlatinán, november 9-én, a 8. határvadász dandáré december 3-án, Munkácson.²⁷

A Lovasdandár kivonásra kerülő és Szofijevkán gyülekező egységei 4–6 napos menet után érték el a vasúti berakodó állomást, Vinnyicán. A dandár parancsnoksága október 14-én Kirovgradban, 16-án Umanban, 18-án Vinnyicán tartózkodott.

A gyalogmenetre nem alkalmas részeket, a felszerelést október 16-tól Sznamenykán bevagonírozták. Naponta 100 vagon indítottak a németek Przemyslig. Az utolsó szállítmány november 2-án indult. Przemyslből országúton kellett megtenni 30 km-t, Sziankiig, ahol már magyar vasúti kocsikba rakodhattak be és azokkal hazáig utazhattak. Az 1. lovasdandár törzse már október 28-án hazaérkezett Nyíregyházára, az utolsó alakulatai november 10-én tértek vissza a békehelyőrségükbe. A hazatért csapatokat november 15-én egy nyíregyházi díszszemle keretében köszöntötték.²⁸

A gyorshadtest gépkocsizó dandárjai számára azonban még nem ért véget a hadjárat. Még szeptember 21-én Vörös vezérőrnagy a gyorshadtest további alkalmazásáról is tárgyalt a Dél hadseregcsoportnál. Közölték vele, hogy a Dnyeper menti feladatok befejezése után a magyar seregetestet Krivoj Rog térségében összpontosítják, majd pihenés és feltöltés után részt vesz a Donyec folyó felé való előretörésben. Ennek megfelelően október 6-án a gyorshadtest a német 17. hadsereg alárendeltségébe lépett. Ezen a napon Miklós jelentette, hogy a seregetest gyakorlatilag menetképtelen. A helyzet csak néhány pihenéssel és javítással töltött nap, illetve az utánpótlás megérkezése után, október 9-re változott.²⁹

Október 9-én a gyorshadtestet a 17. hadsereg IV. hadtestének bázisán létrehozott Schwedler-csoportnak rendelték alá, amely 10-én támadásba lendült Izjum irányába. Október 13-án azonban az egységek elakadtak a mély sárban. Október 14-én Miklós átszervezte a rendelkezésre álló csapatokat. Az 1. lépcsőben 2-2 század erejű, terepjáró járművekkel ellátott és nehézfegyverekkel megerősített zászlóaljkat állított fel. A többi egységet a 2. lépcsőben vonta össze, amely nem rendelkezett terepjárókkal. Az 1. lépcső így viszonylag lendületes haladást tudott elérni, míg a 2. lépcső valamelyest lemaradva a tüzérségi támogatást, illetve az utánpótlást biztosította.³⁰

3. Újabb német katonai igények a magyar csapatok kivonásáért cserébe

Október közepén Szombathelyi magához kérte a budapesti német katonai attasét és kérte tőle, hogy a megfelelő felkészülés érdekében a német hadvezetés idejekorán közölje a Honvéd Vezérkarral, milyen feladatokra, milyen erőket vár tőle. Toussaint ezredes egyeztetve a feletteseivel a magyar megszálló erők növelését, valamint műszaki csapatok igénybevételét javasolta, amiért cserébe a németek leszállítanák egy gépesített hadosztály hadfelszerelését, amire már Rastenburgban ígéretet tettek, de eddig nem teljesítettek. Október 20-án Friedrich Paulus altábornagy, az OKH főszállásmestere a rastenburgi megállapodásban szereplő 4 dandáron felül további 2 megszálló dandár és műszaki egységek rendelkezésre bocsátását kérte László vezérőrnagytól.³¹

Felix Roeder von Diersburg ezredes, a német Transportkommandantur vezetője vasútépítő csapatokra jelentett be igényt. A német katonai körök úgy gondolták, hogy elég bejelenteni az ilyen jellegű igényüket, mint Werth idejében, és a Honvéd Vezérkar majd intézkedik annak teljesítésére. Másnap Roeder már érdeklő-

dött, mikor és mennyi magyar erő kiszállítására lehet majd számítani, hogy időben egyeztetni tudjon az OKH szállítási főnökével. László azonban október 22-én közölte vele, hogy a Vezérkar önállóan ilyen döntéseket nem hozhat, ezt a németeknek hivatalos diplomáciai úton kell kérniük a magyar kormánytól.³²

Október 26-án Karl Ritter nagykövet, a német külügyminisztérium képviselője a Führer főhadiszállásán táviratot intézett Jagowhoz. Értelmezése szerint Szombathelyi kezdeményezte a katonai megbeszéléseket újabb erők rendelkezésre bocsátásáról, amikor viszont német részről megfogalmazták az igényeket, a magyarok diplomáciai útra kívánják terelni az ügyet. Ritter utasította Jagowot, olyan értelemben referáljon a magyar kormánynak, hogy a Honvéd Vezérkar volt a kezdeményező. Ha Magyarország újabb csapatokat kíván kiküldeni, azt az OKW szívesen fogadja, különösen megszálló, műszaki, híradó és vasútépítő egységeknek örülne. Ez esetben a részleteket a két vezérkar tárgyalja meg. Jagow azonban tartózkodjon attól a látszattól, hogy Berlin hivatalos kérést intézett Magyarországhoz. Ha Bárdossy feltételeket támasztana a honvéd erőkért cserébe, akkor közölje vele, hogy félreértés történhetett, nincs szó német kérésről, legalábbis neki nincs felhatalmazása ilyen jellegű tárgyalások folytatására. A németek, mint már annyiszor önkéntes magyar felajánlásra vártak, hogy ne kelljen azt ellentételezniük.³³

Október 27-én Jagow felkereste Bárdossyt és utasításának megfelelően tálalta neki az ügyet. A magyar miniszterelnök kijelentette, hogy kormányának nem áll szándékában új csapatokat küldeni a hadszíntérre. Amennyiben Berlinnek ilyen kívánsága van és azt hivatalos diplomáciai úton előterjeszti, a magyar kormány a legnagyobb készséggel megvizsgálná, hogy tudná-e azt teljesíteni. Bárdossy megfogalmazása egyértelművé tette, hogy ilyen esetben cserébe kompenzációt várna a németektől.³⁴

Október 28-án az 1. gépkocsizó dandár elérte a Donyec folyót, majd két nap múlva a 2. gépkocsizó dandár is felzárkózott a folyó vonalára. Ezzel a csapatok elértek az 1941-es hadjáratuk legtávolabbi pontjára, Izjum Budapesttől légvonalban 2 200 km-re esett. Az újabb nehéz harcok, a tovább romló műszaki állapot, az üzemanyaghiány és a heves esőzések miatt nehezen járható terep a végsőig kimerítette a sereget. A harcképes erő 3–3,5 gépkocsizó lövész zászlóaljra apadt. A hadtest különböző alakulatai mintegy 230 km mélységben szétszóródtak. A gépjárművek 60 %-a nagyjavításra szorult, de saját kapacitással legfeljebb 20%-ot tudtak helyreállítani. Az utanszállítás teljesen ellehetetlenült. A Magyarországról útnak indított személyi pótlás október 22-én érkezett meg Vinnycába, de a szállítóeszközök hiánya miatt a 4 035 főből csak egy vonatszerelvény indult tovább Dnyepropetrovszkba, de az sem jutott el a Donyecig.³⁵

Miklós vezérőrnagy a kritikus körülményeket látva már október 27-én a 17. hadsereg parancsnokságára utazott, hogy a gyorshadtesttel kapcsolatos német tervekről tájékozódjon és a kivonással kapcsolatos ígéretekre emlékeztesse feletteseit. A 17. hadsereg törzse azonban a magyar sereget további alkalmazásával szá-

molt, a következő feladatként a Vorosilovgrad irányába való 200 km-es előretörést határozta meg. Miklós október 30-án Budapestre repült, hogy kieszközölje a gyorshadtest mielőbbi kivonását. Komoly esélyt látott arra, hogy a leharcolt csapatokat a németek nem engedik haza, hanem a hadműveletek lezárultával német anyaggal pótolják az elvesztett fegyverzetüket, felszerelésüket, majd ismét az arcvonalba küldik őket. Miklós Bélát Horthy is fogadta kihallgatáson, ahol a gyorshadtest parancsnoka nyíltan beszélt a fronton tapasztalható helyzetről és kifejtette azt is, hogy ebben a minden bizonnyal hosszan elhúzódó és kétséges végkimenetelű háborúban Magyarországnak nincs keresnivalója, semmit sem nyerhet, miközben sokat kockáztat. Miklóst november 1-jén altábornaggyá léptették elő. A gyorshadtest parancsnoka csak november 11-én tért vissza a frontra, amikor már megszületett a seregtest kivonására és hazaszállítására vonatkozó döntés.³⁶

Október 30-án Sztójay Döme, berlini magyar követ jelezte, hogy német körökben rosszállóan fogadták a háborús szerepvállalással kapcsolatban Budapest tartózkodóvá váló magatartását, és nem tervezik, hogy hivatalos diplomáciai kérést intézzenek a magyar kormányhoz további csapatok frontra küldése érdekében. Bárdossy, november 2-án utasította a követet, hogy szigorúan nemhivatalos formában tájékoztassa a német illetékeseket, hogy Magyarország nem zárkózna el újabb megszálló erők rendelkezésre bocsátása előtt, ahhoz azonban ragaszkodik, hogy erről ne vezérkari egyeztetések, hanem kormány szintű diplomáciai megbeszélés során döntsenek. A miniszterelnök így próbálta visszanyerni a német jóindulatot, anélkül, hogy kapitulált volna. November 7-én Sztójay felkereste Carl von Clodius-t, a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetőjét és kevésbé fontos gazdasági kérdések megbeszélése közben kifejtette neki, hogy a magyar kormány kész lenne csapatokat küldeni a megszállt területekre, ha azt Berlin diplomáciai csatornákon kérné.³⁷

November 9-én Ritter nagykövet utasította Jagowot, terjesszen kérést a Bárdossy kabinet elé 2 további megszálló dandár, valamint a két vezérkar tárgyalásai során konkretizálódó műszaki, híradó és vasútépítő csapatok kiküldésére. Ha erre a magyar fél hadfelszerelés szállítását kérné, közölje, hogy egy gépesített hadosztály felszerelésének átadásával kapcsolatos egyeztetések katonai vonalon már folyamatban vannak. Hangsúlyozza azt is, hogy a korábban megbeszéltek szerint a magyar megszálló erők kiérkezése után nem lesz akadálya a gyorshadtest azonnali kivonásának. Jagow november 11-én felkereste Bárdossyt és továbbította a berlini kérést. Másnap Bárdossy közölte a német követtel, hogy a kormány hozzájárulását adta az újabb 2 dandár (102., 111. gyalogdandár) és további műszaki csapatok kivezényléséhez. A részletekről a Vezérkar főnöke tájékoztatta a német katonai attasét. Szombathelyi egyúttal nyomatékkal kérte a megszállt területekre kiküldött magyar erők térbeli és szervezeti egyben tartását, valamint a gyorshadtest haladéktalan kivonását.³⁸

November 6-án megkezdődött a gyorshadtest német csapatokkal történő felváltása, amely november 12-re fejeződött be. A magyar csapatok egyelőre Konstantinovka térségében gyülekeztek. November 11-én megérkezett az elfoglalt terü-

letre, Bergyisevbe a rastenburgi megállapodásban szereplő másik két megszálló alakulat, a 105. és 108. gyalogdandár. Ezzel minden formális akadály elhárult a gyorshadtest kivonása elől. November 12-én az OKH tájékoztatta a Dél hadseregcsoport törzsét és a 17. hadsereg parancsnokságát, hogy a magyar seregettest kiválik a harcokból és hazaszállítják.³⁹

A gyorshadtest szétszóródott egységeinek összevonására Dnyepropetrovszk körzetében került sor. November 21-én a seregettest kivált a 17. hadsereg kötelékéből és a Dél hadseregcsoport közvetlen alárendeltségébe lépett. Az összevonást követően november 24-re tűzték ki a továbbindulást. A németek azonban újabb nehézséget támasztottak. Az elkészült vasúti hazaszállítási terv szerint a magyar seregettestnek meg kellett volna várnia a legújabb német kérés nyomán a szovjet területre küldött újabb két megszálló dandár (102. és 111.) kiérkezését is, és csak utána, ugyanazokkal a szerelvényekkel indulhatott volna haza Bergyisevből. Ez a város azonban légvonalban 450 km-re volt a gyorshadtest összevonási körzetétől, és 15 000 embernek semmilyen jármű nem állt a rendelkezésre, hogy megtegye ezt az utat. Lehetetlen volt a Dnyepropetrovszban összegyűjtött hadfelszerelés Bergyisevbe szállítása is. Nehéz tárgyalások után sikerült elérni, hogy az állomány egy részét és katonai anyagot már Dnyepropetrovszokban be lehessen vagonírozni. A gépkocsin hazatérő állomány számára az üzemanyagot a német hatóságok csak Tarnopolig biztosították, ami még 150 km távolságra volt a magyar határoktól.⁴⁰

November 24-én a gyorshadtest törzse megérkezett Vinnyicára, onnan szervezte a csapatok mozgását. A műszaki nehézségek, illetve a 10–15 °C-os hideg ellenére a gépkocsizó, a kerékpáros és a gyalog menetelő egységek is tartották az ütemtervet. Az 1. gépkocsizó dandár december 2-án indult Vinnyicából és december 8-án érkezett meg Budapestre. A 2. gépkocsizó dandár december 4-i indulás után december 9-én érte el békehelyőrségét, Ungvárt. A hadtestvonat december 6-án kelt útra és 10-én érkezett Miskolcra. December 12-re a gyorshadtest alakulatai néhány szervező feladattal hátrahagyott egység kivételével mind hazatértek. A gyorshadtest fogadására december 14-én, Budapesten, a Hősök terén a kormányzó, és a kormány jelenlétében nagyszabású díszszemlét rendeztek.⁴¹

A gyorshadtest repülőcsoport novemberben még a hadművelleti területen lévő 3 századából a 4/2. és 4/4. bombázószázad közös köteléke november 8-án, a III. és VI. közelfelderítő század gépei november 17-én, az 1/3. vadászrepülő század pedig november 18-án kezdte meg a hazatelepülést. Az egységek november 28-ra érkeztek meg a hazai békereptereikre. A légierő földi kiszolgáló egységeinek hazaszállítása azonban rendkívül elhúzódott, az utolsónak maradó repülő szertári részleg csak december 26-án tudott útnak indulni.⁴²

A magyar csapatok hazatérése során a németek kezdetben nem engedték a tönkrement felszerelés és a gépjárművek hazaszállítását. A hadtestparancsnok erélyes fellépése nyomán azonban végül december 9-től napi egy szerelvényt átengedtek erre a célra. Ennek nyomán 224 személy- és 759 tehergépkocsi, terepjáró, vonat, 17 páncélautó, 259 motorkerékpár került vissza az országba, melyek har-

mada javítható volt, a többi pedig alkatrészutánpótlásul szolgált. Rendkívül fontosnak bizonyult, hogy a csapatok hazahozatalával nem kellett megvárni a 2 új megszálló dandár kiszállítását. A 102. gyalogdandár ugyanis csak december elején indult útnak és december 28-ra foglalta el a kijelölt helyét, a 111. gyalogdandár kivonulása pedig 1942. január közepéig húzódott, amikor egy újabb katonai megállapodás keretében az alakulat kivezénylését törölték. December közepén a súlyos német veszteségek miatt Berlin sürgette a 111. gyalogdandár kiszállítását és újabb két megszálló dandár (114., 117. gy. dd.) kiküldésére jelentett be igényt. Ekkor azonban már nem voltak harcoló magyar csapatok a szovjet fronton, melyek kivonásának halogatásával sakkban lehetett volna tartani a magyar kormányt. Így további megszálló egységek útba indítására egyelőre nem került sor.⁴³

A Szovjetunió elleni háborúban résztvevő magyar erők anyagi vesztesége rendkívül súlyos volt. Megsemmisült, tönkrement az Ansaldo kisharckicsik 100%-a, a páncélgépkocsik 90%-a, a könnyű harckocsik 80%-a, valamint mintegy 1200 gépjármű, 28 löveg és 30 repülőgép. Ezzel az egyetlen magyar gyorsanmozgó és részben gépesített seregetest gyakorlatilag megszűnt létezni. Az induláskor 44 444 fős gyorshadtest személyi vesztesége 4 420 fő volt (855 halott, 277 eltűnt és fogságba esett, 2288 sebesült és 1000 fő sérült és beteg). Ez az állomány valamivel kevesebb, mint 10%-a. A német haderő összvesztesége június 22. és november 30. között 743 112 fő volt (ebből 129 017 halott és 576 185 sebesült). A román haderő az 1941-es hadműveletek során mintegy 150 000 fős véres veszteséget szenvedett.⁴⁴

A gyorshadtest szerény haditechnikai lehetőségei ellenére komoly teljesítményt nyújtott, eredményes működését a felsőbb német parancsnokságok is elismerték. Amikor november 24. és 27. között, az antikomintern paktum meghosszabbítása kapcsán Bárdossy miniszterelnök Berlinbe látogatott, Hitler maga is igen pozitívan nyilatkozott a magyar gyorscsapatok fronton tanúsított magatartásáról. Ugyanakkor a németek nem mondtak le végleg a magyar gépesített csapatok felhasználásáról, 1942 januárjától ismét számításba vették azok alkalmazását.⁴⁵

A Szovjetunió elleni 1941-es nyári-őszi harcok azonban ezzel együtt két komoly tanulsággal is szolgáltak. A magyar Honvédség létszáma, felszereltsége, kiképzése alapján legfeljebb a szomszédos államokkal szembeni, korlátozott idejű harci tevékenységre alkalmas, egy katonai nagyhatalom ellen vívott, nagy mozgékonyt, korszerű haditechnikát, jelentős tartalékokat igénylő háborúra nincs felkészülve. A német alárendeltségben történő, az alkalmazással kapcsolatos önálló döntési lehetőségek nélküli háborús részvétel a végsőkéig kimerítheti a magyar csapatokat. Berlin a nyílt nyomásgyakorlástól sem visszariadva, saját aktuális érdekeinek megfelelően használta fel a szövetséges csapatokat, miközben az ellentételezéssel kapcsolatos megállapodásokat, köztük a korszerű hadfelszerelés átadására vonatkozó ígéreteit sorra megszegte. Mindez Magyarország számára súlyos katonai veszteségekkel járt.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Bene János (1993): A gyorshadtest a keleti fronton. In: Németh Péter (szerk.): A nyíregyházi huszárok hadinaplója (1941). Jóna András Múzeum. Nyíregyháza. 10–14. old.
- 2 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL) Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF) Eln. 1. 5691/1941., 57 897/1942.; HIM HL Kárpát-csoport (KCS) I. a. 491/1941., 519/1941.
- 3 HIM HL VKF Eln. 1. Napi helyzetjelentések (NHJ) 1941. július 7.; Orosz Béla (1942): A magyar légierők teljesítményei a Kárpátoktól a Dnyeperig. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja. Budapest. 21. old.
- 4 HIM HL I. gyorshadtest (GYHDT) I. a. 559/1941.; HIM HL VKF Eln 1. NHJ 1941. július 16.
- 5 HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. július 26., július 30.; Németh Péter (szerk.): A nyíregyházi huszárok hadinaplója (1941). Jóna András Múzeum. Nyíregyháza. 32–35. old.
- 6 HIM HL GYHDT I. a. 1144/1941., 1341/1941.; HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. augusztus 1., augusztus 3.; Ungváry Krisztián (2004): A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris. Budapest. 29. old.
- 7 HIM HL VKF Eln. 1. sz.n. Közérdekű jelentések, 1941. 380. old.; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA) Büro des Staatssekretärs (BS) Ungarn 93. 103 912/1941.; Boog, Horst et al. (1983): Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 4. Der Angriff auf die Sowjetunion. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart. 890. old.
- 8 Andaházi Szeghy Viktor (2016): A magyar királyi honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban, 1941. június–december. Belvedere Meridionale. Szeged. 132–135. old.
- 9 HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. augusztus 18.; Gosztonyi Péter (1992): A magyar honvédség a második világháborúban. Európa. Budapest. 46. old.
- 10 HIM HL HM Eln. I. 57 772/1941. Middlebrook, Martin – Everitt, Chris (1990): The Bomber Command War Diaries. An Operational Reference Book 1939–1945. Pinguin. London. 217–219. old.; Gwyer, J. M. A. – Buttler, J. R. M. (1964): Grand Strategy. History of the Second World War. Vol. III/1. HMSO. London. 115–118. old.
- 11 MNL OL K 83. KÜM Berliini követ. 7. cs. 1941. augusztus 29.; Tilkovszky Loránt (1986) Bajcsy-Zsilinszky. Iratok tőle és róla. Kossuth. Budapest. 53., 158. old.; Dombrády Lóránd (2000): Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944. Ister. Budapest. 177. old.
- 12 HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY) 3879. Lukács Béla. 327. old.; Horthy Miklós titkos iratai. (1963) Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest. 300–308. old.
- 13 HIM HM Eln. Békeelőkészítő (BÉE) A./II./2.; ÁBTL V-117 743. László Dezső. 11–13. old.
- 14 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára (ÁBTL) V-117 743. László Dezső. 12–14. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. (1968) Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanul-

- mányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 614. old.
- 15 Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945. (1982) Bd. III. 1942. Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard & Graefe. München. 1061–1062. old.
  - 16 HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM) Eln. 8. e. 61 830/1941.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 617. old.
  - 17 PA–AA BS Ungarn 93. 104 001/1941., 104 002/1941., 104.027/1941.
  - 18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 63. Külügyminisztérium (KÜM) Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 839. old.; Horthy Miklós titkos iratai (1963) 300–308.; PA–AA BS Ungarn 93. 104 044/1931., 104 045/1941.
  - 19 Kaló József (2009): Szombathelyi Ferenc memoranduma. Hadtörténelmi Közlemények, 122. évf. (2009) 3. sz. 747–762. old.
  - 20 HIM HL VKF Eln. 1. 6365/1941., 6466/1941.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 686–714. old.; PA–AA BS Ungarn 93. 104 070/1941., 104 286/1941.; ÁBT L V-101594/1. Szombathelyi Ferenc. 12. old.
  - 21 HIM HL VKF Eln. 1. 6365/1941.; PA–AA BS Ungarn 93. 104 070/1941., 104286/1941.; ÁBT L V-117 743. László Dezső. 15. old.; MOL K 63. Pol. 1941-21/28. 1469/436/1941.; Dombrády Lóránd (2012): Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest. 42–43. old. Halder, Franz (1964): Generaloberst Halder: Kiegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942 (1964). Bd. III. Hrsg.: Jacobsen, Hans-Adolf. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart. 218. old.
  - 22 HIM HL GYHDT I. a. 2661/1941. HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. szeptember 8.; Ungváry (2004) 32. old.
  - 23 HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1841. szeptember 20., október 7.; Bene (1993) 23. old.
  - 24 HIM HL VKF Eln. 1. M. 2865/1941.; HIM HL HM Eln. 35. M. 858/1941.
  - 25 Andaházi Szeghy (2016) 107., 138. old.
  - 26 HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. október 7., október 12.; Bene (1993) 23–24. old.
  - 27 Andaházi Szeghy (2016) 132–135., 146. old.; Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944. I–II. köt. Attraktor. Máriabesnyő – Gödöllő. I. 456. old.
  - 28 HIM HL GYHDT I. a. 3635/1941
  - 29 HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. szeptember 22., október 7.; Németh (1993) 93–94. old.
  - 30 HIM HL GYHDT I. a. 3635/1941.; HIM HL VKF Eln. 1. NHJ 1941. október 14.
  - 31 PA–AA BS Ungarn 93. 104 299/1941.; Boog (1983) 892.
  - 32 PA–AA BS Ungarn 93. 104 300/1941.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 694. old.
  - 33 A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 622–623. old.
  - 34 MOL Szent-Iványi I. 692. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 623. old.
  - 35 Kriegstagebuch (1982) 728. old.; Andaházi Szeghy (2016) 111–112. old.; Ungváry (2004) 33. old.

- 36 HIM HL VKF Eln. I. a. NHJ 1941. november 1.; Andaházi Szeghy (2016) 111–112. old.; Gosztonyi (1992) 52. old.
- 37 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 695–696. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 623–624. old.
- 38 PA–AA BS Ungarn 93. 104 365/1941., 104 379/1941.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 692–698. old.; Erdeős (2007) I. 463. old.
- 39 HIM HL VKF Eln. 1. 6706/1941.; HIM HL GYHDT I. a. 4760/1941., 4770/1941.; HIM HL VKF Eln. 1. 1941. november 12. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 692–694. old.
- 40 Andaházi Szeghy (2016) 139–141. old.
- 41 HIM HL VKF Eln. 1. 1941. december 12.; Andaházi Szeghy (2016) 125–126. old.
- 42 Tomor László (1942): *Harcok az orosz égen*. Magyar Repülő Sajtóvállalat. Budapest. 12. old.; Zámbo Dezső (1942): *Hadak útján járunk*. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja. Budapest. Budapest.
- 43 HIM HL VKF Eln. 2. 4340/1942.; MOL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos. 697. old.; HIM HL VKF Eln. 1. 4340/1942.; Erdeős (2007) 462–463. old.
- 44 HIM HL VKF Eln. 1. 6841/1941., 6953/1941.; *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945*. (1962) *Dokumenten des Oberkommandos der Wehrmacht*. Hrsg.: Hubatsch, Werner. Bernard & Graefe. Frankfurt. 171–172. old.; Hillgruber, Andreas (1965): *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944*. Steiner Verlag. Wiesbaden. 134. old.; Halder (1964) III. 318. old.
- 45 *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944*. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. (1983) A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I–II. köt. Magvető. Budapest. I. 326–328. old.; *Kriegstagebuch* (1982) III. 1226. old. A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 629–630. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest) (ÁBTBL)

ÁBTBL V-101 594/1. Szombathelyi Ferenc.

ÁBTBL V-117 743. László Dezső.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (Budapest) (HIM HL)

HIM HL HM Békeelőkészítő

HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)

HIM HL Honvéd Vezérkar főnöke (VKF)

HIM HL Kárpát-csoport (KCS)

HIM HL I. gyorshadtest (GYHDT)

HIM HL Napi helyzetjelentések, 1941. (NHJ)

HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (MNL OL)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai ir. (KÜM Pol.)

MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája, 1919. júniustól – 1944. március 19-ig.

MNL OL K 83. KÜM Követjelentések

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Bonn – Berlin) (PA-AA)

PA-AA Büro des Staatssekretärs, Ungarn Bd. IV. 93. (Mai 1941 – Febr. 1942.)

Szakirodalom

A Wilhelmstrasse és Magyarország. (1968): Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.

Andaházi Szeghy Viktor (2016): A magyar királyi honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban, 1941. június–december. Belvedere Meridionale. Szeged.

Bene János (1993): A gyorshadtest a keleti fronton. In: Németh Péter (szerk.): A nyíregyházi huszárak hadinaplója (1941). Jósa András Múzeum. Nyíregyháza.

Boog, Horst et al. (1983): Das deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 4. Der Angriff auf die Sowjetunion. (Von Boog, Horst – Förster, Jürgen – Hoffmann, Joachim – Klink, Ernst – Müller, Rolf-Dieter – Ueberschär, Gerd). Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart.

Dombrády Lóránd (2000): Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944. Ister. Budapest.

Dombrády Lóránd (2012): Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest.

Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944). I–II. köt. Studia Militaria Hungarica. Máriabesnyő – Gödöllő. Attraktor.

Gosztonyi Péter (1992): A magyar honvédség a második világháborúban. Európa. Budapest.

Gwyer, J. M. A. – Buttler, J. R. M. (1964): Grand Strategy. History of the Second World War. Vol. III/1. HMSO. London.

- Halder, Franz (1964):** Generaloberst Halder: Kiegtagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942 (1964). Bd. III. Hrsg.: Jacobsen, Hans-Adolf. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart.
- Hillgruber, Andreas (1965):** Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944. Steiner Verlag. Wiesbaden.
- Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal (1983):** A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I. köt. Magvető. Budapest.
- Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945 (1962):** Dokumenten des Oberkommandos der Wehrmacht. Hrsg.: Hubatsch, Werner. Bernard & Graefe. Frankfurt.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1963):** Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós – Szücs László. Kossuth. Budapest.
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982):** Bd. III. 1942. Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard & Graefe. München.
- Macartney, Carlyle Aylmer (1961):** October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I–II. University Press. Edinburgh.
- Middlebrook, Martin – Everitt, Chris (1990):** The Bomber Command War Diaries. An Operational Reference Book 1939–1945. Pinguin. London.
- Németh Péter (szerk.) (1993):** A nyíregyházi huszárok hadinaplója (1941). Jósa András Múzeum. Nyíregyháza.
- Orosz Béla (1942):** A magyar légierők teljesítményei a Kárpátoktól a Dnyeperig. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1986):** Bajcsy-Zsilinszky. Iratok tőle és róla. Kossuth. Budapest.
- Tomor László (1943):** Harcok az orosz égen. Magyar Repülő Sajtóvállalat. Budapest.
- Ungváry Krisztián (2004):** A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris. Budapest.
- Zámbó Dezső (1942):** Hadak útján járunk. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja. Budapest.

BENKE MARIANN

egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem,
 Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés és Szervezéstudományi Intézet
*assistant professor, University of Pécs, Faculty of Business and
 Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences*

ORCID: 0009-0009-0991-374X

email: benkem@tk.pte.hu

KONFLIKTUS MENEDZSMENT ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN THOMAS KILMANN MODELLJE ALAPJÁN

*CONFLICT MANAGEMENT IN THEORY AND PRACTICE ACCORDING
 TO THE MODEL OF THOMAS AND KILMANN*

ABSTRACT

The paper aims to examine conflict management opportunities in teams with the conflict model of Thomas and Kilmann¹. This examination is confirmative research about the model and the questionnaire which tries to test the validity of this methodology.

The first important goal of the research is to simulate a conflict situation where the participants must solve the conflict, before the simulation the participants (mostly students) fill in a questionnaire. The study compares the results of the questionnaire with the real behavior and assumption of the participants during a special decision-making business game².

The number of participants was 286 who answered the modified conflict management questionnaire and take part in the conflict management simulation from 2018 until 2023. 50 participants participated only in the conflict management game in 2018 it was the first part of the research. There were 13 participants from the Hungarian division of a multinational company – who completed only the conflict management questionnaire – and the other participants were students from Hungary, the Check Republic, the United States, and other international students from different parts of the world. The most important result of the research is that the behavior of the participants could be different during a real conflict situation from the results of the questionnaire showed.

Kulcsszavak: konfliktus menedzsment, konfliktus kezelési stílus, üzleti döntési szimulációs játék

Keynotes: conflict management, conflict handling style, business decision simulation game

1. Bevezetés

A tanulmány célja, hogy egy konfliktushelyzetet szimulálva, konfirmatív módon vizsgálja a csoport tagjainak konfliktus kezelési stílusát Thomas és Kilmann³ modellje alapján. A konfliktus helyzet szimulálásához egy Kispál-Vitai⁴ által fejlesztett speciális döntési játék nyújt-segítséget, amely jelen helyzetben megfelelő táptalajt ad az egyén viselkedésének megfigyelésére stresszhelyzetben. A kutatás során az egyének konfliktus kezeléssel kapcsolatos kérdőívre adott válaszai kerülnek összevetésre a tényleges viselkedési formákkal, melyeket egy valós döntési helyzetben tanúsítanak. Az üzleti döntési játék univerzális jellegéből adódóan akár döntési folyamatok és a hatalomi helyzet vizsgálatára is alkalmas, a jelen esetben a tanulmány szerzője a fent említett játékot a konfliktushelyzet megfigyelésére és elemzésére használja*.

A tanulmány bevezető fejezetét (1. fejezet) követően első két fontosabb egység (2. 3. fejezet) az elméleti aspektusok kifejtésére tér ki, ezt követően pedig a (4. fejezet) kutatási körülmények és eredmények részletező leírására helyezi a hangsúlyt, az utolsó fejezetben (5. fejezet) pedig az összegzésre fókuszál.

2. Elméleti alapok a kutatás indoklása

A konfliktus menedzsment különösen aktuális téma manapság a Covid Pandémiás krízis után és a globális inflációs, valamint háborús helyzet közepette. Martin és Fellenz szerint „*A konfliktus a társas kapcsolatok természetes velejárója. A konfliktus szélesebb értelemben olyan körülményekre utal, ahol a különböző felek érdekei nincsenek összehangolva.*”⁵ *A tradicionális felfogás szerint a konfliktust az emberek negatívan értékeli, pedig segítségével új perspektívákat, erőforrásokat, vagy megoldásokat tárhatunk fel.*”⁶ Kay és Skarlicki szerint nem tudunk minden konfliktushelyzetet elkerülni ugyanis ezek a szervezetek természetes velejárói.⁷ Jehn a konfliktust egy észlelt összeférhetlenségként írja le a felek között, ami csökkenti a munka termelékenységét és a munkával való észlelt megelégedettséget.⁸ Bakacsi⁹ szerint „... *konfliktusról akkor beszélünk, ha két vagy több egymásra utalt fél közül valamelyik azt érzékeli, hogy a mások negatívan viszonyulnak valamihhez, ami számára fontos.*” A szervezeteknek konstruk-

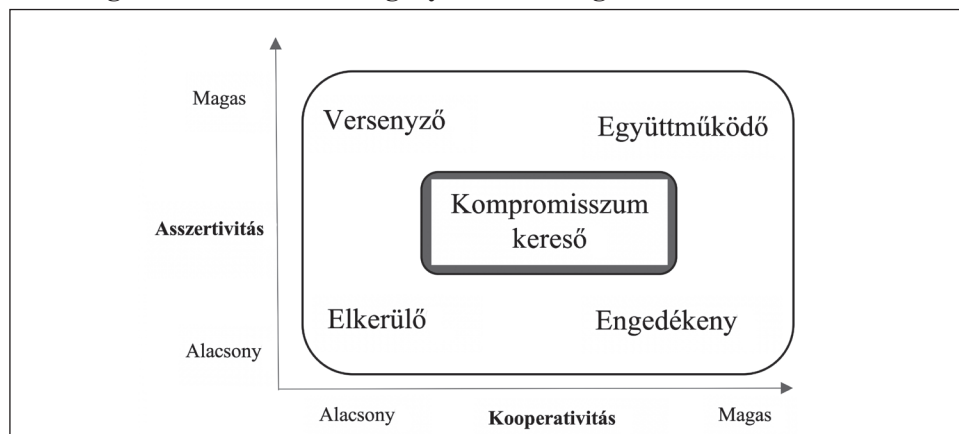
* A cikk szerzője köszönettel tartozik Dr. Kispál-Vitai Zsuzsanna Professzor asszonynak a tudományos kutatás során nyújtott szakmai tudományos segítségéért. A szerző kijelenti, hogy a kutatás az „A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-PTE-1694 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

tív konfliktuskezelési gyakorlatokat kell kialakítaniuk a termelékenység növelése érdekében. A konstruktív konfliktus menedzsment az együttműködésre és a konfliktusok elkerülésének csökkentésére összpontosít.¹⁰ Thomas és Kilmann modelljében¹¹ a legjobb megoldás a konfliktusok kezelésére az együttműködő stílus, ahol a szerzők a személyek közötti konfliktuskezelés ötféle stílusát határozzák meg amelyek a következők:

- versenyző, együttműködő, kompromisszum kereső, elkerülő és engedékeny^{12 13}
- A Thomas és Kilmann modell által meghatározott öt konfliktuskezelési stílus Blake és Mouton öt személyek közötti konfliktus kezelési módján alapul, amelyek a következők:
- kényszerítés, visszavonulás, elsimítás, kompromisszum és probléma megoldás.¹⁴

A két modell hasonló, ez észlelhető a konfliktuskezelési stílusok meghatározósaiból, azonban a legfontosabb különbség, hogy Thomas és Kilmann a modelljében két új dimenziót különböztet meg, – amellyel kiegészíti a Blake és Mouton által megfogalmazottakat – ezek az aszertivitás és kooperativitás.^{15 16} Az első ábra szemlélteti Thomas és Kilmann konfliktuskezelési stílusait és az általuk megfogalmazott két új dimenziót.

1. ábra: Thomas és Kilmann konfliktuskezelési stílusai
1. figure: Conflict handling styles according to Thomas and Kilmann

Forrás: Riasi, A., Asadzadeh, N. (2015). The relationship between principals' reward power and their conflict management styles based on Thomas–Kilmann conflict mode instrument, *Management Science Letters* 5(6) 613. old.

Thomas és Kilmann a konfliktus kezelési stílusokat az egyénnél egy kérdőív segítségével mérte, amely a Thomas Kilmann (Conflict Mode) Instrument azaz a TKI kérdőív¹⁷. A kérdőív szerint a versenyző stílus egy nem kooperatív, de ezzel szemben meglehetősen aszertív magatartásforma, amelyet abban az esetben alkal-

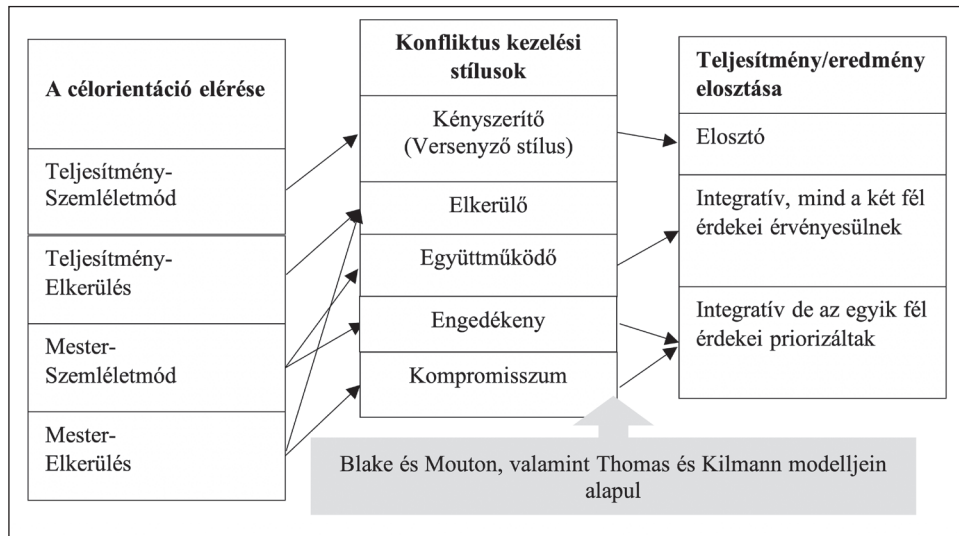
mazunk, amikor biztosan tudjuk, hogy igazunk van. Az engedékeny stílus nem asszertív, de nagymértékben együttműködő, azaz kooperatív viselkedési forma, amikor a saját érdekeinket a másikéval szemben háttérbe szorítjuk, egy későbbi szívesség reményében, vagy pedig azért, mert nincs elég tudásunk az adott helyzetben. Az elkerülő stílus sem nem kooperatív, sem nem asszertív, ebben az esetben sem a saját, sem a mások érdekeit nem vesszük figyelembe. A kompromisszumkereső magatartásforma egy köztes megoldás a konfliktus kezelésre ilyenkor nyerünk és veszítünk is egyszerre, tehát egyik fél sem éri el teljes mértékben, amit szeretett volna, de mindegyik fél nyer valamennyit. A fenti viselkedési stílusok rövid távon hatékonyak a konfliktusok menedzselésében, azonban hosszú távon más megoldásra van szükség. Thomas és Kilmann modellje szerint a legjobb megoldás hosszú távon az együttműködés. Ebben az esetben mind a két fél nyer, valamint kooperatív és asszertív viselkedési formát vesz fel, amely hosszú távú megoldást jelent, ahol a felek tanulhatnak egymástól.¹⁸

Zarankin szerint¹⁹ a konfliktushelyzetek kezelése során a cél orientáció is fontos tényező, valamint az egyén célorientációja sokkal stabilabb, ezen folyamatok során, mint a konfliktuskezelési stílusa. A konfliktus kezeléssel foglalkozó szakirodalomban két fontos hiányosság állapítható meg, a szerzők többsége ugyanis úgy gondolja, hogy a konfliktuskezelési stílusunk relatív stabil, mint a személyiségünk, mások pedig azt gondolják, hogy a konfliktusok az egyedi kontextuális tényezőktől függenek, tehát az első hiányosság abban rejlik, hogy nem tudjuk pontosan megállapítani azt, hogy TKI kérdőív által mért konfliktuskezelési stílusok mennyire tekinthetők állandónak, vagy csak a szituáció függvénye az, hogy éppen mely stílust részesítjük előnyben.²⁰ Zarakin ezért cikkében azt javasolja, hogy ilyen helyzetekben az egyén célorientációjára és a rejtett motivációs tényezőire tegyük a hangsúlyt.²¹ Az egyén személyes motivációja függ a szervezeten belül betöltött szerepétől és helyzetétől²².

A második fontos hiányosság a szakirodalomban a konfliktusmegoldási folyamatban rejlik, ugyanis a szerzők többsége a konfliktus menedzselésében a konfliktus kezelési stílusokat és a tárgyalást írja le, de magát a megoldási folyamatot és az ehhez kapcsolódó preferenciákat nem fejti ki, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a konfliktuskezelési stílusokhoz. A fentiekben kifejtett két hiányosságot kívánja kifejteni a 2. ábra.

A model megmutatja, hogy pozitív kapcsolat van a motivációs tényezők, mint a célelésés és a konfliktus kezelési stílusok között. A modellben a cél orientáció a konfliktuskezelési stílushoz kötődik, amely meghatározza a teljesítmény elérését.²³ A legjobb megoldás Thomas és Kilmann javaslata szerint a konfliktusok feloldására, ahol minden érintett maximálisan eléri a célját, azaz együttműködés. Az engedékeny és kompromisszum kereső stílusok integratív megoldások, ahol a priorizált a másik fél, tehát a másik fél javára lemondunk valamilyen előnyről. Egyes megközelítések szerint a konfliktus kezelési stílusok nagyon közel állnak a Big Five modell által meghatározott személyiség típusokhoz.^{24 25 26 27}

2. ábra: Modell a konfliktus kezelési stílusok előzményei és a preferált eredmény kapcsolata a konfliktus kezelési stílusokkal
2. figure: A model for the antecedents of conflict styles and the preferred outcomes associated with conflict styles

Forrás: Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2) 169. o. alapján saját szerkesztés

A Big Five modell öt fontos factort tartalmaz, melyek a magabiztosság, kedveség, lelkiismeretesség, érzelmi stabilitás és nyitottság az új dolgok iránt. Espinoza kutatási eredménye megerősíti, hogy a személyiség öt elemű modelljének típusai jól előre jelzik az egyén konfliktuskezelési stílusát.²⁸ Más szerzők szerint a használt konfliktuskezelési stílusok a vállalaton belüli személyes hierarchikus státusz-tól függenek. Ha az egyén státusza a szervezeten belül magasabb, akkor nagyobb valószínűséggel fog interaktív, vagy asszertív konfliktuskezelési megoldásokat alkalmazni, mint az alacsonyabb státusszal rendelkezők. A szervezeten belül alacsonyabb státusszal rendelkezők inkább elkerülő, vagy alkalmazkodó konfliktuskezelési stílust alkalmaznak.^{29 30} Elsayed szerint a kulturális különbségek és dimenziók határozzák meg, hogy hogyan kezeljük a konfliktusokat, azok, akik a kollektivisták és hierarchikusabb társadalmakhoz tartoznak többnyire integráló és elkerülő stílusokat alkalmaznak. Azok az egyének, akik az individualista társadalmakhoz tartoznak inkább bizonyos lekötő stílusokat, mint az alkalmazkodó, kompromisszumkereső, vagy pedig domináns, azaz versenyző stílust alkalmaznak a konfliktusok kezelésére.³¹

A konfliktuskezelési stílusok nemcsak a kultúrától, hanem az életkortól is függenek, ezért is érdekes kérdés összehasonlítani a TKI kérdőív esetén a válasz-

adók életkorát is, ezzel kiegészítve az eredeti kutatást. Brahnam és Chin javaslata, hogy a kulturális különbségek és az életkor mellett a TKI kérdőívnek a gender különbségekre is hangsúlyt kell fektetnie, mert ez napjaink egyre fontosabb kérdésévé válik.³² Egy másik tényező, amely igen erősen befolyásolja, illetve befolyásolta a TKI kérdőív alkalmazhatóságát az a Covid Pandémiás krízis.³³ Shonk szerint az egyének különböző konfliktusmegoldási technikákkal rendelkeznek, amelyeket befolyásolnak az egyénnel született tulajdonságok, tapasztalatok és a pillanatnyi környezeti tényezők.³⁴

3. A konfliktuskezelési stílus és az észlelt stressz, valamint az érzelmi intelligencia szerepe

Számos cikk szól a stresszről és a konfliktusok menedzseléséről és arról, hogy a megfelelő konfliktuskezelési stílus alkalmazása csökkentheti az egyén által észlelt stressz mértékét. A stresszről Sellye János nyomán vannak ismereteink és tulajdonképpen egy olyan állapottal kell szembenézni, ahol az egyén jóléte kerül veszélybe, mindez erőpróbára alkalmazkodásra készítet. Egy további jellemző még a stresszhelyzetre az, hogy az egyént egy dinamikus állapotba helyezi, ahol szembe kell néznie a lehetőségekkel, korlátozó körülményekkel és azokkal az igényekkel, amelyeket vele szemben támasztanak.³⁵ Mindezek által az egyén által észlelt stresszhelyzet mértéke összefügghet azzal, amilyen konfliktuskezelési megoldást választ a problémái kezelésére akár a magánéletében, akár a munkája során. A hatékony konfliktus menedzselési megközelítés harmonikus munkahelyi környezetet teremthet és csökkentheti a fluktuációt.³⁶ Egy érdekes példa lehet erre Michinov³⁷ kutatása, ahol a sürgősségi osztályon dolgozó nővérek konfliktuskezelését és az ahhoz kapcsolódó stressz szintet vizsgálták, azok az ápolók akik elkerülték a konfliktushelyzeteket az orvosokkal magasabb szintű stresszt éreztek, azonban azok a kollégáik, akik más konfliktuskezelési megoldást választottak, alacsonyabb szintű stresszt éreztek a munkájuk során. Az együttműködő viselkedésmódot követő kollégák szintén kevésbé érezték stresszesnek magukat a kutatás során. Mindez igazolja Thomas és Kilmann³⁸ azon megállapítását, mely szerint a konfliktuskezelési stílusok közül az együttműködés lehet a leghatékonyabb. Más szerzők szerint az integráló és domináns viselkedési stílusok Blake és Mouton modelljében kevésbé tesznek stresszessé, mint az elkerülő és lekötő konfliktuskezelési stílusok. Ezen megközelítés szerint a versenyző, domináns magatartásforma inkább a vesztes félnek okozott stresszt, mint a győztesnek. Michinov szerint az észlelt stressz mértéke attól függ, hogy az egyén milyen konfliktuskezelési stílust választ az adott helyzet megoldásához, milyen az egyén státusza és a másik fél helyzete, milyen szervezeti sajátosságok és egyénhez kapcsolódó személyes jellemzők figyelhetők meg.³⁹ Mindezek alapján lényeges, hogy a konfliktushelyzet kezelése, az észlelt stressz mértéke szorosan összekapcsolódó tényezők, amelyeket még további egyéni és szervezeti sajátosságok befolyásolnak.

Egy másik fontos tényező a konfliktusok kezelésében, megoldásában, amely pozitív és negatív irányba is befolyásolhatja a szituáció kimenetelét az érzelmi intelligencia. Az érzelmi intelligenciával kapcsolatosan négy fontos dimenziót kell megérteni az első dimenzióban értékeljük az érzelmeket önmagában, a második dimenzió mások érzelmeinek értékelése, a harmadik dimenzió az érzelmek szabályozása a negyedik pedig a teljesítmény elérésének érdekében történő felhasználása.⁴⁰ Goleman⁴¹ feltételezése szerint a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkező egyének hatékonyabb konfliktuskezelési megoldásokat alkalmaznak. Michinov⁴² szerint konfliktuskezelési stílus és a személyes érzelmi intelligencia között kapcsolat áll fenn, ugyanis a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkező egyének többnyire alkalmazkodnak és együttműködnek, míg az alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező egyének inkább elkerülik a konfliktushelyzeteket, vagy belemennek a verseny helyzetekbe. Jordan és Troth⁴³ szerzők úgy gondolják, hogy azaz egyén, aki mások érzelmeire is képes tekintettel lenni jobb alternatív megoldásokat talál és kevesebb hibát vét. Más nézőpont szerint a magasabb szintű érzelmi intelligencia csökkenti az észlelt stressz mennyiségét, valamint az érzelmi intelligencia magasabb szintje kapcsolatban áll a kiégés alacsonyabb gyakoriságával. Azaz a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkező egyén nemcsak jobban kezeli a konfliktusokat és azok után kevésbé érzi magát stresszesnek, hanem a kiégés is kisebb valószínűséggel következik be.

Mindezek alapján elmondható, hogy az érzelmi intelligencia fontos szerepet tölt be a konfliktusok menedzselésében, hiszen „... az EI jelentősen kapcsolódik a CMS-hez (Conflict Management Style, azaz Konfliktus Kezelési Stílushoz) az integráló stílus közvetíti az EI és a teljesítmény közötti kapcsolatot ...”^{44 45} Az EI összességében véve hatékonyan mérsékelheti az észlelt konfliktus helyzetet és ezáltal befolyásolhatja a használt konfliktuskezelési stílust.⁴⁶ Mindent egybevetve az adott konfliktushelyzet növelheti az észlelt stressz mértékét az érintett felekben, mindez hatással van a munka teljesítményre, valamint erős kapcsolat fedezhető fel az egyén érzelmi intelligenciájával is.

4. Konfliktushelyzet szimulálása és értelmezése

A konfliktus kezeléshez kapcsolódó szakirodalom elemzése után fontos kitérni arra, hogy hogyan modellezhetünk, mutathatunk be valós konfliktushelyzeteket, melyhez egy játék segítséget nyújthat. A játékok hozzásegítenek ahhoz, hogy megértsük magát a konfliktushelyzetet és annak menedzsmentjét, ezekben a játékokban, vagy versenyhelyzetekben kipróbálhatjuk tárgyalási, vagy konfliktuskezelési képességeinket. Ez a témakör szorosan kapcsolódik a játékelméletekhez, a játékokat használhatjuk „... olyan stratégiai helyzet modellezésére, amely az egyén cselekedeteinek eredménye és a mások által választott cselekvéstől is függ. Ilyen módon nézve, a játékok mind a konfliktusok formális elemzésének keretét, mind a hatékony kutatási eszközök alapját képezik, amelyek felhasználhatók a konfliktus

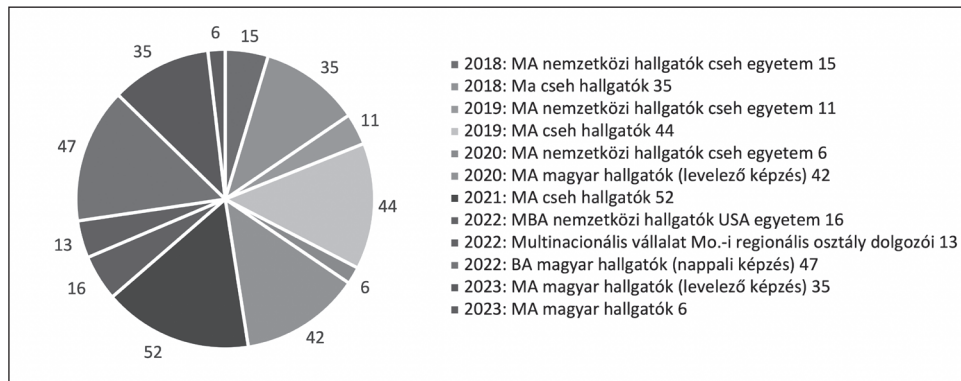
*legfontosabb elemeinek tisztázására, vizsgálja a résztvevők hiedelmeit és viselkedését, valamint a rendszer változásainak hatását, illetve azt, hogy az érdekelt felek hogyan vonhatóak be a vitába.”*⁴⁷

A konfliktushelyzetek szimulálására és vizsgálatára Arias-Aranda és Bustinza-Sánchez szerzők egy autóipari cég példáján keresztül tesztelték a hallgatók vállalkozói viselkedését, a fő cél az volt, hogy a hallgatók tanuljanak a konfliktushelyzetek kezeléséből⁴⁸. A szerzők kutatáshoz a korábbiakban már bemutatott Thomas és Kilmann által kifejlesztett konfliktuskezelési stílusokat használták. A vizsgálat tesztalánya összesen 427 hallgató volt. A kutatás eredménye azt mutatja, hogy azok a hallgatók, akik alapvetően a csoporthoz tartoztak nagyobb valószínűséggel működtek együtt egymással, vagy találtak kompromisszumos megoldást, mint azok, akik úgy vettek részt a játékban, hogy nem tartoztak alapvetően a csoport tagjaihoz. Egy másik fontos eredmény, hogy a szimuláció élménye a hallgatók esetében növelte azt a tendenciát, hogy a hallgató oly módon viselkedjen társaival a játék során, amely a csoportot kohézióban tartja a konfliktusok kezelése során. Egy másik fontos eredménye a kutatásnak, hogy a szimulációs játékban résztvevő hallgatók esetében az engedékeny és a versengő viselkedési formák száma magas volt. A szimuláció tanulsága továbbá, hogy az abban részt vevő hallgatók kísérletezhettek a konfliktus kezelési stílusok alkalmazását illetően, valamint azon hallgatók, akiknek egyáltalán nem volt gyakorlata ezzel kapcsolatosan hajlamosabbak voltak a szélsőséges viselkedési formákra, mint például az elkerülés, vagy a versenyzés.⁴⁹

A jelen tanulmány kutatási fókuszja 2018 és 2023 között valósult meg, mely főként hazai és nemzetközi üzleti szakos felsőoktatási intézmények hallgatóinak konfliktuskezeléssel kapcsolatos viselkedését vizsgálta egy üzleti döntést szimuláló játék során. A kutatás alanyai között szerepelnek egy Magyarországon tevékenykedő multinacionális vállalat regionális osztályának munkatársai is (N=13). A minta nagysága alapvetően azon személyeket tartalmazza, akik a konfliktuskezeléssel kapcsolatos kérdőívet kitöltötték és részt vettek a speciális döntési játékban is (N=286). A kutatás első időszaka 2018-ra tehető, amely időszakban a résztvevők a szimulációs játékban vettek részt, de konfliktuskezelési kérdőívet nem töltöttek ki (N=50). A kutatás második szakasza 2019 és 2023 közé tehető, ahol a résztvevők mind a konfliktuskezeléshez kötődő kérdőívet kitöltötték és az üzleti játékban is részt vettek (N=286), a Magyarországon tevékenykedő multinacionális vállalat regionális osztályán tevékenykedő kollégák (N=13) üzleti játék során elért eredményeiről nincs információ, ugyanakkor a kérdőívet kitöltötték. A mintában a nemek egyenletesen oszlanak meg, a legfiatalabb résztvevő 18 és a legidősebb pedig 48 éves, 143 személy volt hazai és összesen 206 fő nemzetközi. A kérdőív kitöltése anonim módon történt, a felmérés nem reprezentatív. Az első diagramm a kutatásban összesen résztvevő egyének megoszlását szemlélteti.

1. diagram: A kutatás résztvevőinek (N=349)

1. diagram: Research participants

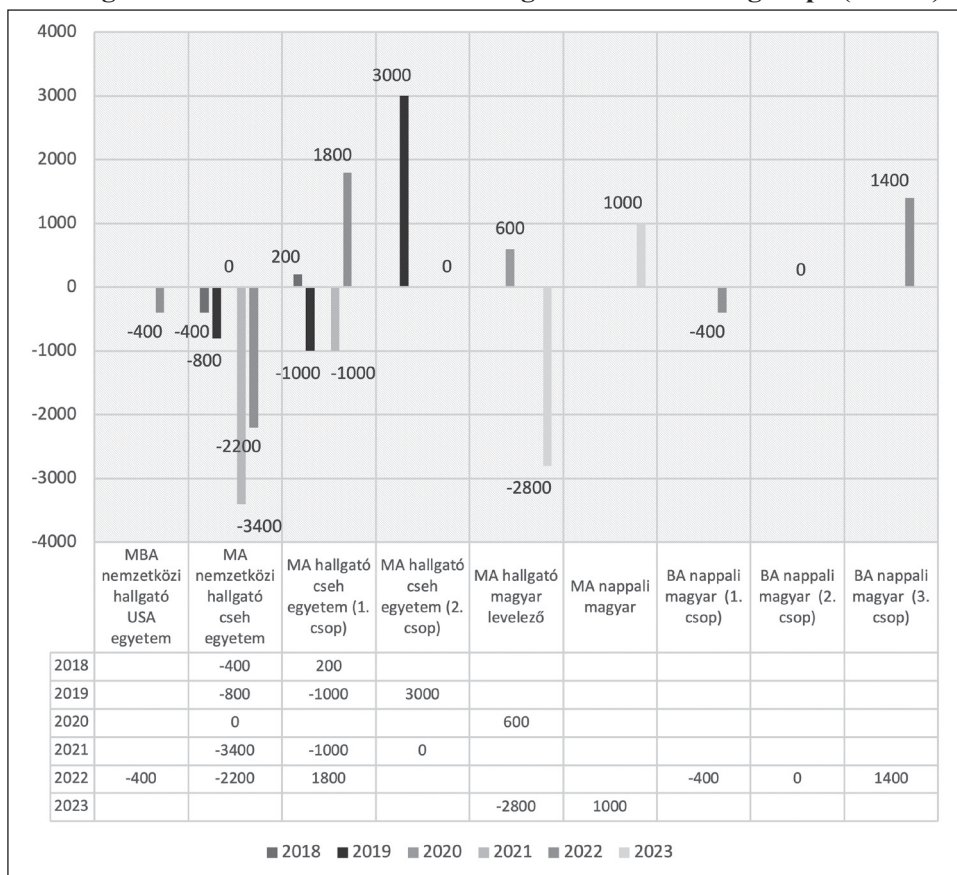
Forrás: Saját szerkesztés

A kutatás résztvevői külön-külön kis csoportokban töltötték ki a módosított konfliktus kezelési kérdőívet és vettek részt a konfliktushelyzet szimulálásában a döntési játék során. Fontos sajátossága a játéknak, hogy minden csoport tagjai négy kisebb csoportban tevékenykedtek, és a feladat ismertetése során minden csoport közösen kapta meg a legfontosabb információt a feladatra vonatkozóan. A feladat lényegében, hogy „egy speciális döntés segítségével olyan sok pontot szerezzenek, amennyit csak lehetséges”⁵⁰, azonban a feladat utasítása nem fogalmazza meg egyértelműen, hogy a résztvevő négy csoportnak együtt kell működniük, vagy pedig versenyezniük kell egymással. Minden csoport a konfliktuskezelési kérdőívek kitöltése és a játék kezdete előtt megismerkedik Thomas és Kilmann konfliktuskezelési stílusával⁵¹ és az ehhez kötődő módszertannal. A csoportok tagjai lényegében a feladatot saját konfliktuskezelési felfogásuk függvényében értelmezik és hajtják végre, a csoportok az egyes döntési körökben önállóan hoznak-döntést, de van lehetőségük arra, hogy a többi csoporttal megállapodjanak együttműködjenek. Tehát azon egyének, akik inkább versenyző magatartás formát preferálják versenyezni fognak a többi csapattal, azok pedig, akik inkább az együttműködést részesítik előnyben, ezen magatartási formát fogják felvenni a többi csapattal szemben.

A játék fontos tanulsága, hogy a felek meg tudnak-e bízni egymásban és betartják-e a közösen meghozott döntéseket, valamint, hogy figyelembe veszik-e a Thomas és Kilmann⁵² által megfogalmazottakat, mely szerint hosszú távon az együttműködő magatartásforma lesz a legkifizetőbb és a legnagyobb eredményt hozó. Mindezt a döntési játék eredményei is jól szemléltetik, ugyanis ideális esetben maximálisan 3 600 pont szerezhető (ez mind a négy csoport által közösen gyűjtött pontszámot jelenti), ez természetesen abban az esetben, ha a játék minden egyes döntési körében a résztvevők együttműködnek, ellenkező esetben, azaz a kompro-

misszum kereső, engedékeny, vagy elkerülő magatartásforma esetén a csoportok által gyűjtött összes pontszám csökken. Abban az esetben, amikor minden csoport versenyző magatartásformát vesz fel a játék során a legkevesebb pont szerezhető, azaz összesen -3600 pont. A kutatás során a döntési játék összesen 18 csoportban került lebonyolításra a vizsgált időintervallumban 2018-2023 között, amelyet a 2. diagram szemléltet.

2. diagram: Az üzleti döntési játék kiscsoportos eredményei (N=349)
2. diagram: The results of the business game in the small groups (N=349)

Forrás: Saját szerkesztés

Ahogy látható a fenti ábrán a legközelebb a tisztán versenyző magatartásformához a csehországi egyetem nemzetközi mesterképzéses hallgatói voltak 2021-ben, ezzel ellentétben a legtöbb pontot a cseh mesterképzésen tanuló hallgatók 2019-ben érték el, amely 3 000 volt, ez áll a legközelebb az együttműködő magatartásformánál elérhető maximális pontszámhoz, amely 3 600.

A kérdőív kitöltése során fontos eredmény a vizsgált mintára vonatkozóan – természetesen a kis csoportok eredményeit külön-külön figyelembe véve – (N=299), hogy a kitöltők mindösszesen átlagosan 3-5% gondolja magát a válaszai alapján versenyzőnek, a válaszadók nagy többsége úgy gondolja saját magáról, hogy kompromisszum kereső, együttműködőnek, vagy engedékenynek, csekély mennyiségű válaszadó érzi magát konfliktuskerülőnek. Itt a hangsúly arra esik, hogy a kérdőív és az egyéni önbevallás alapján kevés résztvevő gondolja magát versenyzőnek, de a szimulációs játék eredményei (N=336) viszont azt sugallják, hogy az egyes döntési körök esetében akár a teljes csoport, vagy a csoport legalább 80-90%-a versenyző magatartást vesz fel.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kutatás résztvevői esetében lényeges lehet a saját önismeret fejlesztése és a hatékony konfliktuskezelési stílusok elsajátítása. A konfliktushelyzet szimulálása során ugyanis a résztvevő felek saját céljuk elérésére törekednek a közös cél figyelembevételével szemben, a közös célok és a hatékony konfliktuskezelés kritériumai ugyanis az együttműködést hangsúlyozzák, ugyanakkor ez a játék során kevés hangsúlyt kap. További fontos tanulság lehet a szakirodalomkutatás és a gyakorlati elemzés tapasztalatait összevetve, hogy a résztvevők érzelmi intelligenciájának fejlesztésére kellene törekedni, ugyanis a szakirodalmi fejezet tanulsága szerint az alacsonyabb szintű érzelmi intelligenciával rendelkező egyének hajlamosabbak belemenni az egyes versenyhelyzetekbe. Az érzelmi intelligencia hiánya továbbá hatással lehet a kiegészítésre, a munkavégzés hatékonyságára és az észlelt stressz mennyiségére.

5. Összegzés

A kutatás eredményeit figyelembe véve elmondható, hogy a konfliktus kezelési stílusok játékos környezetben történő oktatása fontos szerepet tölt be, segítségével egyértelművé válik a hallgatók számára a hosszútávú együttműködés haszna és az elért összeredményre gyakorolt hatása. A Kispál-Vitai által kifejlesztett üzleti döntési szimuláció ezt egyértelművé teszi és a megszerezhető pontokon keresztül is érzékelteti és alátámasztja a Thomas és Kilmann által megfogalmazottakat, mely szerint az együttműködő konfliktuskezelő stílus a leghatékonyabb. A szimulációs játék eredményeképpen elmondható, hogy a résztvevő hallgatók jelentős része beismerte, hogy a szélsőségesen versenyző magatartásforma kevésbé lehet hatékony egy szervezetben belül az együttműködéssel szemben. A kutatás szempontjából fontos kiemelni, hogy a jelen adatok birtokában a Covid pandémiás helyzetre vonatkozó a konfliktuskezeléssel kapcsolatos megállapítások egyértelműen nem tehetőek ez jó témát adhat a jövőbeli elemző munkákhoz. Fontos tanulság lehet, hogy az együttműködés kialakítása bár időigényes, de nagyobb eredményhez vezethet csökkenti az észlelt stresszt, valamint növeli a munkával való elégedettséget is és nagyobb érzelmi intelligenciára enged következtetni. Annyi bizonyos, hogy az erős konfliktushelyzetek a szakirodalmi megállapításokat alátámasztva

az egyén számára stresszhez vezetnek, azonban az, hogy az egyes konfliktuskezelési magatartásformák milyen szintű és mértékű stresszt eredményeznek a jelen kutatás nem méri, annyi bizonyos, hogy hosszú távon a legkevesebb stresszt az együttműködés biztosíthatja. További eredménynek tekinthető, hogy a thomas- és kilmann-i alapokon nyugvó módosított konfliktuskezelési kérdőív az egyén valós viselkedését egy adott konfliktushelyzetben nem tükrözi jól, ez alátámasztja azt a szakirodalmi megállapítást, mely szerint az egyén viselkedése konfliktushelyzetben a saját tulajdonságaitól és a környezeti tényezőktől egyaránt függ. További kutatási irány lehet, amelyet, a jelen cikk terjedelmi korlátjai nem tesznek lehetővé, a konfliktuskezelési stílusok nemre, korra, valamint nemzetiségre és képzési formára vonatkozó elemzése.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Thomas, K.W., Kilmann, R.H. (1974). *Developing a Forced–Choice Measure of Conflict-Handling Behaviour: The Mode Instrument* Mountain View, CA: CPP, Inc.
- 2 Kispál-Vitai, Zs. (2013). *Organizational Behaviour Course: Red and Green Simulation Game*, University of Pécs, Faculty of Business and Economics. Pécs.
- 3 Thomas, K.W., Kilmann, R.H. (1974). *Developing a Forced–Choice Measure of Conflict-Handling Behaviour: The Mode Instrument* Mountain View, CA: CPP, Inc.
- 4 Kispál-Vitai, Zs. (2013). *Organizational Behaviour Course: Red and Green Simulation Game*, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Pécs
- 5 Martin, J., Fellenz, M. (2017). *Organizational Behaviour and Management*, Fifth Edition, Hampshire: Cengage Learning, 251. old.
- 6 Martin, J., Fellenz, M. (2017). *Organizational Behaviour and Management*, Fifth Edition, Hampshire: Cengage Learning
- 7 Kay, A.A., Skarlicki, Daniel P. (2020). Cultivating a conflict-positive workplace: How mindfulness facilitates constructive conflict management, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 159(Feb): 8–20. old. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.02.005>
- 8 Jehn, K. A. (1995). A multimethod examination of the benefits and detriments of in-intragroup conflict. *Administrative Science Quarterly*, (40): 256–282. <https://doi.org/10.2307/2393638>
- 9 Bakacsi, Gy. (2015) *A szervezeti magatartás alapjai*, Semmelweis Kiadó: Budapest
- 10 Kay, A.A., Skarlicki, Daniel P. (2020). Cultivating a conflict-positive workplace: How mindfulness facilitates constructive conflict management, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 159(Feb): 8–20 <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.02.005>
- 11 Thomas, K.W., Kilmann, R.H. (1974). *Developing a Forced–Choice Measure of Conflict-Handling Behaviour: The Mode Instrument* Mountain View, CA: CPP, Inc.
- 12 Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889–935. old.
- 13 Riasi, A., Asadzadeh, N. (2015). The relationship between principals’ reward power and their conflict management styles based on Thomas–Kilmann conflict mode instrument, *Management Science Letters* 5(6): 611–618 DOI: 10.5267/j.msl.2015.4.004.
- 14 Blake, R. R. & Mouton, J. S. (1964). *The managerial grid*. Houston: Gulf Publishing.
- 15 Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889–935. old.
- 16 Riasi, A., Asadzadeh, N. (2015). The relationship between principals’ reward power and their conflict management styles based on Thomas–Kilmann conflict mode instrument, *Management Science Letters* 5(6): 611–618 DOI: 10.5267/j.msl.2015.4.004

- 17 Kilmann Diagnostics (2020). Assessments <https://kilmanniagnostics.com/assessments/> 10.06.2020
- 18 Kispál-Vitai, Zs. (2013). Szervezeti viselkedés. Pearson: Harlow
- 19 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 20 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 21 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 22 Brewer, N. & Mitchell, P. & Weber, N. (2002). Gender role organizational status and conflict management styles, *The International Journal of Conflict Management* (13)1: 78–89. old.
- 23 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 24 Friedman, R.A., Curall, S.C. and Tsai, J.C. (2000). What goes around comes around: the impact of personal conflict style on work conflict and stress, *The International Journal of Conflict Management*, (11)1, 32-55. o. <https://doi.org/10.1108/eb022834>
- 25 Moberg, P. (2001). Linking conflict strategy to the five-factor model: theoretical and empirical foundations, *International Journal of Conflict Management*, 12 (1), 47-68. o. <https://doi.org/10.1108>
- 26 Shell, R.G. (2001). Bargaining styles and negotiation: the Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument in negotiation training, *Negotiation Journal*, 17 (2), 155-74. o. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2001.tb00233.x>
- 27 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 28 Espinoza, J. A. & O'Neil, T. A. & Donia, M. B. L. (2023). Big Five factor and facet personality determinants of conflict management styles, *Personality and Individual Differences*, (203): 1–6 <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.112029>
- 29 Brewer, N. & Mitchell, P. & Weber, N. (2002). Gender role organizational status and conflict management styles, *The International Journal of Conflict Management* (13)1: 78–89. old.
- 30 Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. *International Journal of Conflict Management* 19 (2): 167-184. o. DOI 10.1108/10444088108594
- 31 Elsayed, S. M. (1996). Organizational conflict: a comparative analysis of conflict styles across cultures, *International Journal of Conflict Management*, (7)1: 71-81 <https://doi.org/10.1108/eb022776>

- 32 Brahnam, S. & Chin, J. (2005). A gender – Based Categorization of Conflict Resolution, *Journal of Management Development*, (24)3, 197–208. old.
- 33 Laporta, C. M. C. (2020). Covid-19 World Disorder and Reflection for Conflict Management with the use of ODR, Downloaded: <https://www.mediate.com/articles/celentano-conflict-management-platforms.cfm> 05.17.2021
- 34 Shonk, K. (2021). Conflict – Management Styles: Pitfalls and Best Practices, Program on Negotiation Harvard Law School Daily Blog. <https://www.pon.harvard.edu/daily/conflict-resolution/conflict-management-styles-pitfalls-and-best-practices/> 20.03.2023
- 35 Kispál-Vitai, Zs. (2013). *Szervezeti viselkedés*. Pearson: Harlow
- 36 Rahim, M. A. (1983). A measure of styles of handling interpersonal conflict. *Academy of Management Journal* 26(2) 368–76. old.
- 37 Michinov, E. (2022). The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 448 -455. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- 38 Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889-935. o.
- 39 Michinov, E. (2022). The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 448 -455. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- 40 Mayer, D. J., Salovey, P. (1990). Emotional Intelligence, Imagination, Cognition and Personality (9) 3, 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- 41 Golemann, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bloomsbury
- 42 Michinov, E. (2022). The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 448 -455. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- 43 Jordan, P. J., Troth, A. C. (2004). Managing emotions during team problem solving: emotional intelligence and conflict resolution. *Human Performance*, (17)2, 195-218. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1702_4
- 44 Michinov, E. (2022). The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 449. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- 45 Chen, Y. Q., Sun, H., Zhang, S. J. (2015). Emotional intelligence, conflict management styles, and innovation performance: an empirical study of Chinese employees. *International Journal of Conflict Management*, (26)4, 450-478. 10.1108/IJCMA-06-2014-0039
- 46 Michinov, E. (2022). The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 448 -455. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- 47 Redpath, S. M., Keane, A., Andrén, H., Baynham-Herd, Z., Bunnefeld, N., Duthie, B. A., Frank, J., Garcia, C. A., Mansson, J., Nilsson, L., Pollard, C. R. J., Rakotanoario, S.

- O., Salk, F. C., Travers, H. (2018). Games as Tools to Address Conservation Conflicts, *Trends in Ecology & Evolution* 33(6) 415. old.
- 48 Arias-Aranda, D., Bustinza-Sánchez, O. (2009). Entrepreneurial attitude and conflict management through business simulations, *Industrial Management & Data Systems* 109(8) 1101-1117. p. 10.1108/02635570910991328
- 49 Arias-Aranda, D., Bustinza-Sánchez, O. (2009). Entrepreneurial attitude and conflict management through business simulations, *Industrial Management & Data Systems* 109(8) 1101-1117. p. 10.1108/02635570910991328
- 50 Kispál-Vitai, Zs. (2013). *Organizational Behaviour Course: Red and Green Simulation Game*, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Pécs
- 51 Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889-935. old.
- 52 Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand-McNally, 889-935. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Arias-Aranda, D., Bustinza-Sánchez, O. (2009):** Entrepreneurial attitude and conflict management through business simulations, *Industrial Management & Data Systems* 109(8) 1101–1117. old. 10.1108/02635570910991328
- Bakacsi Gy. (2015):** *A szervezeti magatartás alapjai*, Semmelweis Kiadó: Budapest.
- Blake, R. R. & Mouton, J. S. (1964):** *The managerial grid*. Houston: Gulf Publishing.
- Jehn, K. A. (1995):** A multimethod examination of the benefits and detriments of in-int-ragroup conflict. *Administrative Science Quarterly*, (40): 256–282. old. <https://doi.org/10.2307/2393638>
- Brahnam, S. & Chin, J. (2005):** A gender – Based Categorization of Conflict Resolution, *Journal of Management Development*, (24)3, 197– 208. old.
- Brewer, N. & Mitchell, P. & Weber, N. (2002):** Gender role organizational status and conflict management styles, *The International Journal of Conflict Mamgetment* (13)1: 78– 89. old.
- Chen, Y. Q., Sun, H., Zhang, S. J. (2015):** Emotional intelligence, conflict management styles, and innovation performance: an empirical study of Chinese employees. *International Journal of Conflict Management*, (26)4, 450– 478. 10.1108/IJCMA-06-2014-0039
- Espinoza, J. A. & O’Neil, T. A. & Donia, M. B. L. (2023):** Big Five factor and facet personality determinants of conflict management styles, *Personality and Individual Differences*, (203): 1–6. old. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.112029>

- Friedman, R.A., Curall, S.C. and Tsai, J.C. (2000):** What goes around comes around: the impact of personal conflict style on work conflict and stress, *The International Journal of Conflict Management*, (11)1, 32-55. o. <https://doi.org/10.1108/eb022834>
- Golemann, D. (1995):** *Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bloomsbury
- Jordan, P. J., Troth, A. C. (2004):** Managing emotions during team problem solving: emotional intelligence and conflict resolution. *Human Performance*, (17)2, 195–218. old. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1702_4
- Kay, A.A., Skarlicki, Daniel P. (2020):** Cultivating a conflict-positive workplace: How mindfulness facilitates constructive conflict management, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 159(Feb): 8–20. old. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.02.005>
- Kilmann Diagnostics (2020):** Assessments <https://kilmanniagnostics.com/assessments/10.06.2020>
- Kispál-Vitai, Zs. (2013):** *Szervezeti viselkedés*. Pearson: Harlow
- Kispál-Vitai, Zs. (2013):** *Organizational Behaviour Course: Red and Green Simulation Game*, University of Pécs, Faculty of Business and Economics. Pécs.
- Laporta, C. M. C. (2020):** Covid-19 World Disorder and Reflection for Conflict Management with the use of ODR, Downloaded: <https://www.mediate.com/articles/cele-tano-conflict-management-platforms.cfm> 05.17.2021
- Mayer, D. J., Salovey, P. (1990):** Emotional Intelligence, Imagination, Cognition and Personality (9) 3, 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Martin, J., Fellenz, M. (2017):** *Organizational Behaviour and Management, Fifth Edition*. Cengage Learning. Hampshire.
- Michinov, E. (2022):** The Moderating Role of Emotional Intelligence on The Relationship Between Conflict Management Styles and Burnout among Firefighters, *Safety and Healthy at Work*, 13, 448 -455. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2022.07.001>
- Moberg, P. (2001):** Linking conflict strategy to the five-factor model: theoretical and empirical foundations, *International Journal of Conflict Management*, 12 (1), 47-68. o. <https://doi.org/10.1108>
- Rahim, M. A. (1983):** A measure of styles of handling interpersonal conflict. *Academy of Management Journal* 26(2) 368–76. old.
- Redpath, S. M., et al. (2018):** Games as Tools to Address Conservation Conflicts, *Trends in Ecology & Evolution* 33(6) 415–426. old.
- Riasi, A., Asadzadeh, N. (2015):** The relationship between principals’ reward power and their conflict management styles based on Thomas–Kilmann conflict mode instrument, *Management Science Letters* 5(6): 611–618 DOI: 10.5267/j.msl.2015.4.004
- Shell, R.G. (2001):** Bargaining styles and negotiation: the Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument in negotiation training, *Negotiation Journal*, 17 (2), 155–74. old. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2001.tb00233.x>

- Shonk, K. (2021):** Conflict – Management Styles: Pitfalls and Best Practices, Program on Negotiation Harvard Law School Daily Blog. <https://www.pon.harvard.edu/daily/conflict-resolution/conflict-management-styles-pitfalls-and-best-practices/> 20.03.2023
- Thomas, K.W., Kilmann, R.H. (1974):** Developing a Forced–Choice Measure of Conflict-Handling Behaviour: The Mode Instrument Mountain View, CA: CPP, Inc.
- Thomas, K. W. (1976):** Conflict and conflict management. Chapter 21, of M. Dunnette (Ed.), Handbook of industrial and organizational psychology. Chicago: Rand-McNally, 889–935. old.
- Zarankin, T. G. (2008):** A new look at conflict styles: goal orientation and outcome performances. International Journal of Conflict Management 19 (2): 167–184. o. DOI 10.1108/10444088108594

GULYÁS LÁSZLÓ

egyetemi tanár, habil.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged
professor, Virtual institute for Central-Europe Research, Szeged, Hungary

ORCID: 0000-0001-5751-2945

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

HISTORIOGRÁFIA A SZINZÉZISÍRÁSHOZ 3: A „MAGYAR TRAGÉDIÁK KORA”, 1944. MÁRCIUS 19–1948. JÚNIUS 12.

*HISTORIOGRAPHY FOR SYNTHESIS 3.
 THE AGE OF HUNGARIAN TRAGEDIES COLLAPSE,
 19. MARCH 1944 – 12. JUNE 1948*

ABSTRACT

The important task of national-conservative-civilian historiography nowadays is to create of synthesis of the history of the „short Hungarian 20th century. The present study is one of the three steps in this work. It reviews Hungarian language literature dealing with the age of hungarian tragedies 19. March 1944 – 12. June 1948.

Előszó a címhez

A címben a 3. sorszám szerepel. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy jelen tanulmány szerzője – és a Virtuális Intézet Közép-Európa Intézethez kapcsolódó számos történész – „*A magyar rövid 20. század szintézise*” című projekten dolgozik. Ennek célja a 20. századi magyar történelem nemzeti-polgári-konzervatív szintézisének megalkotása. Ennek elméleti kiinduló pontját az alábbi tanulmányban írtuk meg: *Gondolatok a „magyar rövid 20. század” történetének nemzeti-polgári-konzervatív szintéziséről*. Megjelent a Közép-Európai Közlemények No56-ban.

Ezt követően hozzáfogtunk a historiográfia áttekintéshez, ebből eddig az alábbi két tanulmány született meg:

- **Historiográfia a szintézisíráshoz 1:** az összeomlás kora 1918. október 31.–1920. március 1. Megjelent: Közép-Európai Közlemények No57-ben
- **Historiográfia a szintézisíráshoz 2:** a Horthy-korszak. Első rész: könyvek Horthy Miklósról. Megjelent: Köztes-Európa No34-ben

Bevezetés

Véleményünk szerint a „magyar rövid 20. század” kezdőpontja 1914. július 28-a, amikor a háború kitörésével a magyar nemzet számára véget értek a „boldog békeidők”. Míg végpontja 1989. október 23-a, amikor a Harmadik Magyar Köztársaság kikiáltásával Magyarország számára véget ért a „diktatúrák kora”. Véleményünk szerint ezt a mindössze 75 évből álló évszázadot, az alábbi módon szakaszolhatjuk:

1. táblázat: A rövid magyar 20. század szakaszolása

A szakasz elnevezése	A szimbolikus eseménnyel meghatározott kezdőpont	A szimbolikus eseménnyel meghatározott végpont
A Nagy Háború kora	1914. július 28. az OMM hadüzenete <i>„Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.”</i>	1918. november 3. Az OMM aláírja a padovai fegyverszünetet
Az összeomlás kora	1918. október 31. „őszirózsás forradalom” (pontosabban annak nevezett)	1919. december 2. A győztes antant meghívja a magyar kormányt a békekonferenciára
Horthy-korszak	1920. március 21. Horthy kormányzóvá választása	1944. március 19. Magyarország német megszállása (a Margaréta hadművelet)
A magyar tragédiák kora	1944. március 19. Magyarország német megszállása	1948. június 12. Az MKP és az SZDP „egyesüléséből” létrejön a Magyar Dolgozók Pártja
Rákosi-diktatúra	1948. június 12. Az MKP és az SZDP „egyesüléséből” létrejön a Magyar Dolgozók Pártja	1956. július 18. Rákosit felmentik és az MDP első titkári tisztségéből és Szovjetunióba utazik, ahonnan nem engedik vissza
1956 forradalom és szabadságharc	1956. október 23. A forradalom első napja (Műgyetem, Bem-tér, Kossuth-tér)	1956. november 4. a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiáltványa (Ungvár/Szolnok) <i>„Felhívás a magyar néphez”</i>
Kádár-diktatúra	1956. november 7. Kádár egy szovjet tankkal megérkezik Budapestre	1989. október 23. Kikiáltják a „harmadik” Magyar Köztársaságot

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Jelen tanulmányban áttekintjük, hogy a tragédiák szakaszát, hogyan dolgozta fel az 1990 évi rendszerváltás után a magyar történelemtudomány. Néhány kivételes esetben (lásd a csehszlovák-magyar lakosságcsere esetében Janics Kálmán alapművének tekintet kötete) visszanyulunk az 1990 előtt született művekre is.

1. A „magyar tragédiák” szakaszának általános jellemzői

Tételmondat: *Ez egy viszonylag rövid idő alatt – mindössze négy 4 év, 1944 március 19-től 1948 június 14-ig-ig hét nagy sorscsapás érte a magyar nemzetet.*¹
Ezek véleményünk szerint az alábbiak:

1. Magyarország német megszállása, 1944. március 19–1945. április 13.
2. Magyarország szovjet megszállása, 1944. szeptember 23-tól
3. A magyar kisebbségek ellen elkövetett atrocitások, 1944–1945
4. Negatív etnikai folyamatok 1: a németek kitelepítése
5. Negatív etnikai folyamatok 2: A szlovák-magyar lakosságcsere
6. A trianoni határok visszaállítása a párizsi békekonferencián, 1947. február 10.
7. Az egypártrendszer kiépítése, azaz demokratikus kísérlet elbuktatása, 1944–1948

Joggal merül fel a kérdés: miért tekintjük tragédiáknak a fentebbi eseménysorokat? *Magyarország német megszállását azért tekintjük tragédiának*, mert következtében külpolitikai téren a magyar állam elvesztette szuverenitását, mind a külügyek, mind a hadügyek (a háború folyása), terén totális német felügyelet alá került. Magyarország 1944. március 19-én elveszítette „állami önrendelkezését” – írja hazánk jelenlegi Alaptörvénye. Míg belpolitikai téren a németek hozzáfogtak a magyar politikai elit és a közigazgatás vezetőinek lecseréléséhez, ennek során a nyugati orientációjú politikusok egyrészt eltávolították pozíciójukból, sőt nagy sok esetben letartóztatták őket. Ezzel párhuzamosan pedig kezdetét vette a holokauszt, amely mely 600 ezer magyar zsidó áldozatot szakított ki a magyar nemzetből. A magyarországi zsidók fontos gazdasági és kulturális szerepet játszottak a magyar állam életébe, ezért elhurcolásukat és meggyilkolásukat súlyos tragédiának tekintjük.

Magyarország szovjet megszállását azért tekintjük tragédiának, mert bár a Vörös Hadsereg 1944–1945 fordulóján kiverte az országból a németeket, rögtön meg is szállta azt. Gyakorlatilag a német hódítót, egy másik hódító, a szovjet váltotta fel, azaz nem „felszabadítás” – mint ahogy a marxista történetírás 40 éven keresztül sulykolta² – hanem megszállás történt. A Vörös Hadsereg gazdaságilag kirabolta az országot, ezt a folyamatot féktelen erőszakhullám kísérte. Még ennél is súlyosabb következmény volt, hogy a hadifogságba esett katonák mellett (kb. 700 ezer fő) nagyszámú civilt (kb. 300 ezer fő) hurcoltak el „málenkij robotra”

A magyar kisebbséget érő atrocitásokat szintén tragédiának tekintjük, mert a második világháború végén, a németek katonai veresége után ezek a nemzetrészek ismét azon államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia, pontosabban az addig csehszlovák uralom alatt álló Kárpátalja a Szovjetunióhoz került), keretei közé került. Mind a négy esetben a terület régi és új urai³ számos atrocitást követtek el a magyar kisebbség ellen. Sőt a Délvidéken és a Kárpátalján kifejezetten etnikai tisztogatások történtek.

A magyarországi németek kitelepítését⁴ azért tekintjük tragédiának, mert 1946. január 19-e és 1948. június 30-a magyar állam nagyjából 200–220 ezer németet fosztott meg állampolgárságától és telepített ki Németországba. Ezt a végeredményt úgy értékeljük, hogy a magyar állam súlyos humán erőforrás veszteséget szenvedett el, a kitelepített németek munkaerejére és munkamoráljára mind rövid távon (az ország háború utáni újjáépítése), mint hosszú távon nagy szükség lett volna.

A magyar-csehszlovák lakosságcsere⁵ért azért tekintjük tragédiának, mely egy olyan etnikai folyamat volt, mely a magyar nemzet „szállásterületét” érintette negatívan. Az 1945-ig a Felvidéken élő magyar kisebbség egy jelentős részének Magyarországra történő áttelepítése lecsökkentette a csehszlovák állam keretei közé zárt magyarok által lakott területek nagyságát, illetve megbontott korábban egységes magyar etnikai tömböket. Az ottani magyar kisebbség kevesebb területet birtokolt a lakosságcsere után, mint előtte. Ráadásul a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákokkal Prága tovább tudta fokozni a magyar etnikai tömbök megosztottságát.

A trianoni határok visszaállítását a párizsi békekonferencián, azért tekintjük tragédiának, mert a békekonferencián még arra se került sor, hogy a revíziós változásokkal 1938 és 1941 között kialakított határoknál kedvezőtlenebb, de a trianoni határoknál kedvezőbb „igazságosabb” etnikai határok kerüljenek meghúzásra. Gyakorlatilag az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés egyetlen apró negatív eltéréssel⁶ – Magyarország számára hátrányosan – visszaállította Magyarország 1938 előtti, az első világháborút lezáró 1920-as trianoni békeszerződésben megállapított határait. Ez az jelentette, hogy a sikeres magyar revíziók (első bécsi döntés, második bécsi döntés, Kárpátalja és a Délvidék visszatérése) összes eredménye megsemmisült. Ezért nevezi ezt gyakran a magyar történetírás „második Trianonnak”.

Az egypártrendszer kiépítését (1944–1948⁶) azért tekintjük tragédiának, mert a polgári erők abban bíztak, hogy annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg 1945 áprilisára teljesen megszállta Magyarországot, fel lehet építeni egy új magyar parlamentáris demokráciát (többpártrendszer, szabad választások, kormányalakítás a választási eredmények alapján), de demokratikus kísérlet elbukott. A polgári erők reményeit az is táplálta, hogy 1945. november 4-én demokratikus választásokat tartottak Magyarországon. De azt, hogy valójában merre mozogtak a folyamatok jól mutatta, hogy annak ellenére, hogy a Független Kisgazdapárt fölényesen (57 %) megnyerte a választásokat a szovjetek kikényszerítették, hogy koalíciós kormány alakuljon. Különösen fontossá vált, hogy a kommunisták szereztek meg a belügyi tárcát. A következő években a magyar kommunisták változatos eszközökkel – szalámitaktika, koncepciós perek, emigrációba kényszerítés, kék cédulás választások, etc. – szovjet támogatással megsemmisítették az éppen csak kibontakozó magyar demokratikus kísérletet. 1948. június 12–14-én a két munkáspárt egyesülésével hivatalossá vált az egypártrendszer.

2. Magyarország német megszállása, 1944–1945

2.1. A megszállás és közvetlen következményei

1944. március 19-én a német hadsereg a Margarethe hadművelet keretein belül megszállta a Magyar Királyság területét. A német megszálló csapatokkal szemben – a nem egyértelmű magyar parancskiadások miatt – csak szórványos ellenállás (tűzharc a budai várban, az újvidéki Duna-hídnál) volt. Március 19-én Hitler Veesenmayer-t Magyarország teljhatalmú német megbízottjává nevezte ki, másnap Kállay Miklós miniszterelnök a török követségre menekült, március 22-én pedig hivatalba lépett a németbarát Sztójay-kormány.

A témakörben a mai napig alapműnek Ránki György kismonográfiáját – „1944. március 19. Magyarország német megszállása” –, mely 1968-ban jelent meg.

Egy korábban kevésbé kutatott és ismert területtel, a magyar fegyveres ellenállással foglalkozik Bartha Ákos könyve – „Véres város – Fegyveres ellenállás Budapestén, 1944-1945” –, mely 2021-ben jelent meg. Bartha bemutatja, hogy március 19-e után létrejöttek kisebb-nagyobb csoportosulások, amelyek olykor egymással konspirálva, máskor önálló utakat járva igyekeztek menteni a menthetőt: rávenni a kormányzót a németekkel való szembefordulásra. Az október 15-ei sikertelen kiugrási kísérlet után pedig, az egyre fokozódó veszélyekkel dacolva tovább küzdöttek a nácik és a nyilasok ellen, igyekeztek megóvni a nemzeti vagyont és menedéket nyújtani az üldözötteknek. A könyv bemutatja, hogy a fővárosban működő német- és náciellenes erők zavarba ejtően sokféle ideológiai háttérrel és motivációval rendelkeztek: voltak köztük konzervatívok, legitimisták, kommunisták, liberális demokraták, cionisták, sőt radikális jobboldaliak is. Az ismertebb példák mellett a szerző részletesen szól a kiugrás előkészítésén dolgozó tisztii szervezkedésekről, a németellenes nacionalista-fajvédő csoportosulásokról, a Teleki tér környékén összpontosuló cionista fegyveres ellenállásról és az embermentésben fontos szerepet játszó kisegítő karhatalmi alakulatokról. A könyvben felbukkannak kalandorok, árulók, provokátorok, kommunista akciógárdisták, szó esik a fegyveres ellenállás árnyoldalairól

Az 1944. március 22-én hivatalba lépő Sztójay-kormány – német kívánságra – igyekezett kiszorítani a közéletből a németellenes erőket. Számos polgári ellenzéki és szociáldemokrata személyiséget letartóztattak, sokan német koncentrációs táborba kerültek. Az angolorientációt megtestesítő Bethlen Istvánnak bujkálnia kellett. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Pártot, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot és a Magyar Parasztszövetséget feloszlatták, a szakszervezetek kormánybiztos felügyelete alá kerültek. Betiltottak több mint 100 társadalmi, kulturális egyesületet, 150 folyóiratot, 18 budapesti és vidéki napilapot. A zsidó származású szerzők könyveit bezúzták. Az államapparátus vezető beosztásait (államtitkár, minisztériumi osztályfőnök és osztályvezető, főispán, alispán, polgármester) elsősorban a Magyar Élet Pártja jobboldalához és a Magyar Megújulás Pártjához tartozó személyekkel töltötték be. Az állami intézmények, így

a Magyar Nemzeti Bank, a Nemzeti Színház vagy a Magyar Rádió élén szintén váltás történt. A “megtisztított” államgépezet a német megszálló hatóságok eszközévé vált. Mindennél súlyosabb volt azonban, hogy megkezdődött a zsidók addig elkerült deportálása.

A fenti eseményekkel kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket mutatja be a Rubicon „*Megszállás 1944 – Magyarország a pokol tornácán*” tematikus száma (2024/5 –6. szám). Ebben 11 ismert és elismert szerző (Bartha Ákos, Borhi László, Botos János, Kovács Tamás, Kovács Zoltán András, Máthé Áron, Nánay Mihály, Olasz Lajos, Szalay-Berzeviczy András, Szakály Sándor, Szekér Nóra) mutatja be a megszállás történetének egy-egy részterületét.

2.2. A magyar holokauszt

A megszállás után megkezdődött és néhány hónap alatt lezajlott a vidéken élő zsidóság deportálása a náci haláltáborokba. A jövőendő szintézisirás szempontjából Veszprémy László Bernát három könyvét kell kiemelnünk:

A 2019-ben megjelent könyvében – „*Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*” – Veszprémy abból indul ki, hogy magyar zsidók deportálása a magyar közigazgatás közreműködésével történt meg. Ezzel kapcsolatban számos kulcskérdést tesz fel, úgymint: Vajon milyen folyamatok vezettek ahhoz, hogy a magyar közigazgatás hajlandónak mutatkozott asszisztálni a németek tömeggyilkos terveihez? Milyen szerepet játszottak a magyar állam képviselői – főispánok, alispánok, főszolgabírók, főjegyzők, polgármesterek, a csendőrség és a rendőrség tagjai – a holokauszt történetében példátlan gyorsaságú akcióban? Kényszerpályán mozogtak, vagy lett volna lehetőségük ellenállni és megtagadni az együttműködést? Mekkora mozgásterük lehetett az események során magyar bürokrácia tagjainak?

2023-ban megjelent könyvében – „*Tanácsstalanság – A zsidó vezetés Magyarországon és a Holokauszt, 1944-1945*” – Veszprémy abból indul ki, hogy a német megszállását követően a hazai zsidó közösségek vezetői feloldhatatlan dilemma előtt találták magukat: működjenek együtt a németekkel és a nácibarát Sztójay-kormánnyal, vagy válasszák az ellenállás útját? A rendelkezések a fővárosi zsidó vezetőket a budapesti zsidó tanácsba, a vidékieket pedig különböző helyi tanácsokba tömörítették. A gettósítás során sokszor e tanácsokra hárult a beköltözés megszervezése és felügyelete. A német és kollaboráns magyar követeléseket szintén ők kommunikálták a közösségeik felé, a deportálások előtt pedig nem egyszer a zsidó tanácsok vezetőinek kellett szelektálniuk a gyűjtőtáborokban, hogy ki kerüljön Auschwitzba, és kit küldjenek más koncentrációs táborokba. A háború után súlyos vádak érték a zsidó vezetőket külföldön és Magyarországon is. Talán nem véletlen, hogy a történészek máig vitatkoznak szerepükről. De valójában mit tudtak ők Auschwitzról a deportálások előtt? Miért nem riadóztatták a vidéki zsidóság tömegeit? Kiváltságos helyzetben voltak-e, vagy ugyanúgy szenvedtek, mint a „kis zsidók”? Kollaboránsnak számítanak-e, vagy nem volt

választásuk? Mi volt Horthy Miklós szerepe a budapesti zsidók megmentésében? A könyv kiváló lehetőséget ad arra, hogy megértsük a zsidó vezetés holokauszt alatti viselkedését.

A második világháború idején Magyarországon a zsidó származású vagy a megbízhatatlannak ítélt férfiakat fegyvertelen katonai szolgálatra, úgynevezett munkaszolgálatra kötelezték, aminek keretében kemény fizikai munkát kellett végezniük megalázó és kegyetlen körülmények között. Őrzésük a legénységi állományú honvédek feladata volt. Közismert tény, hogy ezen „keretlegények” közül némelyek brutális gyilkosságokat és más háborús bűnöket követtek el a felügyeletükre bízott emberek ellen. 2024-ben megjelent könyvében – „*Piszkos munka – A munkaszolgálat és a keretlegények története a népbírószágon*” – ezek háború utáni felelősségre vonásának történetét mutatja be Veszprémy.

Szintén jelentős mértékben hozzájárulhat a szintézisíráshoz Ujváry Gábor 2024-ben megjelent kötete – *Antiszemita zsidómentők* –, melynek szemléletmódbeli kiindulópontja, hogy a történelmet nem lehet az angyalok és ördögök közötti küzdelemként bemutatni. Ujváry 5 politikus – Hóman Bálint, Zsindely Ferenc, Makkai János, Mester Miklós és Kemény Gábor – 1944-es szerepére összpontosítva mutat rá az árnyalt megközelítés fontosságára. Mind az 5 politikus (kivéve az eseményekben leginkább vétkes Kemény Gábort) antiszemita volt, de Makkai János (akit 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta) kivételével zsidómentőkké váltak. Mind az ötük esetében bekövetkezett – mindegyikük számára más időpillanatban – az a kritikuspont, amikor felülbíralták és átértékelték korábbi eszméiket. Kisebb-nagyobb mértékben megtagadták egykori önmagukat, és jóvá akarták tenni korábbi vétkes cselekedeteiket. Ujváry megírja bűneiket, de ismerteti zsidómentő tevékenységüket is.

A magyar holokauszt történelmének örök vitatémája Horthy Miklós szerepének megítélése a budapesti zsidóság sorsának alakulásában. Jól mutatja ezt jelen kézirat lezárása előtt 2 héttel (2024. június eleje) megjelent két publikáció. A BBC History-ban megjelent cikkében Peter Pastor „*A zsidómentés legendája. A Koszorús-akció és a történészviták az emlékezetpolitika keresztjében*”⁷ arra törekszik, hogy relativizálja a Horthy által elrendelt Koszorús-akció jelentőségét a budapesti zsidó lakosság „ideiglenes” megmentésében. Ezzel szemben Székér Nóra a Rubicon már említett tematikus számában megjelent, „*A csendőrpuccs*”⁸ című cikkében, bemutatja, hogy a Horthy parancsára Koszorús által végrehajtott akció hogyan távolította el a csendőrséget Budapestről. Horthy így megakadályozta meg, hogy a csendőrség megkezdje a budapesti deportálásokat. Itt jegyezzük meg, hogy ezen álláspontját Székér Nóra már 2015-ben sokkal részletesebben kifejtette Hantó Zsuzsával közösen írt könyvében: „*Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse*”.

3. Magyarország szovjet megszállása

3.1. Hadműveletek, gazdasági kirablás és erőszakhullám

1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a világháborúból, átállt a Szovjetunió oldalára. Románia sikeres átállását követően (1944. augusztus 26. Az Úz és a Cso-bános völgye, 1944. augusztus 27. Ojtozi-szoros) a Vörös Hadsereg első egységei megjelentek a revíziókkal bővített Magyar Királyság területén. Alig egy hónappal később, 1944. szeptember 23-án a 2. Ukrán Front alakulatai Battonya térségében már a trianoni Magyarország területére is beléptek. Ezzel kezdetét vette a trianoni Magyarország szovjet megszállása, amelyet ugyan a kommunista propaganda mindvégig „ideiglenesként” tüntetett fel, ám ez valójában 1991-ig tartott.⁹

A szovjet csapatoknak több mint fél év volt szükséges az ország területének megszállásához. A marxista kánon szerint Nemesvedmes volt az utolsó magyar település, amelyet a szovjet csapatok 1945. április 4-én „felszabadítottak” a német megszállás alól. Ezért az esemény 1950 és 1989 között „*Felszabadulás Napja*” néven magyar állami ünnep volt. De mind a helyszín, mind a dátum téves volt, valójában az utolsó magyar település, melyet a Vörös Hadsereg április 13-án „felszabadított” az Pinkamindszent volt.

Magyarország szovjet megszállásának hadtörténete szempontjából, alpműnek tekintjük Gosztonyi Péter nagyívű könyvét: „*Magyar Honvédség a második világháborúban*”. A kötet azzal indít, hogy bemutatja a magyar állam katonai helyzetét a világháború kitörésekor (1939. szeptember 1.) és a hadiesemények sorát azzal zárja, amikor 1945. május 1-jén, kedden néhány perccel 14 óra után Tann városában (Ausztria) Nagyöszy Miklós altábornagy, mint honvédelmi miniszter az odaérkező amerikai egység parancsnokának (egy alhadnagynak) bejelentette a megadást, illetve a fegyverletételt. Gosztonyi a fenti két időpont között hadieseményeket nagy alaposággal mutatja be.

Budapest ostroma kapcsán számos monográfia, tanulmánykötet és forrásközlés jelent meg (pl. Gosztonyi Péter, Mihályi Balázs, Ungváry Krisztián). Ezek közül alpműnek tekintjük Ungváry könyvét: „*Budapest ostroma*”. A szovjet megszállás katonai történetét a magyar hadtörténészek a legapróbb részletekig feldolgozták. Fontosnak tartjuk Ravasz István alábbi könyveit:

- „*Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban*”
- „*Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet-német és román-magyar párhuzamos háború Magyarországon*”
- „*Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs*”¹⁰

A feldolgozottság szintjét jól mutatja, hogy Számvéber Norbert csak a magyarországi páncélos csatákra több könyvet szentelt:

- „*Páncélosok a Felvidéken. Páncélos ütközetek a Dunától Északra*”
- „*Páncélosok a budapesti csatában 1944. október 29.- 1945. február 13.*”

- „*Alföldi páncélos csata. Harcok a Tiszántúlon, 1944 októberében*”
- „*Páncélosok a Dunántúlon. Az utolsó páncélos ütközetek Magyarországon 1945 tavaszán*”

Az L. Balogh Béni által szerkesztett forrásközlés – „*Törvényes*” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között” – a 20 megyei levéltár anyagaiból 225 dokumentumot közöl. Ezek segítségével mutatja be a megszállás történetét.

A hadműveletekkel párhuzamosan a Vörös Hadsereg mind a magyar államot, mind lakosságát¹¹ kirabolta, ezeket az eseményeket féktelen erőszakhullám (gyilkosság, nemi erőszak) kísérte. Azt, hogy Magyarország gazdasági kirablása már abban a pillanatban megkezdődött, amikor a Vörös Hadsereg magyar területre lépett jól bemutatja a Gulyás–Vincze szerzőpáros forrásközlő kötete: „*Minden felszerelés orosz tulajdon*” *Tanulmányok és források az 1944–45-ös hatalomváltás történetéhez Csongrád vármegyei történetéhez.*”

Az erőszak hullám legfontosabb eleméről, több tizezer nő megerősokolásáról Pető Andrea írt könyvet – „*Elmondani az elmondhatatlant. Nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*”. A könyv egy olyan fontos témát dolgoz fel, mely a rendszerváltásig tabutémának számított, viszont szakmai értékét jelentősen rontja, hogy a szerző a teljes eseménysort feminista szemüvegen keresztül vizsgálja, túlhajtott PC-szókincset használ. Ráadásul egyértelműen kiviláglik a műből, hogy a szerző emlékezetpolitikai csatározásra kívánja felhasználni a tragikus eseményeket.

3.2. Hadifogság, „málenkij robot”

1944–1945 során mintegy 700 ezer katona és több mint 300 ezercivil került az akkori – a revízió következtében 172 000 km²-re növekedett – Magyarországról a GUPVI és 20-40 ezer fő a GULÁG táboraiba.¹²

A hadifogoly-kérdésről kiváló áttekintést ad Bognár Zalán 2010-ben megjelent könyve: *Magyarok hadifogságban Magyarországon – Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945*”. A kötet a szerző által az ország több mint 20 levéltárában, múzeumi és egyéb gyűjteményében a témában folytatott kutatásainak az eredményeit összegzi. A korabeli dokumentumokon kívül a mű több mint 100, az eseményeket átélt túlélő visszaemlékezésére, illetve a velük készült interjúkra épül. Így az olvasó egyrészt átfogó képet kap a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról, másrészt részletekbe menő ismereteket szerezhet a lágerek megrendítő életéről. Hazánk mai területén 1944-45 folyamán több mint félszáz hadifogolytábor, illetve táborrészleg működött szovjet, bolgár és román őrizet alatt, amelyekben mintegy 600 000 honfitársunk, 25-30 %-uk civilként sínylődött rövidebb-hosszabb ideig. Közülük hozzávetőleg 80 000 fő ezekben a lágerekben lelte halálát. Róluk közelebbit ma sem tudunk, mivel néhány kivételtől eltekintve a táborok vezetésének tiltása következtében kilétükről semmiféle adatot sem volt szabad felvenni.

A 2010-ben megjelent kötet bővített verzióját – *„Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-46”* – 2017-ben a Kairosz Kiadó adta ki.

A szovjet fogsággal foglalkozó folyóiratokban megtanulmányait Bognár Zalán 2017-ben az alábbi tanulmánykötetben gyűjtötte össze: *„Gulag, Gupvi, „málenkij robot”* – *„Magyarok a szovjet lágerbirodalomban”*. A tanulmányok a GUPVI hadifogoly- és internálótáboraiiba, vagy a GULAG börtöneibe, lágereibe, rabtelepeire kerültek különböző csoportjainak a sorsát mutatja be a fogságba vetéstől a magyarországi gyűjtőtáborokon, illetve börtönökön keresztül a fogságból való szabadulásig: a halálig vagy a hazatérésig. A szerző egyben betekintést nyújt abba, hogy a (hadi)fogolykérdés a (hadi)fogságba kerültek milliós nagysága miatt milyen nagy jelentőséggel bírt a világháborút követő években Magyarországon, ennél fogva hogyan vált a magyar társadalom egyik legégetőbb, legfontosabb ügyévé, s került a pártpolitikai küzdelmek ütközőterébe. Mindezek mellett a legújabb kutatási eredmények fényében alapos, adatgazdag részletességgel vezet be az olvasót a különböző fogolyveszteségek létszámának nagyságába.

Kiválóan egészíti ki a fenti kötetet a Bank Barbara, Bognár Zalán és Tóth Gábor által szerkesztett szemelvénygyűjtemény: *„Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról”*

Bognár Zalán és Márkus Beáta által szerkesztett és 8 szerző által írt *„Itt volt a végállomás”*. *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében, 1944–1949* című kötet a „málenkij robot”-on kívül a többi 1944 és 1949 közötti halálos áldozatokkal járó magyar és németellenes tevékenységeket is bemutatja.

Bognár Zalán 2018-ban egy újabb könyvet, immár egy monográfiát publikált a málenkij robotra elhurcoltakról: *„Málenkij robot – A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története”* címmel, amelyben nemcsak csoportosította a civil elhurcolásokat, hanem az elhurcolástól a lágeréleten, az elhalálózások, illetve a hazatéréseken keresztül az utóhatásokig vizsgálja a kérdéskört.

A témakör legújabb kutatási eredményeit foglalja össze a Bognár – Muskovics szerkesztőpáros által szerkesztett 2021-ben megjelent kötet, melynek címe: *„GUPVI, GULAG: Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45-2019/20.”* A kötet négy részre oszlik: • 1. GUPVI, GULAG. • 2. Határon túli magyarok a GUPVI lágereiben. • 3. Magyarok határon innen és túl a GULAG táboraiiban. • 4. Új kutatási lehetőségek, az elhurcoltak emlékezete. Ezen négy részben 17 ismert és elismert kutató (a teljesség igénye nélkül: Bognár Zalán, Bank Barbara, Dupka György, Máthé Áron, Molnár Imre, Schmidt Mária, Szekér Nóra, etc.) mutatja be legújabb kutatási eredményeit.

3.3. A hazai némettség „málenkij robotja”

Magyarország szovjet megszállása a hazai németséget is rendkívül súlyosan érintette. Származásuk miatt a Vörös Hadsereg a magyar állampolgárok tízezreit hurcolta el „*málenkij robotra*”. Ezt mutatja be Bognár Zalán már említett 2018-ban „*Málenkij robot*” című könyve és Márkus Beáta könyve: „*Csak egy csepp német vér*”. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról, 1944/1945.

Itt kell megjegyeznünk Márkus Beáta munkáival kapcsolatban, hogy nem értünk egyet kiinduló koncepciójával, mely szerint a magyar politikusoknak fontos szerepük volt a hazai németek szovjetek általi elhurcolásában. Márkus egyszerűen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy Magyarország a szovjetek által megszállt ország volt ezekben az években. Ehhez ad kiváló adalékot Máthé Áron „*Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben*” című könyve.

További három kötet, szintén ezt a témakört járja körül, egyrészt a Bognár Zalán – W. Müller szerzőpáros könyve: „*A 0060-as parancs. A német származás indokálva Magyarországról elhurcoltak története*”.

Másrészt a németként elhurcolt – hiszen többségük magyarnak vallotta magát – civil lakosság sorsának alakulását mutatja be a visszaemlékezéseken keresztül W. Müller Judit által szerkesztett „*Kik elhervadtak nagy Oroszországban...*”. *Túlélők visszaemlékezései a magyarországi német polgári lakosság szovjet kényszermunkára hurcolásáról, 1944–1949* című kötet, valamint a Márkus Beáta által szerkesztett „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban*”. *Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945-1949.*” című könyv.

Harmadrészt meg kell említenünk a Máthé Áron által szerkesztett tanulmánykötetet: „*Gulag történetek*”. *Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*”. Ennek a kötetnek a nagy pozitívuma az, hogy a tanulmányok szerzői konkrét települések (Mezőberény, Kiskunmajsa, Császártöltés, etc.) példáján keresztül mutatják be, hogy hogyan történt a „málenkij robotra” történő elhurcolás.

4. A magyar kisebbségek ellen elkövetett atrocitások, 1944–1945

4.1. Csehszlovákia

1945 elejére Csehszlovákia keleti területeit a német megszállókat kiverve elfoglalta a Vörös Hadsereg. Ez lehetővé tette a csehszlovák állam újjászületését. A magyar kisebbség jogfosztása az újjászülető csehszlovák állam esetében azonnal megindult: 1945. április 5-én Kassán megalakult csehszlovák kormány azonnal programot hirdetett, ezt nevezzük kassai kormányprogramnak. Ez az újjáalakult köztársaság meghatározó dokumentuma, mely az állam újjászervezése és az újjáépítése mellett bevallotta a csehszlovák nemzetállam megteremtésének eszközeit fogalmazta meg. Ennek jegyében deklarálta a németek és magyarok kollektív háborús bűnösségét. Erről a kormányprogramról Janics Kálmán írt kismonográfiát – „*A kassai kormányprogram és a magyarság „kollektív bűnössége*” –, címmel.

Miután Beneš Kassáról Prágába érkezett elfoglalta az elnöki széket. E pozíciójában tovább folytatta a csehszlovák nemzetállam megteremtésére irányuló tevékenységét. Ennek jegyében adta ki dekrétumait. Ez összesen 143 elnöki rendelet, melyből 13 kifejezetten a német és magyar kisebbség ellen irányult. Szarka László rendezte össze egy kötetbe, melynek címe: „*Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*”. Szarka László egy másik kötetben – „*Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*” – is publikált 45 dokumentumot (köztük a kassai kormányprogramot is), illetve ezen kötetben 4 a témakörrel foglalkozó tanulmány is található. Szintén nagy mennyiségű dokumentumot és több tanulmányt közöl a Kövesdi János által összeállított könyv: „*Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy A magyarok és a németek jogfosztása / Edvard Beneš Präsidentendekrete oder Die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen*” – mely 1996-ban jelent meg.

A magyar kisebbség ellen a jogalkotás eszközeivel fellépő csehszlovák politikusok mellett, a csehszlovák hadsereg alakulatai atrocitások követtek el az ismét csehszlovák fennhatóság alá került magyar kisebbség ellen. Dunajszky Géza 2021-ben megjelent könyve – „*Felszántott (tömeg)sírok. Hetvenöt éve történt*” – a Szlovákia területén 1944. március 3-a és 1945. augusztus 25-e között elkövetett atrocitások történetét dolgozza fel. A könyv emellett 94 dokumentumot és számos fényképfelvételt tartalmaz a kivégzések helyszíneiről. Olyan tömegsírok ezek, ahol nem a háborúban elesett katonák nyugszanak, hanem közönséges gyilkosságok áldozatai.

Ezek közül a tömeggyilkosságok közül egyről önálló kötet is született. Udvardy Zoltán könyve – „*Sóval hintették be*” – mutatja be az 1945. július 17-én a pozsonyligetfalui táborba lezajlott eseményt, amikor a csehszlovák hadsereg egyik alakulta 90 magyar leventét (14–15 éves fiúk) végzett ki. Itt kell megjegyeznünk, hogy nemcsak Szlovákiában, hanem Csehországban is történt egy magyarelles tömeggyilkosság. Deportált felvidéki németek és magyarok tértek volna haza vonattal főleg Dobsinára, Késmárkra, Jánosgyarmatra és Késmárkra. A csehszlovák hadsereg 17. gyalogezerede leszállította a vonatról a hazafelé tartó családokat, és 1945. június 19-én tömegsírba lötték őket – 120 nőt, 71 férfit és 75 gyermeket.

4.2. Kárpátalja

Kárpátalját a Saint-Germain-i békében (1919. szeptember 10.) a csehszlovák állam kapta meg. Így a régió a következő 20 évben (1919–1939) Csehszlovákia részét képezte, de a csehszlovák állam összeomlásakor a magyar honvédség 1939. március 15 és március 18. között visszacsatolta Magyarországhoz. De 1944. október 2-án a Vörös Hadsereg Kárpátalja területére lépett, majd rövid időn belül elfoglalta azt. Azonnal megkezdődtek szovjetek által elkövetett atrocitások, ezeket – hasonlóan a délvidéki magyarirtáshoz – etnikai tisztogatásnak tekintjük. Kárpátalján 1944. november 13-án kihirdették az úgynevezett 0036. számú parancsot,

amely előírta a munkaképes magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfiak összegyűjtését. A rendelet értelmében háromnapos munkára, kellett gyülekezniük a 18 és 50 év közötti férfiaknak. Azonban többről volt szó: embertelen körülmények között való sínylődés a szolvai gyűjtőtáborban, majd az emberek gyalogmenetben, esetenként fűtetlen marhavagonokban történő elindítása a Szovjetunió lágerei felé.

A „*málenkij robotot*” csak a magyarokkal és a német származásúakkal szemben alkalmazták. Ezt a folyamatot vázolja fel Bognár Zalán tanulmányában, melynek címe: „*A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba*”.

A Kárpátalján élő magyar kisebbségek (és németiség) ellen a Vörös Hadsereg és az NKDV által elkövetett atrocitásokról Dupka György 1992 és 2022 közötti években összesen 15 könyvet publikált. Ezek az alábbi csomópontok köré szerveződtek:

- Statisztikai adatok összegyűjtése és közlése, például, „*Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959*”
- Forrásközlés, úgymint „*A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében*”, továbbá A „*Malenykij robot*” dokumentumokban.”
- Emlékkönyvek, például „*Keressétek fel a sírom...*”, illetve *Szolvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól, 1944.*”

Bátran kijelenthetjük, hogy Dupka György munkássága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségi nemzetrészek ellen elkövetett atrocitások közül messzemenően a kárpátaljai van a legjobban dokumentálva és megírva.

A dokumentumok közlésének legújabb mérföldkövé az Olekszej Korszun – Kosztyó Gyula – Toma Katalin szerzői hármastól 2022-ben publikált kötet, melynek címe: *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Leváltári iratok és dokumentumok*”.

A kárpátaljai magyarság sorsának alakulásáról a legújabb feldolgozás Kulcsár Péter kis monográfiája – „*Magyar sors a Kárpátalján*” –, amely 2023-ban jelent meg.

Végezetül meg kell említenünk egy nagyon szomorú történelmi kuriózumot bemutató dokumentumregényt is. Amikor 1944-ben a Szovjetunió a csehszlovák államtól magához csatolta Kárpátalját, bekebelezte a zömében magyar lakosságú Nagyszelmenc-Kisszelmenc „ikerfalut” is. De oly módon, hogy a település egyik fele a szovjet (Kisszelmenc), míg másik fele (Nagyszelmenc) a csehszlovák állam keretei közé került, azaz a szögesdrótkerítésből álló határ (1991-ig a csehszlovák-szovjet, majd 1991-től napjainkig a szlovák-ukrán) a falun belül húzódik. Ezt a történetet dolgozta fel Zelei Miklós könyve: „*A kettézárt falu*”.

4.3. Jugoszlávia

Jugoszlávia esetében az atrocitásokat összefoglaló néven „délvidéki magyarirtásnak” nevezünk. Erre 1944-1945 telén került sor. Az 1920-ban elcsatolt Délvidék egy jelentős része – Bácska – 1941-ben visszatért az anyaországhoz.¹³ 1944 novemberében jugoszláv partizán alakulatok visszafoglalták ezt a területet. Ezeket a partizán alakulatokat egy akkor felállított új katonai hatóság a „Bánáti, Bácska Baranyai Katonai Közigazgatás” fogta össze. Mind a név is mutatja a jugoszlávok katonai közigazgatást hoztak létre, emellett az OZNA¹⁴ (Népvédelmi Osztály) és a vajdasági szerb lakosok kisebb-nagyobb csoportjai is részt vettek a vérengzésben. A szerbek brutális támadást intéztek a civil magyar (és német) lakosság ellen. Tömegesen zárták gyűjtőtáborokba a civil lakosságot, ahol megkínózták, illetve megölték őket. Ezt egyértelműen etnikai tisztogatásnak kell minősítenünk. Ennek áldozatainak száma a legújabb kutatások fényében 20–40 ezer főre tehető. A szerb értelmezés szerint az, ami 1944–1945-ben történt az tulajdonképpen jogos bosszú volt az magyar hadsereg által 1942 januárjában a Bácskában (elsősorban Újvidéken) elkövetett atrocitásokért, az ún. „hideg napokért”. Ennek az elnevezésnek a lényege: egy eredetileg a partizánok ellen indított razzia súlyos atrocitásba torkollott, melynek körülbelül 3 300 fő szerb és zsidó eset áldozatul. Ennek a történetét egy író, Cseres Tibor dolgozta fel „*Hideg napok*” című regényében.

A délvidéki magyarirtás történetéről a rendszerváltásig a marxista magyar történelemtudomány mélyen hallgatott. Az etnikai tisztogatás történetének feltárásában az rendszerváltás után az első lépést Cseres Tibor tette meg, amikor 1991-ben megjelentette „*Vérbosszú Bácskában*” című könyvét. Ez nem történelmi, hanem irodalmi munka. Ezt számos helytörténész által megírt munka követte. A helytörténészek táborából kiemelkedik Matuska Márton munkássága, aki több tucat könyvben dolgozta fel a témakört. Első és legfontosabb könyve – „*A megtorlás napjai*” – első ízben 1991-ben jelent meg. Ezt számos további könyve – „*Mozsor magyartalanítása – A felszabadítás ürügyén, 1944–45*”, „*Az elhallgatott razzia – Vérengzés Újvidéken, 1944–45*”, *Három mártírunk, Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző*”, „*A temerini razzia*”, etc.) könyve követte.

A további helytörténészek művei közül az alábbi három munkát tartjuk fontosnak: 1. Teleki Júlia „*Visszatekintés a múltba*” című könyvében a csurgói eseményeket dolgozta fel. 2. Mójzes Antal „*Halottak napja Bajmokon*” címmel a Bajmokon történeteket mutatta be. 3. A zentai monográfia szerzője – „*Zentán történt, 44-ben*” – pedig Szloboda János volt.

A helytörténészek munkáival párhuzamosan a vajdasági történészek tudományos igényű könyvekkel jelentkeztek: Mészáros Sándor „*Holttá nyilvánítva*”, illetve egyik diákja Aleksandar Kasa „*Magyarok a Vajdaságban 1941-1946*”¹⁵ címmel jelentette meg doktori disszertációját

1990-ig az anyaország történetírását uraló marxista történészek mélyen hallgattak, vagy maximum csak néhány sorban írtak a délvidéki magyarirtásról. A rendszerváltás után a posztmarxista történetírók megpróbálták relativizálni a tragédiák

súlyosságát. Jól mutatja ezt, hogy Sajti Enikő a 2009-ben megjelent tanulmányában – „*Még hidegebb napok*” –, a magyar áldozatok számát 5 ezer főre (!) becsülte. Napjainkban a magyar történészek 20 ezer és 40 ezer közt határozzák meg az áldozatok számát. Ezen becslésekkel a szerb történészek nagy része is egyetért.

Az anyaországon belüli történészek közül fontosnak tartjuk Forró Lajos publikációit. Forró elsőként főiskolai diplomamunkáját – „*Jelöletlen tömegsírok*” – publikálta, 1995-ben. A könyvet 2007-ben újra kiadták. Ezt követte 2013-ban „*Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*” című munkája, melynek legnagyobb értékét az adja, hogy eddig számos eddig nem ismert szerb levéltári forrást közöl. A 2014-ben megjelent újabb munkája – „*67 évre titkosítva. A martonosi emlékház.*” – pedig a martonosi atrocitások feldolgozása.

A Keskenyúton Alapítvány szintén aktívan tevékenykedik a délvidéki etnikai tisztogatás történetének minél szélesebb körű feltárása érdekében. Ennek egyik fontos mérföldköve volt, 2020-ban tanulmánykötetet jelentettek meg „*Délvidéki magyar Golgota*” címmel. Ebben jelent meg jelen tanulmány szerzőjének cikke is: „*A 20. századi magyar-szerb történelem vitás pontjai*”.

4.4. Románia

1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a világháborúból, átállt a Szovjetunió oldalára. Ez megnyitotta az utat a Vörös Hadsereg számára a Kárpát-medence belső területei felé. A román hadsereg is részt vett az erdélyi szovjet előre nyomulásba. Ennek következtében Erdély kb. két hónapra hadszíntérre vált. A II. bécsi döntés által 1940-ben Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély elfoglalása során a románok kb. 100 személyt végeztek ki. Ezzel párhuzamosan Dél-Erdélyben szintén kb. 100 főt végeztek ki. A vérengzések végrehajtóit öt csoportba sorolhatjuk:

1. A román hadsereg alakulatai: a legsúlyosabb atrocitást 1944. szeptember 23–24-én egy román zászlóalj a Körös-mentén fekvő magyar falvakban (Gyanta, Kishalmagy, Magyarremete, Tenke és a kissé északabbra fekvő Magyarbikács) követte el. Gyanta esetében 43, míg Magyarremete esetében 37 fő kivégzéséről tudunk.
2. A Maniu-gárda, amely a Székelyföldön és Észak-Erdélyben tevékenykedett. Például a Székelyföld esetében Szárazajtán 1944. szeptember 26-én löfegyverrel és Baltával 13 magyar civilt mészároltak le. Míg Bánffyhunyadon (Észak-Erdély) 1944. október 30-án 11 magyar civilt végeztek ki.
3. Román önkéntes katonai csoportok.
4. A román csendőrség, amely elsősorban Kolozs vármegye falvaiban hajtott végre atrocitásokat, a helyi magyar értelmiség – falusi jegyzők, lelkészek, tanítók – ellen.
5. Több településen a helyi románok is bekapcsolódtak az atrocitásokba. Ezekben az esetekben egy-egy településen minimális volt az áldozatok száma. Jól mutatja ezt például Ördöngösfüzes esete, ahol a helyiek egy 71 éves magyar férfit vertek agyon.

Az atrocitások időpontjáról, helyéről és magáról az adott atrocitásról és áldozatairól Vincze Gábor könyvében – *„A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája”* – gyakorlatilag teljes képet ad. Gál Mária és szerzőtársai könyvükben – *„Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról”* – szintén teljes körképet adnak az eseményekről. A teljes összkép bemutatására törekvő könyvek között harmadikként kell megemlítenünk Kosztin, Árpád – *„Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben”* – 1998-ban megjelent könyvét.

A szárazaljai atrocitásról Benkő Levente 1995-ben publikált könyvet – *„Szárarajta”* – címmel. Amikor a 2000-es évek elején beengedték a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) levéltárában és átvizsgálhatta a szárazaljai vérengzés nyomán és okán a helybéli magyarok és románok között lezajlott per iratanyagát, illetve áttanulmányozta a Maniu önkéntes ezred keretében 1944 őszén Bukarestben, valamint Erdélyben létrehozott önkéntes osztagok iratanyagának könyvét újraírta, és 2011-ben megjelentette.

5. Negatív etnikai folyamatok: a németek kitelepítése és a szlovák-magyar lakosságcsere

5.1. A németek kitelepítése

A Nemzeti Parasztpárt, illetve a Magyar Kommunista Párt már az ideiglenes Nemzetgyűlésben a teljes hazai németiség felelősségre vonását és kitelepítését követelte. Kovács Imre – Nemzeti Parasztpárt egyik emblematikus politikusa – az alábbi módon fogalmazott: *„A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen.”* Emellett valószínűleg a színpalak mögött komoly szovjet nyomás is volt, arra vonatkozóan, hogy a magyar állam lépjen fel a magyarországi németek kitelepítése érdekében. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter 1945. május 16-án egy jegyzékkel fordult Vorosilov marsallhoz a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) elnökéhez, hogy Magyarország 300 ezer „volksbundista németet” kíván kitelepíteni. Amikor 1945 augusztusában a győztes nagyhatalmak Potsdamban a csehszlovák és lengyel állam keretei között élő németek kisebbségek kitelepítéséről döntöttek, engedélyezték Magyarországnak is, hogy a német lakosság egy részét kitelepítsék. Ezen felhatalmazással élve a magyar kormány 1945. december 22-i ülésén elfogadta a németek kollektív bűnöségét kimondó rendelettervezetét (12. 330/1945. M. E.), majd december 29-én kihirdették azt. Ezen rendelet értelmében kötelees volt Németországba települni minden olyan személy, aki az 1941-es népszámláláson németnek vallotta magát, aki a korábban magyarosított nevét „német hangzásúra” változtatta vissza, illetve aki tagja volt a Volksbundnak vagy a Waffen-SS-nek. Mentességet csupán azok kaphattak, akik aktív tagjai voltak valamelyik demokratikus pártnak vagy szakszervezetnek, illetve akik bizonyítani tudták, hogy korábban magyarnak vallották magukat és emiatt üldöztetés jutott nekik osztályrészül. A rendelet értelmében –

kártérítés nélkül – zár alá vették az annak hatálya alá eső személyek minden ingatlan és ingó vagyonát.

Ezt követően Nagy Imre kommunista belügyminiszter 1946. január 15-én adta ki a kitelepítés végrehajtását szabályozó 70.010 / 1946 BM. számú rendeletet. Ez leszögezte, hogy a kitelepítés alól mentesítettek aránya nem haladhatja meg a járás, a megyei jogú város vagy a megye német lakosságának a 10%-át. A rendelet és annak végrehajtási utasítása alapján magyar állam 1946. január 19 és 1948. június 30. között nagyjából 200–220 ezer németet fosztott meg állampolgárságától és telepített ki Németországba. A témakörben alpműnek tartjuk az alábbi műveket:

- Bank Barbara–Öze Sándor: *A „német ügy”, 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*”
- Fehér István: *„A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950”*
- Tóth Ágnes: *„Telepítések Magyarországon 1945–1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.”*
- Tóth Ágnes: *„Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete”*
- Zielbauer György: *„Adatok és tények a magyarországi németesség történetéből, 1945–1949.”*
- Zinner Tibor: *„A magyarországi németek kitelepítése”*

Mivel a magyar kormány a SZEB elnökéhez intézett levelében arra hivatkozott, hogy volksbundista németeket akar kitelepíteni, fontosnak tartjuk Spannenberg könyvét – *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944* –, mert bemutatja ezen szervezet szerepét a hazai németesség történetében.

Mivel a magyar kormány a kitelepítendő körét úgy határozta meg, hogy az szoros kapcsolatban állt az 1941. évi népszámlálással fontosnak tartjuk az alábbi könyvet: *„A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás”*. Erről a részterületről a Bank-Öze szerzőpáros is publikált egy könyvet: *„A „német ügy”, 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*”. Ez taglalja az 1941-es népszámlálást, továbbá azt, hogy ennek a felhasználásával, erre való hivatkozással, hogyan alkalmazta 1945 után a kommunisták által irányított politikai rendőrség az népszámlálás adatait a német nemzetiségűek kitelepítése és deportálása során. A kötet zárórésze dokumentumokat közöl a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Thirring-hagyatékában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) fellelhető kitelepítésre vonatkozó anyagokból.

Fontos dokumentumokat közöl Weidlein dokumentum eredetileg német nyelven íródott, de magyarra fordított kötete: *„A magyarországi németesség küzdelme fennmaradásáért: Dokumentáció, 1930–1950”*. Szintén fontos adatokat közöl Zielbauer kisterjedelmű összeállítása: *„Adatok és tények a magyarországi németesség történetéből, 1945–1949”*

Egy 150 évet áttekintő dokumentum kötetben – *A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993* – is fontos dokumentumok lettek publikálva a németesség kitelepítéséről. Tóth Ágnes szintén publikált egy dokumentumkötetet: *„Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez, 1944–1953”* – a témaköréről.

Számos kötet született egy-egy település, kisebb-nagyobb régió német lakosságának kitelepítéséről, nézzünk néhány példát

- Budapest környéke: *Töréspontok. A Budapest környéki németesség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948.*
- Nyugat-Dunántúl: *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és föld-reform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken, 1944–1948.*
- Sopron: *A soproni németek kitelepítése, 1946*
- Szigetszentmárton: *Szent Márton védenecsei. Az 1946–47-es lakosságcsere dokumentumokban és szigetszentmártoniak emlékezetében.*

5.2. A csehszlovák-magyar lakosságcsere

Beneš a londoni emigráns csehszlovák kormány vezetőjeként már a háború alatt diplomáciai erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a háború befejezése után a németeket és magyarokat telepítsék ki az újjászülető csehszlovák államból. A német kisebbség esetében ezt a törekvését mindhárom győztes (USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió) támogatta. Míg a magyar kisebbség esetében ezen megoldást csak a Szovjetunió támogatta, ezt mutatja be Gulyás László forrásközlése: *„Az 1943 decemberi Beneš-Sztálin-Molotov dokumentumai.”* Így a csehszlovák politikusoknak más megoldást kellett találniuk a magyar-kérdés megoldására. Erre a kassai kormányprogramból és a Beneš-dekrétumokból kiindulva három választ adtak: 1. deportálások 2. reszlovakizáció 3. lakosságcsere.

Ezen hármasság eseménysor történetéről alaplúnak tekintjük Vadkerty Katalin 2001-ben megjelent trilógiáját – *„A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről”*. A trilógia az alábbi három kötetből áll: *I. A deportálások, II. A belső telepítések és a lakosságcsere, III. A reszlovakizáció.* Itt jegyezzük meg, hogy a trilógia egyes kötetei 2001 előtt önálló kötetként is megjelentek (lásd a bibliográfiában).

Hosszas diplomáciai huzakodás után a két kormány 1946. február 27-án aláírta magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményt, amely szerint annyi magyart lehetett kitelepíteni Csehszlovákiából, ahány szlovák nemzetiségű jelentkezik a hatóságoknál, hogy a jövőben el akarja hagyni Magyarországot, és a csehszlovák állam keretei közt kíván élni. A kitelepítésekre és áttelepülésekre 1947 júliusa és 1948 nyara között került sor, amikor mintegy 110 ezer magyar nemzetiségűt kényszerítettek otthona elhagyására és ezzel szemben, a széles körű agitálás ellenére „csak” nagyjából 73 ezer szlovák települt át Csehszlovákiába.

Fontos forrásnak tartjuk egyrészt a Gerényi Tibor által szerkesztett kötetet – „*A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményre és a csehszlovákiai magyar vagyronra vonatkozó rendelkezések*”, másrészt az alábbi: „*A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában létrejött egyezmény alapján létesült Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság véghatározatai. I. rész. A Vegyesbizottság 1-20. és 24. sz. véghatározatai*”. Szintén értékes dokumentumokat közöl Rabi Levente könyve: „*Mađari za Dunaj!*”. *Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához*”.

A magyar-szlovák lakosságcsere témakörében a feldolgozások közül alapműnek tekintjük Janics Kálmán Magyarországon¹⁶ 1989-ben megjelent könyvét – „*A hontalanság évei*” –, amely a Beneš-féle emigráns csehszlovák kormány második világháború alatti azon diplomáciai tevékenységének, amely a magyar kisebbségnek a csehszlovák államból történő kitelepítésére irányul részletes bemutatásával indul és 1948-ban zárul. A kötet nagy erénye, hogy Janics – aki a Felvidéken magyar kisebbségi sorban élte le hosszú életét (1912–2003) – a témakör szlovák nyelvű forrásait (könyvek, tanulmányok, újságcikkek, párthatározatok, etc.) bőségesen használta.

A szlovákiai középkorú magyar történész generációhoz tartozó Popély Árpád könyvének – „*Fél évszázad kisebbségben: fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*” – első fejezetében áttekintő képet rajzolt fel a jogfosztottság éveinek (1945–1948)) történetéről, ezen belül a csehszlovák-magyar lakosságcsere-ről, a csehországi deportálásokról, a reszlovakizációról és a belső telepítésekről.

A lakosságcsere folyamatának komoly gazdasági vetülete (pl. a Felvidékről kitelepítettek mit hozhattak magukkal, illetve az önként áttelepült szlovákok milyen kárpótlást kaptak) is volt. Ezt a szempontot vizsgálja Gaucsik István könyve – „*Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere, 1945–1948.*”

Számos olyan kötet, tanulmánykötet emlékkönyv jelent meg, mely egy-egy település vagy régió szempontjából mutatja be a lakosságcsere történetét. Kugler József könyvében – „*Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*” – azon terület (elsősorban Békés megye) szempontjából vázolja fel az eseménysort, amelyet az anyaországban a legnagyobb mértékben érintett a lakosságcsere. Nézzünk további példákat:

- Komárom: „*Élet-képek. A Felvidékről kitelepített és Komáromban letelepedett családok albuma*”
- Nagymagyar: „*Amikor elindult a vonat. Deportálás és kitelepítés Nagymagyar és környékén lévő településekről 1945–1949 között.*”
- Mezőberény: „*Berényiek voltak, berényiek lettek. A második világháború utáni migrációs változások (németek kitelepítése, magyar–csehszlovák lakosságcsere) emlékezete*”
- Szekszárd: „*Fehérlaposok, „Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményhez*”

Tanulmánykötetek is nagyszámban jelentek meg. Ezek közül fontosnak tartjuk a Cholnoky Győző által szerkesztett kötetet: „*Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*”. Szakirodalmi ismereteink szerint a legújabb tanulmánykötet – „*Hív az anyaföld? A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere, 1946–1988*” – 2020-ban jelent meg.

Szinte minden kerek évfordulón (60, 65, etc.) emlékkönyvek sora jelenik meg, ebből nézzünk egy példát: „*Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*”.

Műfaji szempontból –, mint a címből is látható – igen vegyes képet mutat az alábbi kötet: „*Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez, 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások*”.

6. A trianoni határok visszaállítása

A párizsi békekonferencia (1947) történetét feldolgozó könyvek közül hármát tartunk kiemelendőnek. Időrendben az első Fülöp Mihály 1994-ben megjelent könyve „*A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés*”. Ebben Fülöp abból indult ki, hogy a magyar békeszerződés rendelkezéseit a „Három Nagy” (Szovjetunió, Egyesült Államok és Nagy-Britannia) alkotta meg. A magyar béketárgyalások tehát nem Magyarország és a Három Nagy között folytak, hanem a szövetséges nagyhatalmak a magyar békefeltételeket az egymás közötti tárgyalásokon (a Külügyminiszterek Tanácsának megalapítása Potsdamban, az első értekezlet Londonban, az ezt követő moszkvai értekezlet, a londoni külügyminiszter helyettesi értekezlet, további a testület párizsi tanácskozásai) alakították ki. Fülöp rámutat arra is, hogy az USA, Nagy-Britannia és Franciaország külügyminiszterei Londonban arról beszéltek, hogy a második bécsi döntést meg kell semmisíteni (már csak azért is, mert hitleri döntés volt), de azt is szorgalmazták, hogy az új határok etnikai szempontból legyenek valamivel igazságosabbak, mint a trianoni határok. De végül ez a szempont nem érvényesült a határok meghúzása során. Az egész folyamatot, melynek során a Külügyminiszterek Tanácsa meghúzta az új határokat Fülöp bőséges angolszász levéltári források felhasználásával, azok elemzésével mutatja be.

Időrendben a második kötet Romsics Ignác 2006-ban megjelent könyve, amely a „*Az 1947-es párizsi békeszerződés*” címet viseli. Ebben a szerző a párizsi béke (1947. február 10.) második világháború előzményeinek felvázolása után magát a béke megalkotásának folyamatát mutatja be részletesen. Romsics rámutat arra, hogy a párizsi békeszerződés egyetlen apró eltéréssel – ez is a magyar állam számára volt hátrányos¹⁷ – visszaállította Magyarország 1938 előtti, az első világháborút lezáró 1920-as trianoni békeszerződésben megállapított határait. Romsics azt fejtegeti, hogy a trianoni békeszerződés területi előírásainak visszaállítását több tényező idézte elő. Meghatározó szerepük – a trianoni békediktátum megszületéséhez hasonló módon – a győztes nagyhatalmaknak volt. A döntést emel-

lett azonban jelentős mértékben befolyásolta Magyarország sikertelen szereplése a világháborúban (az 1944 októberi kiugrási kísérlet kudarca), illetve szomszédainak (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia) háború alatti tevékenysége (a Beneš-féle emigráns csehszlovák kormány diplomáciai hatékonysága, Románia átállása 1944 augusztusában, a Tito-féle partizánháború).

Időrendben a harmadik a Fülöp Mihály által szerkesztett 2022-ben megjelent tanulmánykötet, amelynek címe: „*Második Trianon. Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára*”. A tanulmánykötet szerkesztőjeként Fülöp abból indult ki, hogy Magyarország mind 1918-ban, mind 1945-ben a világháborúból a vesztes oldalon került ki, ezért érdemes a trianoni (1920) és a párizsi (1947) békeszerződés összevetése. A legyőzött Magyarországgal egyik esetben sem tárgyalták meg a békefeltételeket, a győztes nagyhatalmak „rólunk, de nélkülnk” döntöttek. A magyar közbeszédben ezért válhatott uralkodóvá az a gondolat, hogy az 1947-es párizsi béke csupán Trianon megismétlése, egyfajta „második Trianon”, jóllehet a két békerendezés között nagyon komoly különbségek húzódtak meg. 1945ben ugyanis békeelőkészítőink egészen más problémákkal szembesültek, mint 25 évvel korábbi elődeik, amelyeket csupán teljes történeti kontextusukban vizsgálhatunk megnyugtató módon. Ezért a tanulmányok szerzői – a téma és a korszak legjobb hazai kutatói – alapos tanulmányokban mutatják be a békeszerződéshez vezető utat, a magyar elképzeléseket és a győztesek elgondolásait.

Itt jegyezzük meg, hogy azzal kapcsolatban, hogy párizsi béke kialakításában résztvevő USA delegációnak voltak olyan jellegű tervezetei, melyek lényége az volt, hogy a trianoni határoknál az etnikai elveknek jobban megfelelő határokat húzzanak Romsics Ignác tárt fel és publikált forrásokat, „*Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*” címmel.

A trianoni határok visszaállításának történetéhez a magyar szereplők tevékenységét illetően fontos adalékokat nyújt Tornai Csongor Gáspár könyve – *Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig*”, mely 2013-ban jelent meg. Gantner Péter könyve – „*Gyöngyösi János. Egy félreismert külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947)*” – szintén a magyar külügyminiszter szemszögéből mutatja be a párizsi békeszerződés megszületésének történetét.

7. A demokratikus kísérlet elbuktatása, az egypártrendszer kiépítése, 1944–1948

1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, melynek 231 tagját különböző pártok képviselőiből és párton kívüliekből helyi népgyűlések delegálták. December 22-én felállították az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Ennek jegyzőkönyveit „*Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15.*” címmel Szücs László publikálta két kötetben.

Ebben az időpillanatban a polgári erők úgy vélték, hogy fel tudnak építeni egy új magyar parlamentáris demokráciát. De ezt a demokratikus kísérletet a magyar kommunisták a Szovjetunió támogatásával elbuktatták. A demokrácia felszámolásában az egyik kulcsszereplő a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) és annak szovjet elnöke Vorosilov marsall volt. A SZEB a magyar kommunisták oldalán rendszeresen beavatkozott a magyar belpolitikai folyamatokba. A szovjet beavatkozás nagyságát jól mutatja, hogy 1947. február 25-én letartóztatták, majd a Szovjetunióba hurcolták a Kisgazdapárt főtitkárát Kovács Bélát.¹⁸

A SZEB működéséről Földesi Margit tollából született meg egy kismonográfia: „*A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*” – 1995-ben. Néhány évvel később Földesi a témakörrel sokkal részletesebb könyvet – „*A megszállók szabadsága*” – írt. Míg a Feitl István által szerkesztett forrásközlés – „*A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947*” –, mely összesen 43 jegyzőkönyvet közöl. Időrendben a SZEB 1945. március 26-i ülésének jegyzőkönyvétől az 1947. szeptember 15-i ülésének jegyzőkönyvéig.

1945 fordulóján különféle fegyveres csoportok jöttek létre a rendfenntartásra hivatkozva. Ezek döntő része kommunista vezetés alatt állt. Amikor 1945-ben felállították az új rendőrséget annak személyi állományának egy része ezekből a fegyveres csoportokból került ki. Máthé Áron könyve – „*Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben*” – ezen fegyveres csoportok összetételét, tevékenységét mutatja be. Itt kell rámutatnunk arra, hogy a kommunista diktatúra kiépítését jelentős mértékben segítette az a körülmény, hogy a Belügyminisztérium az első perctől kezdve a kommunisták kezében volt: a 1945 novemberi választásig az Ideiglenes kormányban Erdei Ferenc, a választások után pedig előbb Nagy Imre, majd Rajk Lászlót töltötte be ezt a posztot.

Az erőszakszervezeteiket kiépítő kommunisták arra is nagy figyelmet fordítottak, hogy a Horthy-korszakban a rendfenntartásában rendkívül fontos szerepet játszó, 1945. május 10-én feloszlott Magyar Királyi Csendőrség egykori állományának lehető legtöbb tagját felelősségre vonják. Ezek történetének feltárásában úttörő szerepet játszik Vince Gábor könyve: „*Csendőrsorsok 1945 után állambiztonsági és népbírósi iratok tükrében*”, amelyben az ÁVH egyik 1950 májusi jelentésére hivatkozva rögzíti, hogy addig számontartott 15.828 csendőr közül az 1944 előtti tevékenysége miatt 2437 ellen hoztak „népellenes” vagy háborús bűncselekmény elkövetésének vádjával valamilyen elmarasztaló ítéletet.

1947. augusztus 31-én országgyűlési választásokra került sor Magyarországon, amelyet a hatalom kizárólagos megszerzésére törekvő Magyar Kommunista Párt által irányított csalássorozat tett nevezetessé, és amely a kékcédulás választások néven vonult be a történelembe. A kékcédulás választási csalás lényege, hogy a nagy mennyiségben nyomdailag előállított választói névjegyzék-kivonatokkal az erre a Magyar Kommunista Párt (MKP) által szervezeten szállított „választók” több szavazókörben is leadták szavazataikat. Az eseménysorról Szerencsés Károly publikált kismonográfiát: „*A két cédulás hadművelet. Választások Magyarországon 1947*”

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Ezt a megkülönböztetést azért kell használnunk, mert a trianoni békediktátum következtében 1920-ban a magyar állam sorsa elvált a magyar nemzet sorsától.
- 2 Fontos adalék megszállás-felszabadítás vitához, hogy az 1945. június 9-én alapított szovjet katonai kitüntetésen „Budapest Bevételeért” („Za vzjatyije Budapesta”) felirat szerepelt, míg a varsói harcok után „Varsó Felszabadításáért” („Za osvobodzsenyie Varsavi”) feliratú emlékérmét osztottak ki.
- 3 Itt a Kárpátaljára gondolunk.
- 4 A magyar történeti szakirodalom hagyományosan a „kitelepítés” szót használja, ellenben a német szakirodalomban a „Vertreibung” (elűzés) kifejezés a bevett norma. A korabeli magyar jogi szövegekben az „áttelepítés” szó volt a jellemző. Míg a Magyar Országgyűlés 2012. december 10-én január 19-ét (1946. január 19-én indult el Budapestről az első vonatszerelvény, amely az elűdözött német nemzetiségű lakosokat szállította Németországba) a magyarországi németek „elhurcolásának” emléknapijává nyilvánította.
- 5 A negatív változás a Pozsonnyal szembeni szlovák-magyar határszakaszt érintette. Magyarországnak itt három újabb falut kellett átadnia Csehszlovákiának.
- 6 Az erre irányuló kísérlet időszakát a magyar történetírás általában „koalíciós éveknek” nevezi.
- 7 BBC History 2024/június 68–72. old.
- 8 Rubicon 2024/4–5. szám 91–99. old.
- 9 1991. június 19-én Viktor Silov altábornagy a záhonyi Tisza-hídon keresztül elhagyta Magyarország területét. Ő volt az utolsó szovjet katona, aki Magyarországon állomásozott, távozása a függetlenség helyreállítását jelentette Magyarország számára.
- 10 Ezen kötetet Ravasz Mihály és Sípó Péter szerkesztették.
- 11 Sokan ekkor tanulták meg, hogy mit jelent a „davaj csaszí” („ide az órát”).
- 12 A pontos számokat lásd Bognár Zalán (2021): 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztése a magyar és a szovjet források tükrében. In: Bognár Zalán – Muskovics, Andrea Anna (2021) 30–63. old.
- 13 A Bánságba német csapatok vonultak be.
- 14 OZNA, azaz Odelenje za Zastitu Naroda
- 15 Ez a könyv szerb nyelven jelent meg.
- 16 Ez a kötet 3. kiadása volt, első ízben 1979-ben Münchenben, másodízben 1992-ben szlovákul, az 1989-es magyarországi megjelenés a harmadik kiadás volt.
- 17 A hátrányos változás a Pozsonnyal szembeni szlovák-magyar határszakaszt érintette. Magyarországnak itt három újabb falut kellett átadnia a csehszlovák államnak.
- 18 A magyar Országgyűlés 2000. június 13-án elfogadott 58/2000. (VI. 16.) sz. határozatában elrendelte, hogy február 25-e „A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja” legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Jelen bibliográfiában csak azon köteteket tüntettük fel, melyeket fentebb bemutatunk, elemeztünk, vagy a lábjegyzetekben hivatkoztunk rájuk.

- Balogh Sándor – Sipos Levente szerk. vál. és a jegyzeteket kész. Kardos József et al. (1993):** A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993. Napvilág. Budapest.
- Bank Barbara – Cseresyésné Kiss Magdolna (2020):** Délvidéki magyar Golgota. Tanulmánykötet a 75. évforduló alkalmából. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány. Budapest.
- Bank Barbara–Óze Sándor (2005):** A „német ügy”, 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalöcig. Magyarországi Németek Szövetsége. München-Backnang.
- Bank Barbara – Bognár Zalán – Tóth Gábor szerk. (2016):** Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról. NEB. Budapest.
- Bartha Ákos (2021):** Véres város – Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944-1945. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2010):** Magyarok hadifogságban Magyarországon – Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2012):** A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba”. Orpheus Noster 2012/2. 46–60. old.
- Bognár Zalán (2017):** Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–46. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán (2017):** Gulag Gupvi – „málenkij robot” – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban. Magyar Napló. Budapest.
- Bognár Zalán – W. Müller Judit (2017):** A 0060-as parancs. A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története; Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. Pécs.
- Bognár Zalán (2018):** Málenkij robot – A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna szerk. (2021):** GUPVI, GULAG: Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45-2019/20. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága. Miskolc-Egyetemváros.
- Bognár Zalán (2021):** 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében. In Bognár – Muskovics (2021) 30–63. old.
- Benkő Levente (1995):** Szárazajta. Háromszék Lap- és Könyvkiadó. Sepsiszentgyörgy.
- Benkő Levente (2011):** Szárazajta. 2. javított, bővített kiadás. Magyar Menedék Könyvesház. Budapest.
- Cholnoky Győző szerk. (2008):** Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus. Budapest.

- Cseresnyésné Kis Magdolna szerk. (2012):** Délvidéki magyar Golgota 1944–1945. Délvidék Ház-Keskenyúton Alapítvány. Szeged Budapest. 27–31. old.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (2004):** A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya–KSH Levéltár. Budapest.
- Cseres Tibor (1964):** Vérbosszú Bácskában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Cseres Tibor (1991):** Vérbosszú Bácskában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Diósi Ágnes (2004):** Szent Márton védeneci. Az 1946-47-es lakosságcsere dokumentumokban és szigetszentmártoniak emlékezetében. Gladiátor. Budapest.
- Dunajszky Géza (2021):** Felszántott (tömeg)sírok. Hetvenöt éve történt; OZ Petržalka-Engerau-Ligetfalu. Pozsony.
- Dupka György (1993):** „Sötét napok jöttek...”. Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944–1955. Intermix–Patent, Budapest–Ungvár.
- Dupka György (1993):** Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. 1944–1946. Ungvár–Budapest.
- Dupka György – Korszun, Alekszej (1993):** Szolyva – 1944–45. A moszkvai titkos levéltár dokumentumai alapján. Ungvár.
- Dupka György – Korszun, Alekszej (1997):** A „Malenykij robot” dokumentumokban. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (1999):** Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2004):** „Keressétek fel a sírom...”. Szolyvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól, 1944. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2004):** „Népünk temetője Szolyva”. Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2012):** A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Szolyvai Emlékparkbizottság. Intermix. Szolyva–Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2012):** „Hova tűnt a sok virág...”. Időutazás az Uralba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában. Történelmi szociográfia. KMMI–Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2014):** A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 1944–1991. A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György: (2014):** Halottaink, 1944–1959. A kárpátaljai szovjet népiirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György –Zubánics László (2017):** A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők, 1945–1949. Bródy András és társainak emlékkönyve. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2017):** Kárpátaljai magyar nők a Gulágon. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Intermix. Ungvár–Budapest.

- Dupka György (2020):** A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946. Intermix. Ungvár–Budapest. A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Dupka György (2021):** Magyar gulág-gupvi-rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban. Intermix. Ungvár–Budapest.
- Fehér István (1988):** A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950. Budapest. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Feitl István szerk. (2003):** A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Budapest.
- Forró Lajos (1995):** Jelöletlen tömegsírok (Magyarkanizsán, Martonoson, Adorjánon. A szerző magán kiadása. Szeged.
- Forró Lajos (2007):** Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged,
- Forró Lajos – Molnár Tibor (2013):** Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára–Zentai Történelmi Levéltár. Szeged–Zenta.
- Forró Lajos – Mózes Anita (2014):** 67 évre titkosítva. A martonosi emlékház. Délvidék Kutató Központ. Szeged.
- Földesi Margit (1995):** A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. IKVA. Budapest.
- Földesi Margit (2002):** A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Fülöp Mihály (1994):** A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. Héttorony Könyvkiadó.
- Fülöp Mihály (2022):** Második Trianon. Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára. Ludovika Kiadó. Budapest.
- Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc szerk. (1998):** Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról. Kolozsvár.
- Gantner Péter (2013):** Gyöngyösi János. Egy félreismerett külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947). Publikon Kiadó. Pécs.
- Gaucsik István (2013):** Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere, 1945–1948. Kalligram–Kalligram Polgári Társulás. Pozsony–Dunaszerdahely.
- Gerényi Tibor (1948):** A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményre és a csehszlovákiai magyar vagyona vonatkozó rendelkezések. Farkas Nyomda.
- Gonda Gábor (2014):** Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken, 1944–1948. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet. Pécs.
- Gosztonyi Péter (1992):** A Magyar Honvédség a második világháborúban. Európa Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2008):** Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.

- Gulyás László (1993):** Az 1943 decemberi Benes-Sztálin-Molotov dokumentumai. Documenta historica. JATE. Szeged.
- Gulyás László (2012):** A 20. századi magyar-szerb történelem vitás pontjai. In: Cseresnyésné Kis Magdolna (szerk.): Délvidéki magyar Golgota 1944-1945. Délvidék Ház-Keskenyúton Alapítvány. Szeged Budapest. 27-31. old.
- Gulyás Martin – Vincze Gábor (2023):** „Minden felszerelés orosz tulajdon” Tanulmányok és források az 1944–45-ös hatalomváltás történetéhez Csongrád vármegyei történetéhez. NEB Hivatala. Budapest.
- Gyönyör József (1989):** Államalkotó nemzetiség. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről. Madách Kiadó. Bratislava.
- Hantó Zsuzsa – Szekér Nóra (2015):** Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”. Kiskapu Kft. Budapest.
- Krisch András (2006):** A soproni németek kitelepítése, 1946; Escort, Sopron.
- Korszun, Olekszej – Kosztyó Gyula – Toma Katalin (2022):** A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Leváltári iratok és dokumentumok. Budapest-Ungvár.
- Kosztin, Árpád (1998):** Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. Bíró Family. Budapest.
- Kövesdi János (1996):** Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy A magyarok és a németek jogfosztása / Edvard Beneš Präsidentendekrete oder Die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen. Pannónia. Pozsony.
- Kugler József (2000):** Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kugler József (2015):** Berényiek voltak, berényiek lettek. A második világháború utáni migrációs változások (németek kitelepítése, magyar–csehszlovák lakosságcsere Mezőberényi Helytörténeti és Tájvédelmi Egyesület. Mezőberény.
- Kulcsár Péter (2023):** Magyar sors a Kárpátalján. Nemzeti Emlékeztető Bizottsága. Budapest.
- László Péter (2005):** Fehérlaposok – Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményhez. Szekszárd.
- L. Balogh Béni szerk. (2015):** Törvényes megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Budapest. Magyar Nemzeti Levéltár.
- Molnár Imre – Szarka László szerk. (2007):** Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság. Budapest–Komárom.
- Rabi Levente (2014):** „Mađari za Dunaj!”. Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához”. Kecskés László Társaság. Komárom.
- Ránki György (1968):** 1944. március 19. Magyarország német megszállása . Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1992):** Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Typovent. Gödöllő.
- Romsics Ignác (2006):** Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest.

- Janics Kálmán (1989):** A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után. 3. kiadás. Hunnia Kiadó. Budapest.
- Marchut Réka (2014):** Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs.
- Márkus Beáta (2013):** „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban”. Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945-1949. Pécs.
- Márkus Beáta szerk. Bognár Zalán főszerk. (2015):** „Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarelleses tevékenységek a Kárpát-medencében, 1944–1949” Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. Pécs.
- Márkus Beáta (2020):** „Csak egy csepp német vér”. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról, 1944/1945. Kronosz. Pécs.
- Máthé Áron szerk. (2017):** „Gulag történetek”. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban. Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, Kiskunmajsa.
- Máthé Áron (2020):** Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944-1945-ben. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Máthé Áron (2024):** Egy külföldről irányított rendszerváltás. A „rendszerváltás” fogalmának történeti vonatkozásai. Rubicon 2024/5–6. szám 4–11. old.
- Matuska Márton (1991):** A megtorlás napjai; Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Matuska Márton (2002):** Három mártírunk, Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző. Keskenyúton. Budapest.
- Matuska Márton (2001):** A temerini razzia. VDMP Történeti Bizottsága. Temerin.
- Matuska Márton (2015):** Az elhallgatott razzia – Vérengzés Újvidéken, 1944-45. Keskenyúton. Budapest.
- Matuska Márton (2016):** Mozsor magyartalanítása – A felszabadítás ürügyén (1944-45). Magyar Menedék könyvesház.
- Megszállás 1944 – Magyarország a pokol tornácán.** Rubicon tematikus szám 2024/5–6. szám
- Mójszes Antal (1994):** Halottak napja Bajmokon. Cnesa Kiadó. Magyarkanizsa.
- Pastor, Peter (2024):** A zsidómentés legendája. A Koszorus-akció és az emlékezetpolitika az emlékezetpolitikai viták keresztüében. BBC History 2024/június 68–72. old.
- Pető Andrea (2019):** Elmondani az elmondhatatlant. Nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt.
- Ravasas István (1997):** Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban. Püedlo Könyvkiadó. Budapest.
- Ravasas István (2002):** Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet-német és román-magyar párhuzamos háború Magyarországon. Petit Real Kiadó. Budapest.
- Ravasas István – Sípos Péter szerk. (2003):** Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs” Petit Real Könyvkiadó. Budapest.
- Sajti Enikő (2009):** Még hidegebb napok. Rubicon 2009/5. szám

- Spannenberger Norbert (2005):** A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus, Budapest.
- Számvéber Norbert (2008):** Páncélosok a Felvidéken. Páncélos ütközetek a Dunától Északra. Püldo. Budapest.
- Számvéber Norbert (2018):** Páncélosok a budapesti csatában 1944. október 29.- 1945. február 13. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Számvéber Norbert (2020):** Alföldi páncélos csata. Harcok a Tiszántúlon, 1944 októberében. Hadiakadémia. Budapest.
- Számvéber Norbert (2023):** Páncélosok a Dunántúlon. Az utolsó páncélos ütközetek Magyarországon 1945 tavaszán. Peko Kiadó. Budapest.
- Szarka László szerk. (2005):** Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság. Komárom–Budapest.
- Szarka László (2007):** Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Szekér Nóra (2024):** A csendőrpuccs. Rubicon 2024/4–5. szám 91–99. old.
- Szerző nélkül:):**A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában létrejött egyezmény alapján létesült Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság véghatározatai. I. rész. A Vegyesbizottság 1-20. és 24. sz. véghatározatai; Magyar Áttelepítési Kormánybizottság, Budapest. 1946.
- Szombath Gáborné – Tóth Bertalanné (2009):** Élet-képek. A Felvidékről kitelepített és Komáromban letelepedett családok albuma; Kecskés László Társaság.
- Szloboda János (1997):** Zentán történt ,44-ben cím alatt jelent meg. JMMT kiadása. Újvidék
- Szűcs László (1997):** Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15. I–II. kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai. Budapest.
- Teleki Júlia (1996):** Visszatekintés a múltba. Napló kiadása. Újvidék.
- Tornai Csongor Gáspár (2017):** Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig. Budapest.
- Tóth Ágnes (1993):** Telepítések Magyarországon 1945–1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Ágnes (2008):** Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat. Budapest.
- Tóth Ágnes szerk. (2018):** Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez, 1944–1953. Argumentum. Budapest.
- Tóth László szerk. (2014):** Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez, 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások; szerk. Kalligram–Kalligram Polgári Társulás. Pozsony–Dunaszerdahely.
- Udvardy Zoltán (2022):** „Sóval hintették be”. Magyar Napló Kiadó. Budapest.
- Ujváry Gábor (2024):** Antiszemita zsidómentők. Magyar Napló. Budapest.

- Ungváry Krisztián (2016):** Budapest ostroma. Corvina Kiadó. Budapest.
- Vadkerty Katalin (1993):** A reszlovakizáció. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (1996):** A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszer-közmunkája 1945–1948 között. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (1999):** A belső telepítések és lakosságcsere. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Vadkerty Katalin (2001):** A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Mercurius könyvek. Mercurius könyvek. Kalligram. Pozsony.
- Varga László (2007):** Amikor elindult a vonat. Deportálás és kitelepítés Nagymegyer és környékén lévő településekről 1945–1949 között. Csemadok. Dunaszerdahely.
- Veszprémy László Bernát (2019):** Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Veszprémy László Bernát (2023):** Tanácstalanság – A zsidó vezetés Magyarországon és a Holokauszt, 1944–1945. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Veszprémy László Bernát (2023):** Piszkos munka – A munkaszolgálat és a keretlegények történetei a népbíróságon. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Vincze Gábor (1994):** A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Vince Gábor (2019):** Csendőrsorsok 1945 után állambiztonsági és népbírósági iratok tükrében. Ópusztaszer.
- Weidlein, Johann (1996):** A magyarországi németység küzdelme fennmaradásáért: dokumentáció, 1930–1950. Heidelberg. Suevia. Pannonica
- W. Müller Judit (2016):** „Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszerszolgálatán, 1944–1949. Málenkij robot 70. Janus Pannonius Múzeum Pécs.
- W. Müller Judit (2019):** „Kik elhervadtak nagy Oroszországban...”. Túlélők visszaemlékezései a magyarországi német polgári lakosság szovjet kényszerszolgálatára hurcolásáról, 1944–1949; Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület. Pécs.
- W. Müller Judit szerk. (2016):** „Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszerszolgálatán, 1944–1949. Málenkij robot 70. Janus Pannonius Múzeum. Pécs.
- Zielbauer György (1989):** Adatok és tények a magyarországi németység történetéből, 1945–1949. Budapest: Akadémiai. Nemzetiségi Füzetek, 7. Budapest.
- Zelei Miklós (2017):** A kettézárt falu. Kortárs Könyvkiadó. Budapest.
- Zilbauer György (1989):** Adatok és tények a magyarországi németység történetéből, 1945–1949. Nemzetiségi Füzetek 7. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Zinner Tibor (2004):** A magyarországi németek kitelepítése. Magyar Hivatalos Közlönykiadó. Budapest.
- Zsilák Mária – Demmel József (2020):** Hív az anyaföld? A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere, 1946–1988; szerk.; Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. Békéscsaba.

GULYÁS LÁSZLÓ

egyetemi tanár, habil.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged
professor, Virtual institute for Central-Europe Research, Szeged, Hungary

ORCID: 0000-0001-5751-2945

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

VEZÉRFONAL A MAGYAR TRAGÉDIÁK KORÁNAK (1944–1948) SZINTÉZISÉHEZ 1: A CSEHSZLOVÁK- MAGYAR LAKOSSÁGCSERE

*LEADINGYARN FOR THE SYNTHESIS OF THE AGE OF HUNGARIAN
 TRAGEDIES (1944–1948). PART ONE: THE CZECHOSLOVAK-
 HUNGARIAN POPULATION EXCHANGE*

ABSTRACT

During the age of Hungarian tragedies (March 19, 1944–June 14, 1948) seven tragedies befell the Hungarian state and Hungarian nation. One of these is the Czechoslovak-Hungarian population exchange. In our study, we review the history of this.

1. Bevezetés

A magyar tragédiák korában (1944. március 19–1948. június 14.) hét tragédia érte a magyar nemzetet és a magyar államot. Ezek véleményünk szerint az alábbiak:

1. Magyarország német megszállása, 1944. március 19–1945. április 13.
2. Magyarország szovjet megszállása, 1944. szeptember 23-tól
3. A magyar kisebbségek ellen elkövetett atrocitások, 1944–1945
4. Negatív etnikai folyamatok 1: a németek kitelepítése
5. Negatív etnikai folyamatok 2: A szlovák-magyar lakosságcsere
6. A trianoni határok visszaállítása a párizsi békekonferencián, 1947. február 10.
7. Az egypártrendszer kiépítése, azaz demokratikus kísérlet elbuktatása, 1944–1948

Jelen tanulmányban a fenti táblázatban 4. pontként szereplő csehszlovák-magyar lakosságcsere rövid szintézisét vázoljuk fel.

1. A lakosságcsere egyezmény diplomáciatörténete

Beneš a londoni emigráns csehszlovák kormány vezetőjeként¹ már a háború alatt diplomáciai erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a háború befejezése után a németeket és magyarokat telepítsék ki az újjászülető csehszlovák államból. A német kisebbség esetében ezt a törekvését mindhárom győztes (USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió) támogatta. Míg a magyar kisebbség esetében ezen megoldást csak a Szovjetunió fogadta el.² Így a csehszlovák politikusoknak más megoldást kellett találniuk a magyar-kérdés megoldására. Erre 5 „megoldást” alkalmaztak: 1. jogfosztások: kassai kormányprogram 2. jogfosztások: Beneš-dekrétumok 3. deportálások 4. lakosságcsere 5. reszlovakizáció

1945 nyarán a csehszlovák politikusok elkezdték szorgalmazni a szlovák-magyar lakosságcsereát, mondván, a Csehszlovákiában élő magyarok létszáma alig haladja meg a Magyarországon élő szlovákok létszámát.³ Vladimír Clementis – külügyi államtitkár – nagyhatalmakhoz intézett 1945. augusztus 16-i jegyzékében, azt fejtegette, hogy a nagyhatalmak egyetértének a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok kicserélésével, majd ehhez a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyetértését kérte.⁴ Clementis 1945. augusztus 25-én azt mondta Keller prágai francia ügyvivőnek, hogy a magyarok kitelepítése nem ugyanaz, mint a németeké. Ez inkább lakosságcsere lesz, nem áttelepítés, mivel a magyarországi szlovákokat és a Szlovákiából eltávolítandó magyarokat egyidejűleg repatriálják majd. Majd kifejtette, hogy a magyarok kitelepítése nem a három nagyhatalom jóakarától függ, hanem kizárólag a magyarországi szovjet katonai hatóságok jóváhagyásától, mert egyedül azok felelősek Magyarország rendjéért. A csehszlovák kormány a közeljövőben küldöttséget indít Budapestre, hogy a SZEB-bel együtt kidolgozzák az áttelepítés feltételeit. Amint a SZEB-bel meg egyeznek, Prága kapcsolatba lép Budapesttel, hogy meghatározzák az áttelepítés időpontját, helyét, valamint az egyes csoportok úti célját.⁵

Gyakorlatilag Prága stratégiája egyértelmű volt: a magyarok kitelepítését – melyet csúsztatással lakosságcsereának neveztek el –, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságon, illetve a szovjet katonai szerveken keresztül bonyolítják le. 1945. október 9-én Dalibor Krno, aki a csehszlovák kormányt képviselte a magyarországi SZEB-ben, javasolta a magyar kormánynak, hogy kezdjenek tárgyalásokat Prágában a lakosságcseréről.⁶ Budapest azonban halogatta a tárgyalások megkezdését. Egyetlen magyar párt sem szeretne volna ugyanis választási esélyeit lerontani olyan népszerűtlen cselekménnyel, mint a Prágával folytatott megbeszélések. A magyar kormány azonban nem volt tétlen, kísérletet tett a szlovákiai magyarság védelmére, 1945 áprilisától 1946 júliusáig 184 tiltakozó jegyzéket küldött Vorosilov marsallhoz, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez a csehszlovákiai magyar kisebbség diszkriminálásával kapcsolatban.⁷ De Vorosilov nem válaszolt ezekre.

A csehszlovákok hasonló halogató taktikával találkoztak, amikor Vorosilovval próbáltak tárgyalni. A szovjet marsall a lakosságcsere megtárgyalását célzó cseh-

szlovák javaslatra többszöri sürgetés ellenére se válaszolt.⁸ Úgy véljük, Vorosilov a kitelepítésre vonatkozó csehszlovák javaslatokat nem a magyar jegyzékek miatt utasította el, hanem döntését a közelgő magyarországi nemzetgyűlési választás befolyásolta Vorosilov attól tartott, hogy a lakosságcsereéről szóló tárgyalások kedvezőtlenül hatnának a kommunisták választási eredményeire. Jól mutatja megállapításunk helyességét, hogy Vorosilov az 1945. november 4-i magyarországi választások után megváltoztatta magatartását. Fogadta a prágai kormány képviselőjét, sőt a megbeszélésen egyetértett a lakosságcserevel és leszögezte, hogy a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatja a csehszlovák javaslatot.⁹

Végül is 1945. december 3-án – azaz egy hónappal a magyarországi választások után – kezdte meg prágai megbeszéléseit Gyöngyösi János magyar külügyminiszter¹⁰, négy napon keresztül tárgyalt Clementis külügyi államtitkárral.¹¹ A csehszlovák fél tárgyalási alapnak azt javasolta, hogy azokért a magyarországi szlovákokért cserébe, akik önként kinyilvánítják áttelepülési szándékukat, Prága azonos számú, általa kiválasztott magyart telepít át Magyarországra (ez lett volna a tulajdonképpeni lakosságcsere). A csereprogramba nem bekerülő magyarokat pedig javaik elkobzása mellett költöztetik át Magyarországra (ez lett volna a tömeges kitelepítés). Azok a magyarok pedig, akik fenti két esemény után mégis maradnak a csehszlovák állam keretei között megkapják a csehszlovák állampolgárságot, minden állampolgári jogot élvezhetnek majd, de nem lesznek kisebbségi jogaik.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovákiai magyarok száma a magyarországi szlovákokénak a többszöröse volt. A csehszlovákok szerint 1945-ben 652.000 magyar élt Csehszlovákiában. Ezzel szemben Magyarországon az 1930-as népszámlálás adatai szerint 104.819 személy vallotta magát szlováknak, 1941-ben pedig már csak 75.920.¹² Tehát, ha valamennyi magyarországi szlovák áttelepült volna Szlovákiába, akkor is félmilliónyi magyar tömeges kitelepítésére kerülhetett volna sor. Természetesen Clementis a magyarországi szlovákokra vonatkozóan egészen más számokkal dolgozott, álláspontja szerint 450.000 szlovák élt Magyarországon.¹³

Nemcsak a számokban, hanem szinte az összes pontban éles vita bontakozott ki a két tárgyaló küldöttség között. A magyar fél „szövetségesek közötti megegyezésre” vagy a békekonferenciára, a csehszlovák fél pedig a szövetséges nagyhatalmak helyett a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságra kívánta bízni az egész megállapodást. Clementis a tárgyalások során felvetette, hogy Magyarország a magyarországi németek kitelepítésével helyet nyerne a csehszlovákiai magyarok számára. Gyöngyösi válaszában kijelentette, hogy „ez szóba se kerülhet”, mivel a két kérdés között nincs összefüggés. A tárgyalások során a csehszlovák fél rendkívül agresszíven viselkedett. Clementis például kijelentette, hogy Csehszlovákia, amely mind a Szovjetunió, mind a nyugati nagyhatalmak támogatását élvez, ilyen vagy olyan módon, úgylis eltávolítja a magyarokat, majd kijelentette, hogy ezek után csodálkozik a magyarok makacosságán.¹⁴ Beneš elnök még ennél is tovább ment. Nyersen közölte Gyöngyösi külügyminiszterrel, hogy a győztes nagyhatal-

mak Potsdamban¹⁵ elvben már hozzájárultak a magyarok eltávolításához.¹⁶ Kertész István – aki Gyöngyösi kíséretében részt vett a tárgyalásokon – könyvében a csehszlovákok magatartására jellemző esetet ír le: „*A magyar delegáció számára rendezett búcsú összejövetelelen Clementis négyszemközti eszmecserére invitált, melynek során elmondta, hogy jó szolgálatot tenne a magyar-csehszlovák megbékélés ügyének, ha Magyarország elhagyná címeréből a szlovákiai folyókat és hegyeket jelképező sávokat és dombokat.*”¹⁷

A történet Budapesten folytatódott. Hallgassuk meg erről a szemtanú Kertészt: „*Miután visszatértünk Budapestre, felkerestem Schoenfeld amerikai követet, s megkérdeztem Beneš kijelentésének hitelességéről. Ő kategorikusan tagadta, hogy Potsdamban bármiféle megállapodás született volna a magyarok kitelepítéséről.*”¹⁸

Egyetértünk Balogh Sándor értékelésével, mely szerint a prágai tárgyalásokon megegyezésre nem került és nem is kerülhetett sor, hiszen a két kormány képviselője homlokegyenest ellenkező oldalról közelítette meg a nemzetiségi kérdést, de nem voltak azonosak a tárgyaló felek pozíciói sem. Clementis a győztesek sorába tartozó Csehszlovákiát képviselte, Gyöngyösi pedig a legyőzött Magyarországot.¹⁹ A tárgyalófelek a négy nap során semmiben se értettek egyet, még egy közös kommuniké szövegében se tudtak megegyezni, így a két kormány külön nyilatkozatot adott ki. A magyar külügyminiszter a nyilatkozatában a demokrácia és a humanizmus nevében – Beneš második emigrációja során sokszor használta érveléseiben ezeket a fogalmakat²⁰ – arra kérte a csehszlovák kormányt, hogy ne foganatosítson újabb megkülönböztető intézkedéseket a szlovákiai magyarokkal szemben, és vessenek véget üldöztetésüknek.²¹

A magyar fél a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét a nagyhatalmak segítségével szeretne volna rendezni.²² Erre azonban egyik nagyhatalom se volt hajlandó. Nagy-Britannia halogató magatartást tanúsított, míg az USA az első prágai tárgyalások kudarca után budapesti képviselőjén keresztül határozottan figyelmeztette a magyar miniszterelnököt és a külügyminisztert arra, hogy „*súlyos hibát követnek el, ha Magyarország makacs álláspontjának külső támogatásában reménykednének Csehszlovákiával szemben. A rendezés elhalasztása egyik országnak se kedvez és súlyosan hat azokra [a szlovákiai magyarokra], akikről vitatkoznak.*”²³ Puskin – budapesti szovjet követ – még egyértelműben fogalmazott. Világosan értésére adta Gyöngyösinek: „*Csehszlovákia – mivel a múltban megbízható barátnak bizonyult – Moszkva feltétlen támogatását élvez.*”²⁴

Ezzel párhuzamosan a csehszlovák kormány a deportálások (a szlovákiai magyarok belső áttelepítése Csehországba) eszközét is bevetette a megegyezés kikényszerítésére. Ebben a szituációban Gyöngyösi, engedve a külső nyomásnak, 1946. január 30-án tudatta a csehszlovák féllel, hogy hajlandó újra tárgyalóasztalhoz ülni. A magyar küldöttség 1946. február 5-én érkezett Prágába. Ezen az úgynevezett második prágai tárgyaláson megegyezés jött létre a két kormány képviselői között, amely a „közösen” kidolgozott magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményben öltött testet. Ebben a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi

szlovákok önkéntesen áttelepülhessenek Szlovákiába. Csehszlovákia a szlovákok áttelepítésének előkészítésére, a jelentkezésekre vonatkozó akció lebonyolítására kormánybizottságot küldhet Magyarországra. A magyar kormány e bizottság számára biztosítja az ország területén a szabad mozgás és a szlovák lakossággal való közvetlen érintkezés lehetőségét. A bizottság az áttelepülés ösztönzése érdekében írásban és szóban, valamint a magyar rádió útján, propagandát fejthet ki a szlovákok körében, azonban kizárólag csak szlovák nyelven. Ezen kívül minden érintett községben két nyilvános gyűlést is tarthat. A propaganda-tevékenységre 7 hét áll rendelkezésükre.²⁵

Ezzel párhuzamosan Csehszlovákia jogot szerzett arra, hogy az áttelepülő szlovákok számával megegyező számú magyar nemzetiségű lakost távolítson el, pontosabban jelöljön ki kitelepítésre a Csehszlovák Köztársaság területéről. Ezen kívül a csehszlovák kormány kitelepíthet még – az SZNT 1945. május 5-én kelt rendeletének 1–4 paragrafusára alá eső – háborús bűnösnek minősített személyeket is, akiknek száma azonban az ezret nem haladhatta meg. A kitelepítetteket Magyarország kivétel nélkül köteles befogadni, és az állampolgárságot megadni nekik. Csehszlovákia kötelezettséget vállalt arra is, hogy az általa kijelölt magyarok társadalmi, vagyoni és foglalkozásbeli összetétele arányosan megfeleljen a magyar nemzetiségű lakosság összetételének. A kitelepítésre kijelölt személyek az ingóságukat minden vám-, illetőleg kiviteli és behozatali korlátozás nélkül magukkal vihetik. Ingatlanuk viszont a csehszlovák államra szállnak át, amelyekért az állam köteles kártérítést fizetni, kivéve az 50 hektár feletti birtokrészért. A magyarok átköltözésével járó költségek a magyar államot, az áttelepülő szlovákoké pedig Csehszlovákiát terhelik. Az egyezmény végrehajtásának megkönnyítésére egy 2-2 tagból álló vegyesbizottság létrehozását irányozták elő, amelynek elnökét az „Egyesült Nemzetek állampolgárai közül” választották volna.²⁶

A lakosságcsere-egyezménytervezethez jegyzőkönyvet mellékeltek.²⁷ Ebben a csehszlovák kormány ígéretet tett arra, hogy a magyar nemzetiségű lakosság helyzetének végleges rendezéséig felfüggeszti a kitelepítésre és a deportálásra (belső széttelepítésre) vonatkozó rendszabályai végrehajtását, valamint nem folytatja további vagyonekbevitelhez se, s az elbocsátott magyar nemzetiségű közalkalmazottak és nyugdíjasok részére szociális segínyt biztosít. Továbbá rögzítették, hogy mindkét kormánynak joga van a megoldatlan kérdéseket a békekonferencia elé vinni.

Úgy véljük, hogy az egyezmény tipikusan egyenlőtlen szerződés volt, hiszen egyoldalú előnyöket biztosított Csehszlovákia javára. A csehszlovák kormánynak szabad kezét biztosított a magyarországi szlovákok kitelepülésének megszervezéséhez és a csehszlovákiai magyarok sorsának intézéséhez. Különösen hátrányos az egyezmény azon pontja, mely kimondta, hogy a Szlovákiából kitelepítendő magyarokat kizárólag a csehszlovák hatóságok fogják kiválasztani. Gyakorlatilag a lakosságcsere-egyezmény nem két egyenjogú állam, hanem a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt.

Gyöngyösi javaslatára a Minisztertanács 1946. február 16-i ülésén változatlan szöveggel fogadta el az egyezményt, amelyet a két kormány képviselői 1946. február 27-én írtak alá Budapesten. Az aláírást követően a csehszlovák kormányküldöttség tagjai találkoztak a magyar koalíciós pártok vezetőivel.²⁸ E találkozáson Clementis kifejtette, hogy Csehszlovákia nemzeti állammá akar válni, és meg akar szabadulni a német és magyar kisebbségtől. Ezért úgy véli, az éppen aláírt egyezmény nem oldja meg a csehszlovákiai magyar nemzetiség problémáját. Magyarországnak és Csehszlovákiának egy újabb egyezményt is meg kellene kötnie, amelyben a magyar fél vállalná 200.000 magyar átvételét. Ha ez nem jönne létre, a Csehszlovákiában élő magyarság kisebbségvédelemre nem számíthat, és az egy többen élő magyarokat szét fogják telepíteni Csehszlovákia különböző tájaira. A jelenlévő magyar politikusok Clementis javaslatát illetve álláspontját elfogadhatatlannak minősítették.

2. A lakosságcsere egyezmény végrehajtása és eredménye

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon.²⁹ A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazon magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosok éltek. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak, valamint írásos propagandaanyagot osztottak szét a szlovákság körében³⁰ Ezt követően Csehszlovákia 1946. július 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak az áttelepülésre jelentkező szlovákok névjegyzékét, amelyen 92.390 név szerepelt.

Úgy véljük a CSÁB magyarországi tevékenysége igen eredményes volt, hiszen a magyarországi szlovákok döntő része jelentkező áttelepülésre. Az 1949. évi népszámláláskor 25.988, az 1960. évi népszámláláskor pedig 30.690 személy vallotta magát szlovák anyanyelvűnek Magyarországon.³¹ A csehszlovák politikusok és a közvélemény azonban elégedetlen volt ezzel a számmal, hiszen ez világosan mutatta, hogy az a csehszlovák érvelés, mely szerint Magyarországon lényegében ugyanannyi szlovák van, mint amennyi magyar Csehszlovákiában, hamis. Prága azt kezdte el hangoztatni, hogy azért jelentkezik ilyen kevés szlovák áttelepülésre, mert a magyar kormány és alsóbb szintű szervei nyomást gyakorolnak az áttelepülésre jelentkező szlovákokra. A csehszlovák sajtó élesen támadta a magyar kormányt, és azzal vádolta, hogy nem tartja be az egyezményt és fékezi a lakosságcsereét.³² A vitában maga Beneš elnök is megszólalt. 1946. április 10-én a magyarországi szlovákok egyik küldöttségének fogadásán elmondott beszédében a lakosságcsere-egyezményt csehszlovák győzelemként értékelte, s kifejtette azon véleményét, hogy a magyaroknak el kell hagyniuk Csehszlovákiát.³³ Természetesen a magyar kormány sem hallgatott az ügy kapcsán, a sajtóban ellenkampányt szervezett. A magyar sajtóban észrevehetően szaporodtak a csehszlovák kormányt és a CSÁB munkáját bíráló hangok.³⁴

A csehszlovák kormány 1947. április 12-én kezdte meg a szlovákiai magyarok kitelepítését. Magyarországra. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar Országgyűlés 2012. december 3-i határozta alapján az a nap a „*Felvidékről kitelepítettek emléknapja*”. A legtöbb magyart a Csallóköz térségéből telepítettek át főként Pest és Nógrád megyékbe, illetve a Dél-Dunántúlra és a Dél-Alföldre. Ezzel párhuzamosa az első szlovákokat szállító vasúti szerelvény 1947. április 19-én indult el Tótkomlósról.³⁵ A szlovákiai magyarok kitelepítése és a magyarországi szlovákok áttelepülése hivatalosan 1948 december 22-ig tartott. De valójában 1949 nyaráig még voltak mozgások (pl. családegyesítések).

Popély Árpád számításai szerint a Magyarországról az áttelepülési kérelmet benyújtó 95 421 szlovákból 71 787 települt át Csehszlovákiába, ezzel szemben a Csehszlovákiából kitelepítésre jelölt 181 512 magyarból 89 660-at telepítettek át Magyarországra.³⁶ Itt jegyezzük meg, hogy Izsák Lajos az alábbi számokat ismer-teti: 68 ezer magyar került kitelepítésre a lakosságcsere egyezmény következté-ben, 6 ezer fő, aki „önként” távozott, 20–30 ezer fő, akit azért utasítottak ki, mert 1938. november 2-a után települtek be a Felvidékre.³⁷

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Beneš második emigrációjáról lásd Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. 275–348. old.
- 2 Ez ezzel kapcsolatos dokumentumokat közli Gulyás László szerk. (1993/a): Az 1943 decemberi Beneš-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai. DOCUMENTA HISTORICA 11. Szeged. JATE Történezművelődés Diákkör. JATE-Press. Szeged. Lásd még az alábbi feldolgozásokat Gulyás László (1993/b): A csehszlovák-magyar lakosságcsere moszkvai előjátéka. KAPU 1993/8-9. szám 70–77. old., illetve Gulyás László (1993/c): A csehszlovák-magyar lakosságcsere rövid története KAPU 1993/10-11-12. szám 54-57. old.
- 3 Kaplan Karel (1993): Csehszlovákia igazi arca 1945–1948. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 115. old.
- 4 Foreign Relations of United States 1945. The Conference of Berlin Vol. II. Clementis 1945. augusztus 16-i jegyzéke Steinhardtnak. (a továbbiakban FRUS)
- 5 Fülöp Mihály (1996): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés”. Héttorony Könyvkiadó. Budapest. 90–91. old. 37. old.
- 6 . Krno, Dalibor (1994): A békéről tárgyalunk Magyarországgal. Budapest.
- 7 Kertész, Stephen Denis (1953): Diplomacy in a Whirlpool. Notre-Dame. Indiana. 111. old. Itt jegyezzük meg, Stephen Denis Kertész, azonos Kertész Istvánnal, akinek 1953-ban angol nyelven megjelent könyvét 1995-ben Budapesten magyar nyelven adták ki, lásd Kertész István (1995): Magyar békeillúziók. Európa-História Kiadó. Budapest.
- 8 Kaplan (1993) 115. old.
- 9 Kaplan (1993) 119. old.
- 10 Politikai pályafutásáról (különösen külügyminiszteri tevékenységéről) lásd Tornai Csongor Gáspár (2017): Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig, illetve Gantner Péter (2013) Gyöngyösi János. Egy félreismert külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947). Publikon Kiadó. Pécs
- 11 . Az ún. első prágai tárgyalások dokumentumait lásd Hungary and the Conference of Paris. Vol. 2. Hungarian Ministry for Foreign Affairs. 30–49. old., a feldolgozások közül lásd Kertész (1995) 241–245. old., Balogh Sándor (1988): Magyarország külpolitikája 1945–1950. Kossuth Kiadó. Budapest. 111–113. old.
- 12 Kertész (1995) 242. old.
- 13 Clementis nemcsak az első prágai tárgyalásokon, hanem a párizsi konferencián is az állította, hogy 450.000 szlovák él Magyarországon, erről lásd Hungary and the Conference of Paris. 2. kötet 28. old., illetve 62. old.
- 14 Kertész (1995) 245. old.
- 15 Potsdam-i konferencia 1945. július 17–1945. augusztus 2.
- 16 Gulyás László (2008) 360. old.
- 17 Kertész (1995) 244. old.

- 18 Kertész (1995) 46. old.
- 19 Balogh (1988) 113. old.
- 20 Gulyás (2008) 291–303. old.
- 21 Gyöngyösi nyilatkozatát lásd Hungary and the Conference of Paris. 2. kötet 48–49. old.
- 22 Az ilyen irányú magyar lépéseket ismerteti Fülöp (1996) 72–73. old.
- 23 Fülöp (1996) 73. old
- 24 Uo.
- 25 A második prágai tárgyalások dokumentumait lásd Hungary and the Conference of Paris. 2. kötet 65–87. old., a feldolgozások közül lásd Kertész (1995) 248–250. old., Balogh (1988) 114–116. old.
- 26 A lakosságsere-egyezmény szövegét függelékekkel és jegyzőkönyvvel lásd Hungary and the Conference of Paris. 2. kötet 69–87. old.
- 27 Uo.
- 28 A találkozón elhangzottakat ismerteti Fülöp (1996) 79. old.
- 29 A CSÁB működéséről lásd Vadkerty Katalin (1999): A belső telepítések és lakosságsere. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 115–130. old.
- 30 Ebben a kérdéskörben alaplűnek tekintjük Kugler József (2000): Lakosságsere a Délkelet-Alföldön. Osiris. Budapest.
- 31 Kővágó László szerk. (1968): Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika. Kossuth Kiadó. Budapest. 20. old.
- 32 Kaplan (1993) 24. old.
- 33 Balogh (1988) 121. old.
- 34 Erről lásd Balogh (1988) 120. old.
- 35 Bővebben lásd Andó Mihály – Antal Mihály – Majláth Imre – Szincsek György – Lugosi Mátyás (1996): Tótkomlós története. Tótkomlós Város Önkormányzata.
- 36 Popély Árpád (2006): A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 25. old.
- 37 Izsák Lajos (1998): Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990. Kulturtrade Kiadó. Budapest. 75. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Dokumentumok

FRUS: Foreign Relations of United States 1945. The Conference of Berlin Vol. II.

Gulyás László szerk. (1993/a): Az 1943 decemberi Beneš-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai. DOCUMENTA HISTORICA 11. Szeged. JATE Történész Diákkör. JATE-Press. Szeged.

Hungary and the Conference of Paris (1947) Vol. 2.: Hungarian Ministry for Foreign Affairs, University Press, Budapest. 1947.

Popély Árpád (2006): A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.

Feldolgozások

Andó Mihály – Antal Mihály – Majláth Imre – Szincsek György – Lugosi Mátyás (1996): Tótkomlós története. Tótkomlós Város Önkormányzata.

Balogh Sándor (1988): Magyarország külpolitikája 1945–1950. Kossuth Kiadó. Budapest. 111–113. old.

Fülöp Mihály (1996): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés”. Héttorony Könyvkiadó. Budapest.

Gantner Péter (2013): Gyöngyösi János. Egy félreismerett külügyminiszter. Magyar külpolitika (1944–1947). Publikon Kiadó. Pécs

Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.

Gulyás László (1993/b): A csehszlovák-magyar lakosságcsere moszkvai előjátéka. KAPU 1993/8–9. szám 70–77. old.

Gulyás László (1993/c): A csehszlovák-magyar lakosságcsere rövid története KAPU 1993/10–11–12. szám 54–57. old.

Izsák Lajos (1998): Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990. Kulturtrade Kiadó. Budapest. 75. old.

Kaplan Karel (1993): Csehszlovákia igazi arca 1945–1948. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.

Kertész, Stephen Denis (1953): Diplomacy in a Whirlpool. Notre-Dame. Indiana.

Kertész István (1995): Magyar békeillúziók. Európa-História Kiadó. Budapest.

Kővágó László szerk. (1968): Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika” Kossuth Kiadó. Budapest.

Krno, Dalibor (1994): A békéről tárgyaltunk Magyarországgal. Budapest.

Kugler József (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Osiris. Budapest.

Tornai Csongor Gáspár (2013): Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig.

Vadkerty Katalin (1999): A belső telepítések és lakosságcsere. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.

BORVENDÉG ZSUZSANNA:
Raszkolnyikovtól Zsokéig. In: Zárug Péter Farkas
(szerk.): Csurka István. Néhány tanulmány egy életpálya
megértéséhez. L'Harmattan Kiadó – Salkaházi Sára
Miskolc Program Alapítvány, Budapest, 2023.

Nemrég, a 2023-as könyvhétre időzítve egy érdekes tanulmánykötet jelent meg a közelmúlt, a rendszerváltás történetéről. Egyik főszereplőjének, motorjának és lelkiismeretének, sőt, talán nem túlzás, áldozatának, Csurka Istvánnak az életét bemutató írásokra felfűzve.

Vasvári Erika a szépíró és a közíró Csurka műveiből szemelgetett, Pozsgai Zolt a drámaírói pályaképét mutatta be, Domonkos László a Kádár-rendszerben választott létezőtechnikáját vázolta, Zárug Péter Farkas pedig a híressé vált dolgozatát elemezte.

Történelmi szempontból azonban a legizgalmasabb Borvendég Zsuzsanna tanulmánya, a Csurka Istvánnal kapcsolatos, fennmaradt állambiztonsági anyag elemzése. Ezeket az iratokat két részre oszthatjuk, az elsőnek Csurka az *alanya*, a másodikkal pedig a *tárgya*.

Hogyan is történt? Csurka István a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakos hallgatója 1956. október 10-én rész vett egy oktatói-hallgatói gyűlésen, amelyen felszólalva bírálta az intézet sztálinista vezetését. Az október 23-i tüntetésen ő vezette a színművészetiseket, majd vállalta a nemzetőrparancsnokságot. Ennyi és nem több. Ez azonban pont elég volt ahhoz, hogy a bosszúra éhes, ÁVÓ-sokból szerveződő politikai rendőrség nyomozást indítson ellene. Mivel nem menekült el, meg is találták. Letartóztatták, vallatták, kínozták, majd bírósági eljárás és ítélet nélkül Kistarcsára internálták. Ami azt jelentette, hogy félévenként meghosszabbítva annak időtartamát, akár évekig elzárva tarthatták volna.

Azonban az első féléves ciklus vége felé újrakezdődtek a kihallgatások, és veréssel, édesapja elleni fenyegetéssel, a kiengedéssel való kecsegtetéssel rávették, hogy ügynökként csatlakozzon az állambiztonság szervezetéhez. „Csurka István azon aláírók egyike volt, akinek bátorsága nem terjedt odáig, hogy megtörhetetlen kívülálló maradjon, de odáig igen, hogy emberi méltóságát a lealjasodástól megóvjá.” Már ekkor elhatározta, hogy nem fog jelentést írni senkiről. Ehhez a szerepéhez Raszkolnyikovot, Dosztojevszkij regényhősét választotta magának, a bűnbeeső fiatalembert, aki nem menekülhetett lelkiismerete elől.

Az első kérdés, a Kádár-rendszer miért ezt az utat jelölte ki számára? Feltehetőleg azért, mert a főiskolai szerepvállalásával megmutatta, hogy tekintélyes, vezető értelmiségivé válhat, a rezsim ellensége lehet, tehát megelőző intézkedésként zsarolhatóvá, hiteltelenné kell tenni.

A második kérdés, elérték-e ezzel a céljukat? Borvendég Zsuzsanna kutatásai bebizonyították, hogy nem. Semmilyen irat nem került elő, amelyben bárkiről bármit is jelentett volna. Sőt, a tanulmány az ellenkezőjét erősíti meg egy másik, róla szóló beszámoló idézésével: „Írásos jelentést egyetlen egy esetben sem adott [Csurka István]. A kapott feladatokat nem hajtotta végre, mivel egyéniségével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy más személyekre terhelő adatokat szolgáltatson.” Anyagát 1964-ben irattározta a hálózatból kizárt személyekre alkalmazott kóddal. Tehát „Raszkolnyikov” dossziéjáról bebizonyosodott, hogy hiába nyitották meg, üres maradt.

Eközben Csurka István a saját magának kijelölt pályán haladva, sikeres drámaíróvá vált. Természetesen a rendszer szabályait betartva. Már csak ezért sem kerülhette volna el az állambiztonság figyelmét, azonban életvitelével egyre többször sikerült az ügynökök látóterébe és jelentéseibe kerülnie. Borvendég Zsuzsanna a levéltári anyagok alapján végigkövette ezt az utat. Az véletlenszerű említések-től a hosszabb beszámolóig. Ezek több, az irodalmi élet területén alkalmazott ügynök jelentésrészleteiből állnak. A minőségi változást Csoóri Sándornak Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írt előszava miatti eltiltása, és Csurkának író-társa melletti kiállása hozta el. Ezután következtek azok az ellenzéki találkozók, amelyeknek Csurka István is résztvevője volt, és nyitották meg azt a dossziét, amelynek immár a *tárgya* volt, a megfigyeltje, Zsoké fedőnéven, utalva hobbi-jára.

Borvendég Zsuzsanna áttekintette ezeket a jelentéseket, amelyek érdekes dokumentumai a rendszerváltást megelőző eseményeknek. És ezekből levont egy fontos következtetést. Ekkor már a kommunista vezetők egy része gondolhatott a lassan bekövetkező bukásra – figyelmük a rendszer fenntartásáról a hatalom átmentése felé fordult –, ezért a megfigyelések célja is változott. Az információk immár nem a büntetéshez, hanem az ellenzék kiismeréséhez kellettek.

Végül elérkeztünk Csurka István kapcsán a Kádár-rendszer működésének egyik fő kérdéséhez. Milyen és mennyire fontos szerepet játszottak az ügynökök a fenntartásban? Szerintem fontos mellékszereplők voltak. Valójában az elnyomó szervezetek működtették: a párt, a tanács, a rendőrség, a néphadsereg, az állambiztonság. Utóbbin belül a hivatásos állomány, a tartótisztek, az elemzők, a döntéshozók. Az ügynökök, akik önkéntesen meggyőződésből, vagy zsarolás, kényszerítés, megtévesztés által lettek beszerelve, mellékszereplők voltak. Jelentettek, vagy nem, használható információkat adtak, vagy nem. Azonban mégis, a rendszerváltás alatt és után, a mai napig, mint Borvendég Zsuzsanna írja: „Az ügynökügyek véres koncként lettek az igazságtételre szomjazó társadalom lábai elé vetve.”

Miért? Ennek két fő okát látom. Azért, hogy ezzel elfedjék a valóságot. Eltákarják azt, hogy kik voltak a rendszer valódi működtetői, irányítói. A másik oka: hogy kollektív büntudatot ébresszenek a hatalmukat átmentő csoportok a társadalom egészében, elkerülve ezzel saját felelősségre vonásukat. Ennek érzékeltetésére kitűnő példa Csurka esete. Senkiről sem jelentett, senkinek sem tett rosszat. Beilleszkedett a rendszerbe, vállalta a szabályok betartását, sikeres íróvá vált.

De ügynökmúltját a mai napig emlegetik. Mi volt a bűne? Mint bárki másnak, aki ezt az utat követte a maga munkája során. Mint annak, aki ugyanúgy elfogadta a szabályokat, örült az állásának, a fizetésemelésnek, az OTP lakásnak, és egy szóval sem – legfeljebb a négy fal között, vagy baráti borozgatás mellett – kritizálta a szocializmust.

A tanulmánykötetet indító ún. köszöntőben találunk egy nagy igazságértékkel bíró állítást, mely szerint: „*A magyar demokrácia történetében példátlan, a karaktergyilkosságig fajuló támadássorozat érte [Csurkát], amely folytatódott haláláig.*” Véleményem szerint hiányzik a mondat másik fele: kik részéről és milyen okból érte ez a támadássorozat? A könyvet olvasva a hiányérzetünk elmúlik, mert ezt ugyan egyik szerző sem mondja ki nyíltan, de minden olvasó érzi. És ahogy fogynak a hátralévő oldalak, már tudjuk ezt, és lassan meggyőződésünké is válik. Ezért fontosak ezek a tanulmányok...

Kása Csaba

